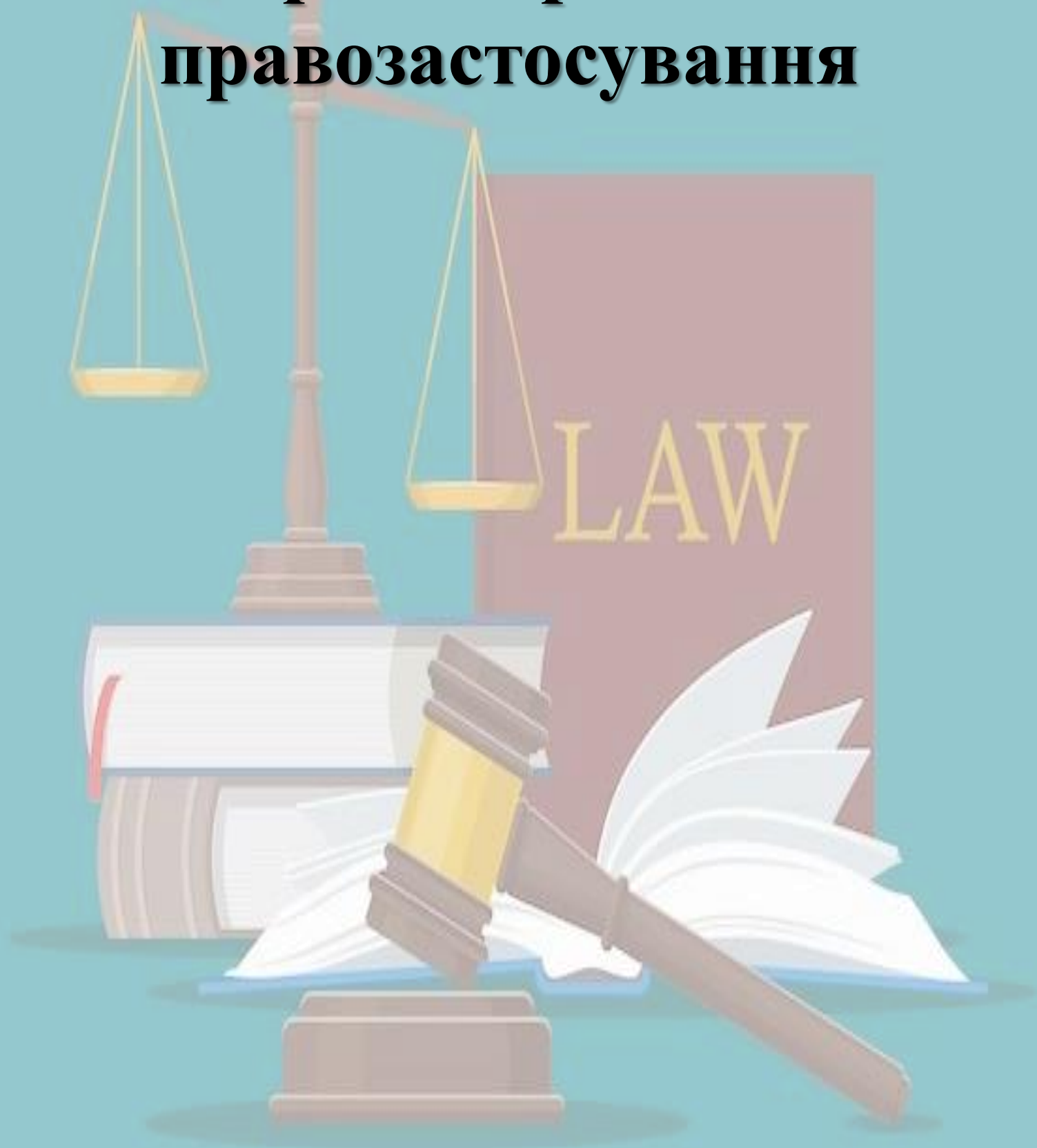

Актуальні питання теорії та практики правозастосування

Коллективна монографія

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
О. В. Кириченка

Дніпро – 2024

УДК 34
А 43

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний
університет» (протокол від 27.04.2023 № 8)*

Рецензенти:

Єфімов М. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Легеза Є. О. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів;

Сліпченко В. І. – кандидат юридичних наук, доцент, адвокат.

Авторський колектив:

Ірха Ю. Б., канд. юрид. наук, засл. юрист України; *Кириченко В. М.*, канд. іст. наук, доц.; *Кириченко О. В.*, докт. юрид. наук, проф.; *Кириченко Ю. В.*, докт. юрид. наук, проф.; *Крамаренко Ю. М.*, канд. юрид. наук, доц.; *Кузик В. В.*, канд. юрид. наук; *Мамотенко О. П.*, канд. юрид. наук; *Мосейко А. Г.*, канд. юрид. наук; *Негодченко В. О.*, докт. юрид. наук, проф.; *Полторацький О. Б.*, канд. юрид. наук; *Соколенко Ю. М.*; *Ткаченко П. І.*

А 43 Актуальні питання теорії та практики правозастосування : колект. монограф. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Кириченка. Дніпро : ЛПРА, 2024. 293 с.

ISBN 978-966-981-877-5

У монографії розглянуто актуальні питання теорії та практики правозастосування, зокрема правозастосування у сферах публічного права, правоохоронної діяльності та правосуддя.

Видання розраховано на науковців, науково-педагогічних працівників, здобувачів закладів вищої освіти, в яких готують правників, працівників правоохоронних органів та суду, адвокатів, а також усіх, хто цікавиться проблемами правозастосування.

ISBN 978-966-981-877-5

© Колектив авторів
© ДГУ, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.....	6
<i>Ірха Ю. Б.</i> Теоретико-правова характеристика гендерно зумовленого насильства.....	6
<i>Кириченко В. М., Соколенко Ю. М.</i> Конституційне регулювання референдуму в Україні та європейських державах.....	35
<i>Кириченко О. В.</i> Актуальні питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти громадської безпеки.....	63
<i>Кириченко Ю. В.</i> Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання громадянських прав і свобод людини і громадянина в Україні та європейських державах.....	88
<i>Мамотенко О. П.</i> Сучасний стан законодавства України про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.....	118
<i>Мосейко А. Г.</i> Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм-дефініцій адміністративного права.....	135
РОЗДІЛ 2. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРАХ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАВОСУДДЯ.....	168
<i>Крамаренко Ю. М.</i> Можливості забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності силами та засобами правоохоронних органів.....	168
<i>Кузик В. В.</i> Форми запобіжної діяльності підрозділів кримінальної поліції під час протидії наркозлочинності.....	198
<i>Негодченко В. О., Полторацький О. Б.</i> Домашнє насильство: сутність, відповідальність та аналіз судової практики.....	224
<i>Ткаченко П. І.</i> Детермінація самовільного залишення військової частини або місця служби.....	266

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

абз.	–	абзац
ВАКС	–	Вищий антикорупційний суд
ГЗН	–	гендерно зумовлене насильство
ЄС	–	Європейський Союз
ЄСПЛ	–	Європейський суд з прав людини
КК	–	Кримінальний кодекс
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс
КСУ	–	Конституційний Суд України
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
НАБУ	–	Національного антикорупційного бюро України
ОБСЄ	–	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
п.	–	пункт
ПВСУ	–	Пленум Верховного Суду України
САП	–	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СБУ	–	Служба безпеки України
ст.	–	стаття
США	–	Сполучені Штати Америки
ч.	–	частина

ПЕРЕДМОВА

Правозастосування займає важливе місце у загальному механізмі реалізації права. Як відомо, правозастосування – це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владна-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права.

Враховуючи те, що на сьогодні існує ряд теоретико-прикладних проблем у сфері правозастосування, науково-педагогічними працівниками Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» та іншими науковцями закладів вищої освіти і наукових установ України підготовлена колективна монографія «Актуальні питання теорії та практики правозастосування», яка є комплексним монографічним дослідженням, в якій розглянуті питання правозастосування у сферах публічного права, правоохоронної діяльності та правосуддя. Зокрема, у науковому виданні розглянуто: теоретико-правова характеристика гендерно зумовленого насильства; відповідальність та аналіз судової практики домашнього насильства; конституційне регулювання референдуму в Україні та в європейських державах; конституційно-правове регулювання громадянських прав і свобод людини й громадянина в Україні та в європейських державах; реалізація норм-дефініцій адміністративного права; забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності силами та засобами правоохоронних органів; кримінальна відповідальність за умисні кримінальні правопорушення проти громадської безпеки та за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; форми запобіжної діяльності підрозділів кримінальної поліції під час протидії наркозлочинності; детермінація самовільного залишення військової частини або місця служби.

Наукове видання розраховано на науковців, науково-педагогічних працівників, здобувачів закладів вищої освіти, в яких готують правників, працівників правоохоронних органів та суду, адвокатів, а також усіх, хто цікавиться проблемами правозастосування.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 340.13:342.7

Ірха Юрій Богданович

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник науково-дослідного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6442-0974>*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

Вступ. У ХХІ ст. науково-технічний прогрес сприяв швидким та якісним трансформаціям суспільних відносин. Комп'ютер, автоматизовані та роботизовані системи, Інтернет, смартфон, електромобіль, квадрокоптер, система «розумний дім», цифровий банкінг, штучний інтелект – це лише незначний перелік технологічних благ сучасної цивілізації, якими можуть користуватися багато людей для задоволення своїх життєвих потреб. Попри технологічні досягнення та глобальне визнання необхідності утвердження та розвитку демократії, верховенства права, прав і свобод людини, у всьому світі актуальними залишаються питання незаконного застосування до індивідів різноманітних форм насильства, що посягають на їхню людську гідність та загрожують життю і здоров'ю.

Одним із найпоширеніших проявів насильства у суспільстві є ГЗН, тобто насильство, спрямоване проти людини у зв'язку з її належністю до певної статі чи гендерної ідентичності. Від цього насильства не застрахована жодна людина. Кривдниками та їх жертвами можуть стати як жінки, так і чоловіки з різних соціальних груп: державних службовців, військовослужбовців, науковців, пенсіонерів, молоді, безробітних тощо. При цьому, в різних цивілізаціях існує відмінне ставлення до ГЗН, кривдників та їх жертв. Зокрема, те, що недопустимо у відносинах між людьми однієї чи протилежної статі у західній цивілізації, є допустимою формою взаємовідносин у мусульманській, китайській чи індійській цивілізаціях.

ГЗН є досить складним явищем, яке є предметом вивчення у культурології, психології, соціології, філософії, юриспруденції тощо. В Україні проблемами гендерної рівності та протидії різноманітним проявам ГЗН займалися такі науковці як Н.В. Аніщук, М.Д. Бойко,

Ю.Ю. Боброва, І.В. Ващенко, Н.В. Галіцина, І.О. Грицай, Н.А. Голярдик, Л.В. Гонюкова, Ю.В. Івченко, З.Р. Кісіль, К.Б. Левченко, Л.Р. Наливайко, Н.М. Оніщенко, О.Л. Остапчук, О.С. Перунова та інші.

Вказані вчені одноставно підтримують необхідність максимального забезпечення рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, а також засуджують усі прояви ГЗН. Оскільки ГЗН має міждисциплінарний характер, то з метою удосконалення вітчизняних правових механізмів протидії його проявам, важливо, на наш погляд, поглибити теоретичні знання як щодо понятійного апарату з цієї проблематики, так і стосовно детермінантів та різновидів ГЗН.

Виклад основного матеріалу. Всебічне утвердження і забезпечення прав і свобод людини є однією із гарантій сучасного прогресивного розвитку держави і суспільства, розбудови інститутів громадянського суспільства. На сьогодні, аксіомою демократичного державотворення у світі стала необхідність врахування гендерних питань у суспільно-політичному дискурсі. У релігії, культурі, політиці, законодавстві, практиці його застосування, публічному управлінні, правосудді тощо жінки і чоловіки розглядаються не як біологічні особи, а як члени суспільства зі своїм особистим статусом і стратегією соціальної поведінки, які мають бути обов'язково враховані. Вказане гендерне орієнтування спрямоване як на забезпечення гендерної рівності (рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків), так і на забезпечення соціальної справедливості у суспільстві.

Україна як демократична, правова, соціальна держава, яка прагне набути повноправне членство в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, зобов'язана не тільки виконувати свої зобов'язання, які випливають із міжнародних договорів згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, але й враховувати загальновизнані міжнародні стандарти у сфері прав людини, зокрема ті, які стосуються забезпечення гендерної рівності та протидії ГЗН.

Гендерна проблематика незворотно увійшла у предметне поле сучасних філософських, психологічних, соціологічних, педагогічних, філологічних пошуків. Однак, незважаючи на високу інтенсивність виконуваних теоретико-емпіричних досліджень, спрямованих на розробку питань гендерного порядку, ця галузь досі має певну понятійну неоднозначність. З погляду необхідності впровадження в життя української спільноти гендерної демократії, звернення сучасної гуманітарної думки до гендерної проблематики, особливостей функціонування категорій чоловічого й жіночого у культурі не є простою даниною моді, воно представляє значний практичний інтерес, виходячи далеко за межі сфери гуманітарних досліджень і може бути основою для

розробки гендерної стратегії розвитку нашого суспільства [1, с. 171]. З метою формування ефективних стратегій та організаційно-правових механізмів захисту прав і свобод людини у сфері гендерних відносин важливо, на наш погляд, коректно оперувати термінологією та використовувати її під час нормопроєктування та правозастосування.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «гендер» має два значення:

1) відмінність між чоловіками і жінками за анатомічними ознаками;

2) соціальний розподіл, який часто базується на статевих відносинах, але не обов'язково збігається з ними» [2, с. 177].

Поняття «гендер» (англ. – gender, фр. – genre) походить із лінгвістики й у своєму первісному значенні перекладається з англійської мови як «рід». Доцільність залучення саме терміна «гендер» до вітчизняного наукового обігу зумовлена відсутністю зайвих, невідповідних змістові відтінків значення та асоціативних ланцюгів, що постають при використанні слів «стать», «рід». Принципова різниця між категоріями «гендер» та «стать» полягає у відмінній їхній генезі. Стать як фізіологічна категорія має анатомічну основу та природний характер. Гендер – це своєрідна смислова надбудова над статтю, сформована культурою сукупність атрибутів, моделей поведінки, ролей, які приписані чоловікові та жінці; це категорія, конструйована суспільством. Відсутність загальноприйнятої власне української термінології утруднює наближення широкого загалу до розуміння теми. Проте дедалі ширше засвоєння вітчизняними науковцями західної гендерної термінології, з урахуванням української специфіки використання, поступово знімає «термінологічне напруження» початку 90-х років. У результаті прийняття українською мовою терміна «гендер» виникають і нові поняття. Наприклад, гендерні дослідження, гендерний підхід, гендерна культура, гендерна проблематика. [3, с. 47, 78].

К.М. Давиденко аргументовано стверджує, що параметри, за якими люди оцінюють і сприймають свою гендерну роль, частково є фізичними, а частково – соціокультурними. Маскулінні й фемінні елементи наявні в кожній людині, навіть якщо її домінуюча ідентичність більш схильна до того чи іншого типу. Тому відмінності в поведінці між чоловіками й жінками мають здебільшого кількісний характер.

Прийняті у суспільстві гендерні норми і стереотипи, як аргументовано стверджує К.М. Давиденко, певною мірою визначають психологічні якості, обрання видів діяльності, професії людьми (заохочуючи одні й негативно оцінюючи інші) залежно від статевої приналежності індивіда. За гендерним підходом, бути чоловіком або жінкою означає не стільки володіння певними природними якостями,

скільки виконання тієї чи іншої гендерної ролі. А відтак поняття «фемінність» і «маскулінність» вживаються в гендерних дослідженнях, насамперед, для позначення культурно-символічного змісту «жіночого» і «чоловічого», а поняття «стать» – як комплекс біологічних характеристик, за якими людство поділяється на чоловіків і жінок. Таким чином, гендерні стереотипи виникають на основі гендерних ролей, виступають як норми для жінок і чоловіків і є моделями для гендерно-рольової соціалізації [3, с. 127, 128].

За своєю природою категорія гендер належить до соціально-культурних явищ, сутність якого може змінюватися внаслідок розвитку суспільних відносин під впливом яких у людей змінюються матеріальні і духовні цінності, ідеологічні переконання, релігійні вірування, пріоритети та спосіб життя.

На думку І.С. Мунтян, гендер як базова наукова категорія, що є однією з основних у сучасній зарубіжній соціально-культурній теорії, має чотири основних обґрунтування:

- руйнує стереотип про причинну залежність між біологічною природою та певними соціальними ролями;
- розкриває взаємозв'язок внутрішньо культурних контекстів та форм суспільної організації зі структурою відносин статей;
- описує як факт залежність системи відмінностей статей від владних систем;
- обґрунтовує нагальну потребу здійснення аналізу самого процесу диференціації статей [5, с. 226].

Дж. Вуд стверджує, що

- гендер можна розуміти та вивчати тільки через призму поглядів певного індивідуума;
- погляди на «чоловічність» та «жіночність», які є «соціально ухваленими», доносяться до певної особистості через ряд культурних значень;
- з дитинства нас заохочують пристосовуватися до тих гендерних норм, які суспільство завчасно для нас обрало [6, с. 21].

Як соціокультурна категорія «гендер» означає, що індивід не отримує його автоматично від народження, а набуває у процесі включення у суспільне життя. Вважається, що гендер – це комплекс культурних і соціальних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини. Гендер неоднаково осмислюється й трактується на різноманітних етапах розвитку гендерної теорії, котрі як змінюють один одного, так і функціонують паралельно. Сучасні теорії гендерних відносин доводять, що соціальні відмінності між чоловіками та жінками не мають біологічного походження, не є «одвічно даними», а лише набутими, приписаними індивідові суспільством». Окрім того, поняття

«гендер» має множинний і ситуативний характер. Уявлення про те, що означає бути жінкою чи чоловіком, змінюється залежно від історичного і соціально-культурного контексту. Коли говорять про гендер, то також мають на увазі такі поняття як маскулінність і фемінінність (соціальні уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою), які відображають гендерну ідентичність. Зокрема, маскулінність у традиційній (патріархальній) парадигмі пов'язується із силою, владою, мужністю, витривалістю, агресією, неемоційністю, орієнтацією на успіх. Натомість фемінінність – протилежні до маскулінності риси: емоційність, чуйність, слабкість, залежність тощо [7, с. 7, 8, 9].

О.Ю. Водянніков наголошує, що гендер, перш за все, охоплює соціально сконструйовані характеристики жінок/чоловіків, дівчат/хлопців. Гендер включає норми, патерни поведінки та ролі, що складають соціальне уявлення та стандарти щодо жіночості (бути жінкою/дівчиною), маскулінності (бути чоловіком/хлопчиком), а також стосунки між ними. Як соціальний конструкт, гендер відрізняється від суспільства до суспільства і може змінюватися з часом. Категорія гендеру дозволяє ідентифікувати, визначити і виокремити різні вісі нерівності в суспільстві, ілюстрацією яких є різні ознаки забороненої дискримінації в конституційному праві й міжнародному праві про права людини [8, с. 167, 169].

Проаналізувавши теоретичні розробки вчених до розуміння сутності гендеру можна стверджувати, що ця категорія є важливим фактором становлення та розвитку будь-якого індивіда. Гендер характеризує людину з огляду на її стать чи самовизначення, яке може відповідати чи не відповідати фізіології людини чи статі при народженні, та включає в себе норми, поведінку і ролі, пов'язані з тим, щоб бути жінкою, чоловіком, дівчиною чи хлопцем, а також стосунки один з одним. Гендерна ідентичність визначається та розвивається у процесі гендерно-рольової соціалізації людини і обумовлена, як правило, гендерними стереотипами та очікуваннями, порушення або невідповідність яким у різних суспільствах чи соціальних групах сприймається неоднаково – від розуміння та підтримки до засудження, стигматизації та переслідування, у тому числі каліцтва чи вбивства.

На сьогодні, у світі простежується значний прогрес у забезпеченні гендерної ідентичності та вільного гендерного розвитку особистості. Міжнародні правові акти, національне законодавство, дебати у засобах масової інформації, політичних заходах, наукових та інформаційно-просвітницьких платформах, конференціях тощо спрямовані на досягнення гендерної рівності та протидії гендерній дискримінації. Зусиллями міжнародних організацій, національних органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства у багатьох державах

вдалося удосконалити законодавство, а також змінити окремі соціальні норми та гендерні стереотипи. Водночас, у цій сфері все ще існує безліч проблем, які перешкоджають забезпеченню жінкам і чоловікам, дівчатам та хлопцям рівних прав, свобод та можливостей. До таких проблем належить, зокрема, ГЗН, яке є одним з найбільш розповсюджених форм структурного та культурного насильства, що присутнє у кожному суспільстві, а його наслідки впливають на усе людство

Серйозність вказаної проблеми підтверджує Л. Келлі, яка вважає, що ГЗН – структурна проблема, глибоко вкорінена в нерівному співвідношенні сил між чоловіком і жінкою. Таке насильство посилюється шкідливими соціальними і культурними очікуваннями та уявленнями про гендерні ролі, які зазвичай вважаються властивими жінці чи чоловікові, дівчинці або хлопчикові. Таким чином, на практиці втілюється і зберігається гендерна нерівність [9, с. 5]. Особливостями ГЗН, за твердженнями Т.О. Марценюк, є те, що воно може пояснюватись та підтримуватись «культурою». Ця проблема властива усім країнам світу; вона перейшла із приватної сфери у площину публічності, тобто особисте стало політичним; потрібні спільні зусилля активістів, поліції, центрів соціальної допомоги, державних інституцій, щоб подолати цю проблему [10, с. 120].

Н. Руссо та А. Пірло аргументовано стверджують, що гендер по-різному формує значення насильницьких дій для жінок і чоловіків, і це значення сильно варіюється залежно від ситуації та культурного контексту. Повне розуміння ГЗН вимагає вийти за межі зосередження на статевих відмінностях при оцінці конкретних дій. Доцільно вивчати як різні аспекти гендеру формують прогнози, динаміку та результати насильства як для жінок, так і для чоловіків [11, с. 179, 180].

Науковці виокремлюють три підходи до розуміння, що саме є ГЗН.

Перший підхід ґрунтується на визначенні, закріпленому у Декларації про викорінювання насилля щодо жінок, відповідно до якого насильство стосовно жінок означає будь-який акт насильства, здійснений на підставі статевої ознаки, який заподіює або може заподіяти фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам, а також загрози скоєння таких актів, примус або довільне позбавлення волі, будь-то в суспільному чи особистому житті.

Другий підхід знайшов своє відображення у теорії маскулінності та передбачає насилля над жінками, деякими чоловіками та сексуальне насильство над дітьми. Під цю теорію підпадають гомофобне насильство, сексуальне насильство та зловживання дітьми.

Третій підхід – засновано на насиллі за ознакою статі та соціальній ролі чоловіка або жінки [12, с. 304].

Ми переконані, що ГЗН необхідно розглядати як насильство де кривдником і жертвою може бути як чоловік, так і жінка, а саме насильство обумовлене статтю жертви чи її гендерною ідентичністю. З огляду на це у цьому дослідженні буде висвітлено теоретичні напрацювання вчених та практиків, які розвивають дану позицію.

На думку Л.В. Гонюкової, термін ГЗН використовується для відмінності звичайного насильства від насильства, що спрямоване на приватних осіб чи на групи осіб на підставі статі (гендерної ознаки). Поняття ГЗН охоплює дії, що завдають фізичної, психологічної, сексуальної шкоди чи страждання, погрозу таких дій, примус та інші обмеження свобод всупереч принципу гендерної рівності. По суті, ГЗН – це різновид агресивної поведінки, використання сили на основі ознаки статі – від словесних образ і погроз до фізичних побоїв та примусу [13, с. 33, 34].

За твердженнями Н.В. Аніщук, ГЗН значно більше, ніж сексуальний напад і зґвалтування, воно в основному коріниться у нерівних правових відносинах, що сприяють поляризації відмінностей між статями. Хоча ГЗН може відбуватися в публічній обстановці, воно значною мірою коріниться в позиції припустимості до насильства в сім'ї, в суспільстві та в державі, призводячи до гендерного дисбалансу та дискримінації за статевою ознакою [14, с. 19]. Саме тому варто погодитися з позицією М.О. Качинської про наявність двох головних напрямів ГЗН:

1) «публічного» або «загального» – насильство відбувається у громадському житті, на роботі, навчанні, у будь-якій установі, підприємстві, організації. У такому випадку агресор не пов'язаний із потерпілою особою будь-якими сімейними чи родинними зв'язками;

2) «приватного» або «родинного» чи «сімейного» – насильство, що трапляється із потерпілим в особистісному, приватному житті, при спілкуванні зі своїми близькими, родичами, членами сім'ї тощо [15, с. 15].

У доповіді «Насильство та його вплив на право на здоров'я», підготовленій спеціальним доповідачем ООН щодо права кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, наголошено, що ГЗН можна визначити як шкідливі дії, спрямовані проти людей за ознакою їхнього гендера, під яким розуміють уявлення, що склалися в суспільстві про особистість, характеристики та роль жінок і чоловіків, а також соціально-культурну інтерпретацію суспільством цих біологічних відмінностей. Це насильство може включати фізичне та психологічне насильство, погрози, примус, економічні чи освітні поневіряння як у суспільному, так і приватному житті. ГЗН коріниться у нерівних владних відносинах у рамках бінарного підходу до гендеру, який знаходить своє відображення у наявних у суспільстві нормах та

очікуваннях, а також у ситуативних випадках дисбалансу влади, які допускаються патріархатом [16, с. 9–10].

Представництвом Управління Верховного комісара ООН у справах біженців під ГЗН розуміється будь-яка дія, що здійснюється проти волі людини, заснована на гендерних нормах і нерівних владних відносинах. Це насильство охоплює погрози застосування насильства і примус та за своєю природою може бути фізичним, емоційним, психологічним або сексуальним і виявлятися, навіть, у формі відмови у доступі до ресурсів або послуг [17].

Бюро з питань демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі зазначає, що ГЗН – це крайня форма дискримінації і серйозне порушення прав людини, яке може негативно вплинути на численні права людини, включаючи право на життя, свободу та особисту недоторканність, а також право на свободу від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання [18, с. 12].

У Керівництві з інтеграції заходів щодо протидії гендерно-обумовленому насильству до гуманітарної діяльності, розробленого Міжвідомчим постійним комітетом ООН, вказано, що ГЗН є загальним терміном, який застосовується для будь-якого акту завдання шкоди, що вчиняється проти волі особи і пояснюється соціальними (гендерними) відмінностями між чоловіками і жінками. ГЗН викликає серйозну та наростаючу стурбованість в умовах надзвичайних гуманітарних ситуацій. Зокрема, це дії, що заподіюють фізичну, сексуальну або моральну шкоду або страждання, погроза вчинення таких дій, примус та інші форми позбавлення волі, та які можуть вчинятись як публічно, так і в приватному порядку [19, с. 5].

У Стратегії США щодо попередження та реагування на гендерно зумовлене насильство ГЗН визначається як загальний термін для позначення будь-якого насильства чи погрози насильства, яке спрямоване на особу або групу осіб на основі фактичної чи сприйнятої біологічної статі, гендерної ідентичності та/або гендерного самовираження, сексуальної орієнтації та/або недотримання різних соціальних норм щодо маскулінності та фемінності. Це поняття пов'язане зі структурною гендерною нерівністю, патріархатом та дисбалансом влади. Для ГЗН характерні погроза або вчинення фізичного, психологічного, сексуального, економічного, правового, політичного, соціального та інших форм контролю та/або насильства [20].

Іноземні вчені Дж. Бенжамін та Л. Марчісон, інтерпретують ГЗН як насильство, яке застосовується проти жінок, дівчат, чоловіків та хлопців з метою утвердження та відтворення гендерних ролей та норм. Відповідно до цього розуміння ГЗН може проявлятися однаково щодо

людини будь-якої статі та використовуватися для посилення відповідності гендерних ролей, воно охоплює насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство над людьми та насильство, яке спрямоване на дівчат, оскільки вони є дівчатами, та хлопців, оскільки вони є хлопцями [21, с. 7]. Подібний підхід застосовує й С. Гамільтон, який розуміє ГЗН як насильство, яке спрямоване проти чоловіка або жінки на основі його/її конкретної ролі у суспільстві, та застосовується до жінок, дівчат, чоловіків і хлопців, задля утвердження та відтворення усталених гендерних ролей і норм. Він наголошує, що жертвами ГЗН можуть бути особи обох статей. Насильство щодо них використовується для посилення відповідності наявним гендерним ролям. ГЗН у цій інтерпретації включає насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство щодо чоловіків і насильство щодо дівчат та хлопців на основі їх статі, наприклад вербування хлопців як бойовиків до збройних угруповань [22].

В Україні як демократичній, правовій державі проблема ГЗН сьогодні не замовчується, а постійно перебуває у публічному, політичному, науковому та експертному дискурсі. Політики, практики та науковці намагаються удосконалювати наявні організаційно-правові механізми профілактики та реагування та різноманітні прояви ГЗН, що мають тенденцію до збільшення з огляду на економічні та соціальні негаразди, які наші громадяни відчули спочатку внаслідок поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, а надалі – через повномасштабне вторгнення російських військ до нашої держави 24.02.2022 р.

У дослідженні «Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства» експерти тлумачать ГЗН як насильство, яке стосується чоловіків і жінок, але жертвами якого переважно є жінки. Експерти вважають, що ГЗН виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками та стосується (але не обмежується) фізичної, сексуальної та психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/або позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві загалом [23, с. 79].

М.Д. Бойко звертає увагу на те, що ГЗН доцільно розглядати у контексті дискримінації за статевою ознакою і використовувати для відмінності звичайного насильства від насильства, що спрямоване на приватних осіб чи на групи осіб на підставі статі (гендерної ознаки). ГЗН охоплює більше коло суспільних відносин, ніж сексуальний напад та зґвалтування. Цей вид насильства, як правило, коріниться у нерівних правових відносинах, що сприяють поляризації відмінностей між статями [24, с. 9].

В.І. Попіль під ГЗН розуміє суспільно-небезпечну поведінку особи (насильника) як чоловіка, так і жінки стосовно протилежної статі (жертви), яка проявляється у спричиненні фізичних, сексуальних, морально-психологічних та інших страждань або у погрозах їх застосування [25]. Т.М. Мельник та Л.С. Кобелянська наголошують, що гендерним є як насильство чоловіків стосовно жінок, так і насильство чоловіків стосовно інших чоловіків, яке також має медичні, соціальні й економічні негативні наслідки [26, с. 139]. М.С. Маєрчик розглядає ГЗН як форму насильницьких дій, що мають чітко виражену гендерну групу, на яку спрямоване насильство або яка чинить насильство [27, с. 153].

В.М. Руфанова вважає, що у широкому значенні ГЗН – це суспільно негативне діяння (дія чи бездіяльність) особи/групи осіб, викликане статевою приналежністю особи/групи осіб, яке полягає у заподіянні фізичної, психічної, сексуальної, економічної шкоди чи погрози їх застосування та може вчинятися у приватній та публічній сферах. Учена вважає, що найбільш суттєвими ознаками ГЗН, яке відрізняє його від інших видів насильства є:

- 1) вчиняється у формі дій чи бездіяльності;
- 2) стосується різних категорій населення через їх стать (жінки, чоловіки, люди, які змінили стать, особи, які мають різну сексуальну орієнтацію);
- 3) є порушенням прав, свобод, можливостей особи та їх гарантій;
- 4) призводить до обмежень у визнанні, реалізації або користуванні правами свободами та можливостями;
- 5) пов'язане з фізичним, психічним, сексуальним, економічним насильством, або погрозою його застосування, що спричиняє шкоду здоров'ю;
- 6) впливає з нерівних владних відносин між чоловіками та жінками;
- 7) ґрунтується на застарілих уявленнях та стереотипах щодо соціальних ролей та функцій особи;
- 8) вчиняється у приватній та публічній сферах;
- 9) спричиняє погіршення становища особи у суспільстві;
- 10) підриває гідність особи;
- 11) у загальнодержавному та світовому масштабі підриває авторитет, безпеку, економічну та соціальну стабільність нації [28, с. 228].

О.С. Перунова пропонує ГЗН розглядати як негативні діяння однієї особи/групи осіб, викликані статевою приналежністю іншої особи/групи осіб та спрямовані на порушення прав, свобод та можливостей у приватній та/або публічній сферах діяльності жінки/чоловіка через

психологічні, фізичні, сексуальні та інші методи впливу. Дослідниця виокремлює такі загальносоціальні та правові ознаки ГЗН:

- 1) негативний вплив на права та свободи жінки/чоловіка іншою особою/групою осіб;
- 2) спрямованість на порушення прав жінок та чоловіків через їх статеву приналежність, що виражається у різних формах (психологічне, фізичне, сексуальне тощо) та сферах суспільства (соціальної, економічної, політичній, культурній та ін.);
- 3) походження насильства з нерівних владних відносин між чоловіками та жінками як у публічній, так і у приватній сферах;
- 4) може бути реалізоване як через дію, так і через бездіяльність [29, с. 219].

Ми підтримуємо погляди І.О. Грицай на поняття та сутність ГЗН, під яким дослідниця пропонує розуміти дії або бездіяльність однієї особи (групи осіб) щодо іншої (групи осіб), спрямовані на відтворення гендерних ролей у соціумі через погіршення становища чоловіка/жінки в усіх сферах життєдіяльності та призводять до порушення прав людини, підриваючи як здоров'я та гідність індивіда, так і безпеку, економічну, соціальну стабільність нації [12, с. 318].

Опрацювання доктринальних розробок закордонних та вітчизняних вчених, позицій експертів, документів міжнародних організацій щодо поняття та сутності ГЗН дає нам підстави стверджувати про відсутність кардинальних розбіжностей у розумінні цього насильства. Даний вид насильства охоплює як активні, так і пасивні дії агресора, а його мотиви, як правило, обумовлені гендерними ролями чи гендерними стереотипами, які склалися внаслідок історичних, культурних, національних чи політичних обставин. ГЗН є різновидом дискримінаційних практик, які завдають жертвам значної моральної, фізично, психологічної та економічної шкоди. Прояви ГЗН посилюють нерівність у суспільстві, перешкоджають розвитку демократії, прав і свобод людини, верховенству права, а також розбудові громадянського суспільства. Неналежне та невчасне реагування держави на ці прояви, може призвести до радикалізації громадян та дестабілізувати суспільство.

За твердженням Фонду народонаселення ООН, ГЗН не тільки відображує, а й збільшує нерівність між чоловіками і жінками, порушує здоров'я, честь, гідність, безпеку і самостійність його жертв. Це насильство охоплює велику кількість порушень прав людини, у тому числі розпусні дії відносно дітей, згвалтування, домашнє насильство, сексуальні образи та переслідування, торгівля жінками та дівчатками, деякі небезпечні традиції [30]. ГЗН завжди було, є і буде деструктивним явищем у будь-якому суспільстві. Від нього страждають як жінки, так і

чоловіки, однак саме жінки є найчисельнішими жертвами цього насильства з огляду на їх вразливість.

Генеральний секретар ООН К. Аннан зазначив, що людство зрозуміло, що здійснення прав людини має важливе значення для благополуччя та розвитку особистості, суспільства та світу. Однак, занадто багато жінок все ще позбавлені цих основних прав людини, занадто часто їхня свобода і гідність обмежуються, і занадто багато з них зазнають насильства. Насильство над жінками є чи не найганебнішим порушенням прав людини та, мабуть, найпоширенішим, воно не знає кордонів географії, культури чи багатства. Поки це триває, ми не можемо стверджувати, що досягаємо реального прогресу на шляху до рівності, розвитку та миру [31].

Проблема ГЗН стосовно жінок, як наголошує Н. Аніщук, має глибоке історичне коріння, адже починаючи з античних часів і середньовічного феодалізму жінки зазнавали різноманітних проявів гендерного насильства – викрадення та торгівля, домашнє насильство тощо. Не вдалося викоринити це негативне явище і у ХХІ ст., що перешкоджає рівності, повноцінному розвитку та миру. Дослідниця наголошує, що ГЗН – це вид насильства, який є значно серйознішим за сексуальний напад чи зґвалтування, його природа у нерівних правових відносинах, що сприяють поляризації відмінностей між статями. Хоча зазначене насильство може відбуватися у публічній обстановці, воно значною мірою кориниться в позиції припустимості до насильства у сім'ї, суспільстві та державі, призводячи до гендерного дисбалансу та дискримінації за статевою ознакою, від чого страждають, насамперед, жінки [14, с. 19, 21].

На відміну від загальноновизнаних порушень прав людини, таких як тортури, зникнення чи затримання багато форм ГЗН стосовно жінок, як зазначає М. Лібескінд, не вважаються порушенням прав людини, незважаючи на їх заборону та переслідування відповідно до вимог міжнародних правових документів із захисту прав і свобод людини. У деяких суспільствах ГЗН стосовно жінок взагалі вважається майже природним явищем в особистих відносинах і в релігії, тому воно має фактичний імунітет від критики та переслідування. Більше того, національне законодавство окремих країн санкціонує такі дії, що надає згубним соціальним звичаям офіційної підтримки [32, с. 652, 657].

Наприклад, в країнах Центральної Азії переважає психологічне насильство над жінками у всіх його різновидах: починаючи від заборон на навчання та роботу до словесних образ з боку чоловіка, батька, брата, матері, сусіда, колеги, начальника та просто незнайому людину на вулиці. І все це робиться в рамках традиції, яка маркується як захист честі та гідності дівчини, жінки від зазіхання чужих людей (чоловіків). При

цьому, каталізаторами насильницької поведінки стосовно жінок можуть стати засоби масової інформації, які створюють культурний клімат, у якому насильство проти жінок вважається цілком прийнятною дією [33, с. 9].

ГЗН щодо жінок та загроза такого насильства є основними перешкодами для розширення прав, свобод і можливостей жінок, а також для їх рівноправної участі у житті суспільства. Досить часто різноманітні прояви ГЗН щодо жінок, залишаються непоміченими, не задокументованими і тому не вирішеними. Безпеку жінок вдома, в сім'ї, в родині, на вулиці, на робочому місці та в суспільстві загалом не можливо забезпечити лише за допомогою притягнення кривдників до юридичної відповідальності. На нашу думку, у суспільстві мають бути вироблені стійкі моральні імперативи щодо неприпустимості ГЗН щодо жінок, а також розроблені організаційно-правові механізми його профілактики. Для цього важливо, насамперед з'ясувати причини та умови, які спонукають та сприяють ГЗН щодо жінок.

О. Джоветті, виокремлює три ключові фактори, які зумовлюють ГЗН стосовно жінок:

1) шкідливі гендерні норми (гендерні стереотипи використовуються для виправдання насильства щодо жінок, культурні норми часто диктують, що чоловіки агресивні, контролюючі та домінуючі, тоді як жінки слухняні, підкоряються і покладаються на чоловіків як на постачальників благ);

2) голод (жінки вступають у ранні та примусові шлюби, оскільки їх сім'ї вимагають виплати приданого та намагаються зменшити рахунок на харчування, дефіцит грошей посилює напругу в сім'ях, що може призвести до насильства);

3) війна та збройний конфлікт (жінки можуть зазнати не лише сексуальної експлуатації та жорстокого поводження, але й гендерної відмови у доступі до основних послуг) [34].

У суспільстві вирує думка, що ГЗН стосовно жінок пов'язане із надмірним вживанням чоловіками алкоголю, їх ревністю чи гнівом. Водночас, за твердженнями іноземних науковців, це може бути лише частиною причини, але не її цілим. Зазначені обставини називають «тригерами», тому що вони у певній ситуації можуть «запустити» чоловіка до насильницьких дій. Однак, це не означає, що у подібних ситуаціях ці обставини спровокують в інших чоловіків аналогічну поведінку. Вчені упевнені, що хлопчики не народжуються для насильства, вони навчаються застосовувати насильство, якщо з ними так поводяться або вчать, що насильство є правильним способом використання чоловічої сили [35].

На переконання експертів Всесвітньої організації з охорони здоров'я, найбільш широко використовуваною моделлю для розуміння ГЗН щодо жінок є так звана «соціально-екологічна» або «екологічна» модель, яка передбачає, що це насильство є результатом факторів, які діють на чотирьох рівнях: індивідуальному, поведінковому (у стосунках), громадському та соціальному.

Індивідуальними факторами, що обумовлюють підвищену ймовірність вчинення чоловіком насильства щодо свого партнера(ів), є: молодий вік; низький рівень освіти; бути свідком або жертвою насильства в дитинстві; шкідливе вживання алкоголю та наркотиків; розлади особистості; прийняття насильства як належної поведінки; випадки жорстокого поводження з партнерами в минулому. Водночас, індивідуальними факторами, що обумовлюють підвищену ймовірність жінки зазнати ГЗН з боку партнера(ів) є: низький рівень освіти; насильство між батьками; сексуальне насильство в дитинстві; прийняття насильства як належної поведінки; вплив інших форм ГЗН.

Поведінковими факторами, що обумовлюють ризики як віктимізації жінок, так і скоєння злочинів з боку чоловіків, є: конфлікти у стосунках або невдоволення ними; домінування чоловіків у сім'ї; економічний стрес; наявність у чоловіка декількох партнерів; нерівність в освітніх рівнях, тобто коли жінка має вищий рівень освіти, ніж її партнер-чоловік.

До громадських та соціальних факторів належать: гендерно-несправедливі соціальні норми (особливо ті, які пов'язують поняття мужності з домінуванням та агресією); оверти (це те, що людина зробила, але не хотіла б, щоб це сталося з нею самою); низький соціально-економічний статус жінки; слабкі юридичні санкції проти ГЗН у шлюбі; відсутність громадянських прав у жінок, включаючи обмежувальні або несправедливі закони про розлучення та шлюби; слабкі санкції громади та суспільства загалом за ГЗН; широке суспільне визнання насильства як способу вирішення конфлікту; збройний конфлікт і високий рівень загального насильства в суспільстві [36, с. 3–4].

Безумовно, жінки, з огляду на природні дані, а також соціальні, політичні, релігійні, культурні гендерні переконання та стереотипи, є досить вразливими до ГЗН. Особливо страждають жінки, які живуть у бідності, вдови, жінки з корінного населення, жінки-інваліди, жінки в місцях позбавлення волі, жінки, які перебувають у збройних конфліктах, а також жінки, які живуть у сільській місцевості чи у віддалених громадах.

У процесі реалізації міжнародного порядку денного «Жінки, мир, безпека» та внаслідок імплементації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та

боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції) у національному законодавстві багатьох держав світу запроваджено прямі заборони на здійснення ГЗН щодо жінок. Ці заборони поширюються на сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування; сексуальні домагання; психологічне насильство; переслідування; фізичне насильство; домашнє насильство; каліцтво статевих органів; вбивство «в ім'я честі»; примусовий шлюб; примусовий аборт та примусову стерилізацію.

ГЗН щодо жінок, як правило, є досить латентним і може проявлятися у різноманітних діяннях, залежно від культурних традицій, матеріального становища, соціального середовища, норм права, моралі, релігійних переконань тощо. Ще у 1993 році американською вченою Л. Хейс було виокремлено типи ГЗН щодо жінок в аспекті їх життєвого циклу:

1) до народження – селективний аборт; побої під час вагітності (емоційний і фізичний вплив на жінку; вплив на результат пологів); вимушена вагітність (наприклад, масове зґвалтування на війні);

2) дитинство – жіноче дітовбивство; емоційне та фізичне насильство; диференційований доступ до їжі та медичної допомоги для немовлят;

3) дівочтво – дитячий шлюб; каліцтво статевих органів; сексуальне насильство з боку членів сім'ї та незнайомих людей; диференційований доступ до харчування та медичної допомоги; дитяча проституція;

4) підлітковий вік – насильство на побаченнях і залицяннях; сексуальні стосунки через економічну необхідність; сексуальне насильство на робочому місці; зґвалтування; сексуальні домагання; примусове заняття проституцією; торгівля жінками;

5) повноліття – жорстоке поводження з жінками з боку інтимних партнерів-чоловіків; подружнє зґвалтування; зловживання приданим і вбивства за віком; вбивство партнером; психологічне насильство; сексуальне насильство на робочому місці; сексуальні домагання; зґвалтування; жорстоке поводження з жінками-інвалідами

6) літній вік – жорстоке поводження з вдовами; жорстоке поводження з літніми людьми [37, с. 9].

На переконання таджикських науковців, ГЗН щодо жінок включає, але не обмежується такими проявами як:

1) фізичне, сексуальне та психологічне насильство в сім'ї: нанесення побоїв, катувань; примус дівчат до вступу у статевий зв'язок, зґвалтування чоловіком дружини; викрадення жінки з метою зґвалтування або одруження, примусова вагітність; примусова стерилізація або примусовий аборт.

2) фізичне, сексуальне та психологічне насильство у суспільстві:

експлуатація жінок у важких та шкідливих умовах праці, домагання на роботі, психологічне залякування позбавленням роботи; примус до вступу до статевого зв'язку; торгівля жінками, примус до проституції; дотримання звичаїв та традицій, які підтримують насильство над жінками.

3) фізичне, сексуальне та психологічне насильство, що здійснюється за потурання та в масштабах держави: катування та згвалтування жінок і дівчат як засіб у вирішенні збройного конфлікту; правове насильство, що включає випадки законодавчого обмеження прав жінок або їх прямої дискримінації, або приховане насильство у вигляді застосування суворішого покарання щодо жінки в судах; усі випадки не реагування держави на існуюче насильство [33, с. 10].

Важливо, на наш погляд, наголосити що ГЗН, інспіроване державою, зазвичай відображає цінності, стиль роботи та манеру поведінки правлячої політичної, державної, економічної та духовної еліти, які вони намагаються впровадити у культурні, соціальні і правові практики як щодо жінок, так і чоловіків. У такий спосіб ГЗН стає частиною державної політики, для протидії якому необхідна глибинна перебудова суспільства. У демократичній державі, така деструктивна державна політика може бути змінена за допомогою демократичного контролю інститутів громадянського суспільства за органами публічної влади. В авторитарних і тоталітарних державах, такі зміни можливі, як правило, революційним шляхом.

Масштабність ГЗН щодо жінок вражає. Це насильство є актуальною і поширеною проблемою, яка може вплинути на жінок на будь-якому етапі їхнього життя і приймати різні форми, багато з яких мають тривалий характер. У переважній більшості випадків ГЗН розглядається політиками, науковцями, фахівцями та пересічними громадянами як насильство де жертвою є жінка, а правопорушником (кривдником) – чоловік. Водночас, не багато людей визнають, що чоловіки також можуть стати жертвами цього насильства.

Р. Гамільтон аргументовано стверджує, що дефініції ГЗН, визначені на національному та міжнародному рівнях, як правило не містять вказівки на стать, а тому необхідно враховувати, що жертвами ГЗН можуть бути і чоловіки. Це не заперечує того, що більша частина енергії та ресурсів має бути зосереджена на жінках і дівчатах як на жертвах, однак відкриває двері для надання чоловікам допомоги там, де раніше для них були закриті двері.

Р. Гамільтон звертає увагу на те, що багато чоловіків, які постраждали від ГЗН, вкладають значні сили та ресурси у приховування своїх травм, адже публічне розкриття інформації, особливо про переживання емоційної та фізичної травми, ризикує стати об'єктом

глузувань для чоловіків, які активно поширюють та контролюють токсичну маскулінність. Безпосереднє переживання травми постраждалими може бути ускладнене суспільною невірою в те, що чоловіки та хлопці можуть бути жертвами ГЗН, а також болісним досвідом ганьби. Відсутність емпатійної відповіді на пережите чоловіками ГЗН відображається у діяльності поліції та соціальних служб, які досить часто не розглядають їхні скарги всерйоз. Чоловіки, які стали жертвами насильства в сім'ї, де кривдником є жінка, можуть зіткнутися з соціальними упередженнями та приниженням, коли повідомляють про цю подію в поліцію. Чоловіки-жертви домашнього насильства сприймаються як позбавлені мужності, а їхня гендерна ідентичність – як фундаментально порушена [38].

На переконання С. Дюрхам існує 10 причин чому чоловіки та хлопці не повідомляють про пережите ГЗН: стигма; сором; почуття провини; страх остракізму; розгляд сексуального насильства як катування; криміналізація одностатевих стосунків; гомофобна реакція; соціальні упередження (наприклад: сумнів щодо особистої маскулінності); невизнання жінок як винних у насильстві з боку інтимного партнера; втрата доступу до дітей.

С. Дюрхам виокремлює три різновиди ГЗН щодо чоловіків:

1) домашнє насильство – фізичне (ляпаси, удари, в тому числі ногами, удушення), емоційне (образи, обзивання, приниження) і сексуальне насильство (зґвалтування, травмування статевих органів), ізоляція, контроль взаємодії з іншими людьми, неправдиві звинувачення та відсутність доступу до дітей або батьків;

2) інституційне насильство – чоловіки та хлопці в установах та закладах виконання покарань особливо вразливі до ГЗН. Крім того, особи з фізичними і розумовими вадами, які перебувають у закладах інтернатного типу, вчетверо частіше стають жертвами сексуального насильства ніж інші особи, які там перебувають;

3) насильство під час збройного конфлікту – чоловіки та хлопці зазнають примусового вербування, зґвалтування, сексуального насильства, примусового інцесту, групової мастурбації та гомосексуальних актів, кастрації. Це може відбуватися під час безпосереднього збройного конфлікту, ув'язнення (полону), а також використовуватися як одна із терористичних тактик [39].

На переконання вчених з Південноафриканської Республіки, домашнє насильство – це катастрофа, яка існувала завжди, але питанням насильства проти чоловіків не приділяли належної уваги, на відміну від жінок. Насильство над чоловіками є тривіальним, оскільки воно перебуває під впливом соціальних та гендерних стереотипів, які визначають чоловіків як глав сімейств, які мають бути сильними

захисниками сім'ї, утриманців та годувальників. Випадки домашнього насильства занижуються у разі, коли чоловіки є жертвами, а жінки та інші чоловіки – кривдниками. Чоловіки неохоче говорять про те, що стали жертвами, вважаючи, що це несумісне з їхньою маскуліністю, особливо в суспільствах, де чоловікам неприйнятно говорити про свої емоції. Зазначені вчені наголошують, що домашнє насильство над чоловіками включає низку навмисних дій, таких як сексуальне, психологічне, емоційне та словесне насильство. Формами побиття чоловіка є: ляпаси; обливання гарячою водою під час сну потерпілого та в місцях, переважно прихованих одягом; каліцтво статевих органів; словесні образи; образа партнера в присутності дітей; різання; обливання бензином та підпал. Крім того, можливі бичування, кидання стільців, лавок, табуретів, використання посуду та інших предметів у будинку для нападу на чоловіка–партнера, особливо після серйозних розбіжностей з ним [40, с. 2, 4–5].

Існує багато причин домашнього насильства щодо чоловіків. С. Дешпанд виокремлює соціокультурні та психологічні фактори такого насильства. До соціокультурних факторів, на думку вченого, належать менший дохід подружжя/партнера, освіта середнього класу, створення нуклеарної сім'ї та вплив алкоголю. Водночас, до психологічних факторів дослідник відносить, те, що багато жінок мають серйозні проблеми з контролем гніву, через що вони стають агресивними та схильними до словесних обрах чи фізичного насильства. Жінки, які стикаються зі стресом на робочому місці, відчують розчарування та гнів через невиконання очікувань і, таким чином, також можуть вдаватися до насильницької поведінки. Фінансові труднощі через низький дохід чоловіка та/або більший дохід дружини також можуть бути одним з факторів, що ведуть до насильства [41, с. 247].

Однією із загальних причин ГЗН, яка притаманна як чоловікам, так і жінкам, це то, що людина скоює насильство щодо свого партнера/подружжя, оскільки має таку можливість. В аспекті розуміння детермінантів ГЗН щодо чоловіків, заслуговують на увагу результати опитування американських вчених, які встановили, що фактор жорстокого поводження чоловіка був найменшою причиною нападу на нього жінки. Ними виявлено, що основними факторами застосування жінками сили до своїх чоловіків були:

- «мій партнер не був чутливим до моїх потреб» (46%);
- «я хотіла привернути увагу свого партнера» (44%);
- «мій партнер мене не слухав» (43%).

Крім того, американські фахівці під час опитування з'ясували глибинні мотиви жінок для нападу на своїх чоловіків. До них належать:

- «я вважаю, що чоловіки можуть легко захистити себе, тому я не турбуватимусь, коли стаю фізично агресивною» (24%);
- «я з'ясувала, що більшість чоловіків навчали не бити жінку, і тому я не боюся помсти від мого партнера» (19%);
- «я вважаю, що якщо жінки дійсно рівні чоловікам, то вони повинні мати можливість фізично висловлювати гнів на них» (13%);
- «коли я росла, я дізналася, що можу бути фізично агресивною щодо свого брата, і він не чинитиме опір» (12%);
- «коли я виражаю свій гнів фізично, то відчуваю сексуальне збудження» (8%) [42, с. 587].

Інші американські вчені наголошують, що діяльність на підставі закону «первинного агресора» зазвичай призводить до арешту чоловіків та ігнорує дослідження, які вказують, що 50% домашніх нападів є взаємними. Таким чином, жінку заохочують продовжувати жорстоке поводження зі своїм партнером, доки він нарешті не перестане терпіти. Така провокація чоловіка небезпечна. Дослідники звертають увагу на те, що наявні дані не підтверджують гіпотезу про те, що жінки вдаються до насильства лише з метою самооборони. Жінки частіше використовують зброю в нападах, ніж чоловіки (80% для жінок; 25% для чоловіків). Жінки значно частіше кидають у чоловіка предмети, дають ляпас, б'ють ногою, кулаком чи підручними засобами або кусають. Вченими виокремлено три причини, через які жінки нападає на чоловіка:

- вирішити суперечку;
- реакція на сімейну кризу;
- «перестань турбувати мене» [43].

Опрацювання наведених даних вказує, що детермінанти та різновиди ГЗН щодо чоловіків є відмінним від ГЗН стосовно жінок. Незважаючи на негативний аспект цього насильства, у багатьох державах продовжують існувати стереотипи про неможливість чоловіка стати жертвою цього насильства, що перешкоджає наданню їм кваліфікованої допомоги.

Висновки. ГЗН не є виключно проблемою відносин між статями. Ця проблема має глобальний характер і стосується фундаментальних прав людини – права на життя, на свободу, на особисту недоторканність, на гідність, на охорону здоров'я тощо. Прояви ГЗН відбуваються у сфері інтимних відносин партнерів, у середовищі сім'ї, громади, держави та є серйозним порушенням прав і свобод жінок і чоловіків, яке завдає їм тяжкі фізичні, психологічні, емоційні та соціальні наслідки.

ГЗН щодо жінок і чоловіків відбувається по-різному і залежить від багатьох факторів. Кожен може стати його жертвою незалежно від свого віку, освіти, професії, місця проживання, релігійних переконань тощо. ГЗН існує в малих і великих містах, заможних і бідних громадах, воно є

несправедливим та аморальним проявом сили та влади. Безумовно, у демократичних, правових держава набагато легше протидіяти різноманітним проявам ГЗН, але і у них є багато проблем, зумовлених різними гендерними стереотипами щодо ролі жінок і чоловіків, а також відсутністю політичного консенсусу з окремих чутливих питань у цій сфері.

Протидія усім формам ГЗН (як стосовно жінок, так і чоловіків) не може бути забезпечена лише шляхом нормотворення та притягненням кривдників до юридичної відповідальності. Ми переконані, що це має відбуватися комплексно із одночасним розробленням та впровадженням правових, економічних, інформаційних та соціально-виховних механізмів профілактики та реагування на різноманітні прояви цього насильства на міжнародному, державному та місцевому рівнях. При цьому ефективність таких механізмів залежить від готовності більшості членів суспільства проявляти нульову толерантність до різноманітних форм ГЗН.

Вважаємо, що володіння достатніми знаннями про поняття, сутність різновиди та детермінанти ГЗН сприятиме органам державної влади, органам місцевого самоврядування, інститутам громадянського суспільства у налагодженні комунікації з громадянами з різних соціальних груп, виявленню та задоволенню нагальних соціальних потреб жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, формуванню дієвих програм з корекції агресивної поведінки кривдників та надання правової, фінансової, матеріальної, соціальної, психологічної та іншої допомоги постраждалим особам.

При цьому дуже важливо, щоб на національному рівні був розроблений належний понятійний апарат у сфері гендерних відносин. У юриспруденції питання термінології є надзвичайно важливими. Коректна термінологія важлива не тільки для розробки понятійного апарату науки чи окремих галузей права, але й для правозастосування. За відсутності нормативного визначення певного терміну, який позначає те чи інше явище, неможливо сформулювати якісне правове регулювання суспільних відносин, а також узгодити національне й міжнародне законодавство. Чітке, зрозуміле та однозначне поняття дозволяє не тільки визначити явище, його сутність, зміст, характерні ознаки, а й обрати необхідну норму у процесі правозастосування, забезпечивши у такий спосіб верховенство права, права і свободи людини та належне демократичне врядування.

Оскільки проблема ГЗН не оминула Україну і в умовах війни набула ще більшої актуальності, то в нашій державі мають діяти не тільки законодавчі механізми протидії ГЗН, але й політичні, духовні та соціальні бар'єри, які максимально засуджували б таку насильницьку поведінку та

сприяли б соціальному порозумінню та злагоді. Вважаємо, що наявні в українському суспільстві гендерні стереотипи, проблеми та конфлікти необхідно максимально формалізувати – вивести у публічну площину і зробити предметом відкритих дискусій та обговорень у парламенті, органах місцевого самоврядування, органах системи правосуддя, закладах освіти, засобах масової інформації, громадськості, трудових колективах тощо.

Ми переконані, що зазначені заходи, у поєднанні з удосконаленням вітчизняного законодавства, розробкою освітніх та просвітницьких програм, зменшать кількість проявів ГЗН, підвищать ефективність забезпечення гендерної рівності та недискримінації в нашій державі та прискорять набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Список використаної літератури

1. Жорова В. М. Дослідження та поняття «гендеру». *Вісник студентського наукового товариства* [Електрон. вид.] : зб. наук. праць студентів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Вип. 18. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 171–174. URL : ndu.edu.ua/storage/styd_visnuk/visnuk_stud_tov_18_2018.pdf#page=172 (дата звернення: 21.03.2023).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
3. Гендерні медійні практики: Навчальний посібник із гендерної рівності та недискримінації для студентів вищих навчальних закладів / Колектив авторів. Київ, 2014. 206 с.
4. Давиденко К. М. Гендер як соціокультурний феномен. *Наукові пошуки* : зб. наук. пр. молодих учених. Вип. 10 / за ред. проф. А.А. Сбруєвої. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. С. 125–130.
5. Мунтян І. С. Визначення феноменів «гендер» і «гендерна педагогіка» у науковій літературі. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ* : наук. журнал. Одеса, 2003. № 4. С. 224–228.
6. Wood J. T. *Gendered lives: communication, gender and culture*. Belmont, CA: Wadsworth, 1994. 359 p.
7. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
8. Водянніков О. Гендерна рівність. Теорія і практика в порівняльному конституційному праві. 2021. ОБСЄ. 245 с.
9. Kelly L. *How violence is constitutive of women's inequality and the implications for equalities work*. London: Metropolitan University. 2005. 25 p.

10. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.
11. Russo N.F., Pirlott A. Gender-Based Violence: Concepts, Methods, and Findings. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006. № 1087(1), pp. 178–205.
12. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект: дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с.
13. Гонюкова Л. В. Гендерна політика в Україні: проблеми та перспективи. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 23-25 жовтня 2013 р. Харків, 2013. Вип. 2. С. 33–38.
14. Аніщук Н.В. Виникнення та сутність феномена гендерного насильства: історико-правовий екскурс. *Форум права*. 2008. № 1. С. 18–22.
15. Качинська М.О. Гендерно-обумовлене насильство. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 14–17.
16. Мофокенг Т. Насилие и его влияние на право на здоровье: доклад Специального докладчика по вопросу о праве каждого человека на наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья. Совет по правам человека ООН. A/HRC/50/28. 2022. 25 с. URL: <https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F50%2F28&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 18.03.2023).
17. United Nations High Commissioner for Refugees. Sexual and Gender Based Violence. URL: <https://www.unhcr.org/eg/what-we-do/main-activities/protection/sgbv> (дата звернення: 02.03.2023).
18. Preventing and Addressing Sexual and Gender-Based Violence in Places of Deprivation of Liberty. Standards, Approaches and Examples from the OSCE Region. OSCE. Warsaw, Poland. 2019. 170 p. URL: <https://www.osce.org/odihr/427448?download=true> (дата звернення: 21.03.2023).
19. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Global Protection Cluster, Inter-Agency Standing Committee. 2015. 342 p. URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf (дата звернення: 05.03.2023).
20. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally. USAID. 2016 Update. URL: <https://www.state.gov/documents/organization/258703.pdf> (дата звернення: 22.03.2023).
21. Benjamin J., Murchison L. Gender-Based Violence: Care and

Protection of Children in Emergencies. A Field Guide. Save the Children, 2004. 68 p.

22. Read-Hamilton S. Gender-based violence: a confused and contested term. *Humanitarian exchange. Special feature Gender-based violence in emergencies*. № 60, February 2014. URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf (дата звернення: 25.03.2023).

23. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. Київ, 2018. 128 с.

24. Бойко М. Д. Порівняльне трудове право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 384 с.

25. Попіль В.І. Гендерне насильство: кримінально-правові та кримінологічні аспекти. URL: <http://vuzlib.com/content/view/127/60/> (дата звернення: 15.03.2023).

26. Мельник Т.М., Кобелянська Л.С. 50/50 Сучасне гендерне мислення: словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.

27. Гендер для медій : підручник із гендер. теорії для журналістики та інших соціогуманітар. спец. / [М. Маєрчик, Л. Малес, Т. Марценюк та ін.]; за ред. М. Маєрчик (голова редкол.) [та ін.]; Ін-т народознавства НАН України; Центр культур.-антропол. Студій; Представництво Фонду імені Гайнріха Бьоля в Україні. Київ : Критика, 2013. 216 с.

28. Руфанова В. М. Поняття та ознаки гендерно обумовленого насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 224–230.

29. Перунова О.С. Гендерно обумовлене насильство: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України* : Міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т. Одеса. (15 трав. 2020 р.). Гельветика. Одеса. 2020. Т. 1. С. 216–220.

30. Насильство: визначення поняття та приклади. URL : <https://www.coe.int/uk/web/compass/peace-and-violence>. (дата звернення: 13.11.2022).

31. Violence Against Women «Most Shameful», Pervasive Human Rights Violation, Says Secretary-General In Remarks On International Women's Day. Press Release SG/SM/6919 WOM/1113. 8 March 1999. URL : <https://press.un.org/en/1999/19990308.sgsm6919.html> (дата звернення: 14.11.2022).

32. Liebeskind M.L. Preventing gender-based violence: from marginalization to mainstream in international human rights. *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico*. 1994. vol. 63, no. 3. pp. 645–678.

33. Гендерное насилие: учебное пособие / под ред. С. Касымовой. Душанбе: Центр гендерного образования, 2003. 145 с.

34. Giovetti O. 3 causes of gender based violence. 2019. March 5. URL : <https://www.concernusa.org/story/causes-of-gender-based-violence/>

(дата звернення: 10.11.2022).

35. Smith M., Shannon S., Vickery K. What causes genderbased violence? *Health Actions for Women Practical Strategies to Mobilize for Change*. URL :

https://en.hesperian.org/hhg/Health_Actions_for_Women:What_causes_gender-based_violence%3F (дата звернення: 03.03.2023).

36. Understanding and addressing violence against women : intimate partner violence. World Health Organization. 2012. 12 p. URL : <https://apps.who.int/iris/handle/10665/77432> (дата звернення: 03.03.2023).

37. Heise L., Pitanguy J., Germain A. Violence against women : the hidden health burden (English). World Bank discussion papers; 31.07.1994. no. WDP 255. Washington, D.C. : World Bank Group. 106 p. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/489381468740165817/Violence-against-women-the-hidden-health-burden> (дата звернення: 04.03.2023).

38. Hamilton R. «Hidden traumas» – when men are victims of gender-based and sexual violence. URL: <https://www.justgender.org/hidden-traumas-when-men-are-victims-of-gender-based-and-sexual-violence> (дата звернення: 03.03.2023).

39. Durham S. Hidden suffering: gender based violence (GBV) against boys and men. URL : <https://www.sacap.edu.za/blog/applied-psychology/hidden-suffering-gender-based-violence-gbv-against-boys-and-men/> (дата звернення: 03.03.2023).

40. Thobejane T. D., Luthada V., Mogorosi L. D. Gender-based violence against men: a muted reality. *Southern African Journal for Folklore Studies*. 2018. Vol. 28. Number 1. pp. 1–15.

41. Deshpande S. Sociocultural and Legal Aspects of Violence Against Men. *Journal of Psychosexual Health*. 2019. № 1(3-4). pp. 246–249.

42. Fiebert M.S., Gonzalez D.M. Women who initiate assaults: The reasons offered for such behavior. *Psychological Reports*, 1997. Volume 80. Issue 2. pp. 583–590.

43. Corry C.E., Fiebert M.S, Pizzey E. Controlling domestic violence against men. 2002. URL : http://www.familytx.org/research/Control_DV_against_men.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

Summary. One of the most common manifestations of violence in society is gender-based violence (GBV). This violence is directed against a person in connection with his belonging to a certain gender. No person is immune from this violence. Persons from different social groups can become perpetrators and their victims: men, women, children, pensioners, youth, unemployed, marginalized, etc.

Yurii Irkha claims that GBV has always been, is and will be a destructive phenomenon in any society. GBV is not exclusively a problem of relations between the sexes. This problem has a global character and concerns fundamental human rights – the right to life, freedom, personal inviolability, dignity, health care, etc. GBV against women and men is a serious violation of their rights and freedoms, which has serious physical, psychological, emotional and social consequences.

In the author's opinion, GBV covers both active and passive actions of the offender, and his motives, as a rule, are determined by gender roles or gender stereotypes that have developed as a result of historical, cultural, national or political circumstances. GBV is a type of discriminatory practices that cause significant moral, physical, psychological and economic harm to victims. Manifestations of GBV increase inequality in society, hinder the development of democracy, human rights and freedoms, the rule of law, and the development of civil society.

The author believes that in Ukraine, as a democratic, legal state, there should be not only legislative mechanisms to combat GBV, but also political, religious and social barriers that would maximally condemn such violent behavior and promote social understanding and harmony.

Keywords: discrimination, gender, gender-based violence, gender equality, violation of human rights and freedoms.

References:

1. Zhorova V. M. (2018). Doslidzhennia ta poniattia «henderu». [Research and the concept of «gender»]. *Bulletin of the student scientific society: collection of scientific works of students*. Vol. 18. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. pp. 171–174. Available at: https://ndu.edu.ua/storage/styd_visnuk/visnuk_stud_tov_18_2018.pdf#page=172 (accessed 21.03.2023). (in Ukrainian).
2. Busel V. T. (2001). *Velykyj tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy* [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: VTF «Perun». (in Ukrainian).
3. Team of authors (2014). *Genderni medijni praktyky: Navchal'nyj posibnyk iz gendernoi rivnosti ta nedyskryminatsii dlia studentiv vyschych navchal'nykh zakladiv* [Gender media practices: Educational manual on gender equality and non-discrimination for students of higher educational institutions]. Kyiv. (in Ukrainian).
4. Davydenko K. M. (2014). Hender iak sotsiokul'turnyj fenomen [Gender as a sociocultural phenomenon]. *Scientific searches : coll. of science avenue of young scientists*. Vol. 10. Sumy : A.S. Makarenko Publishing House of the Sumy DPU named after A.S. Makarenko. pp. 125–130. (in Ukrainian).
5. Muntian I. S. (2003). Vyznachennia fenomeniv «hender» i

«henderna pedahohika» u naukovij literaturi [Definition of the phenomena «gender» and «gender pedagogy» in scientific literature]. *Bulletin of the Odessa Institute of Internal Affairs: scientific journal*. Odesa, 2003. No. 4. pp. 224–228. (in Ukrainian).

6. Wood J. T. (1994). *Gendered lives: communication, gender and culture*. Belmont, CA: Wadsworth. (in English).

7. Martseniuk T. (2014). *Henderna rivnist i nedyskryminatsiia: posibnyk dlia ekspertiv i ekspertok analitychnykh tsentriv* [Gender equality and non-discrimination: a guide for experts of analytical centers]. Kyiv. (in Ukrainian).

8. Vodiannikov O. (2021). *Genderna rivnist. Teoriia i praktyka v porivnialnomu konstytutsiinomu pravi* [Gender equality. Theory and practice in comparative constitutional law]. OSCE. (in Ukrainian).

9. Kelly L. (2005). *How violence is constitutive of women's inequality and the implications for equalities work*. London: Metropolitan University. (in English).

10. Martseniuk T. (2017). *Hender dlia vsikh. Vyklyk stereotypam* [Gender for all. A challenge to stereotypes]. Kyiv : Osnovy. (in Ukrainian).

11. Russo N. F., Pirlott A. (2006). Gender-Based Violence: Concepts, Methods, and Findings. *Annals of the New York Academy of Sciences*. No. 1087(1). pp. 178–205. (in English).

12. Hrytsai I. O. (2018). *Pryntsyp henderno rivnosti ta mekhanizm yoho zabezpechennia: teoretyko-pravovyi aspekt* [The principle of gender equality and the mechanism for ensuring it: theoretical and legal aspect]. Dnipro. (in Ukrainian).

13. Honiukova L.V. (2013). *Genderna polityka v Ukraini: problemy ta perspektyvy* [Gender policy in Ukraine: problems and prospects]. *Genderna polityka mist: istoriia i suchasnist: mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Gender policy of cities: history and modernity: mater. II International science and practice conf]. Kharkiv. Issue. 2. pp. 33–38. (in Ukrainian).

14. Anishchuk N. V. (2008). *Vynyknennia ta sutnist fenomena gendernoho nasylstva: istoryko-pravovyi ekskurs* [The emergence and essence of the phenomenon of gender violence: a historical and legal excursion]. *Law forum*. No. 1. pp. 18–22. (in Ukrainian).

15. Kachynska M. O. (2017). *Genderno-obumovlene nasylstvo* [Gender-based violence]. *Law and society*. No. 2. Part 2. pp. 14–17. (in Ukrainian).

16. Mofokeng T. (2022). *Nasiliye i ego vliyaniye na pravo na zdorovyie: doklad Spetsialnogo dokladchika po voprosu o prave kazhdogo cheloveka na naivysshiy dostizhimyy uroven fizicheskogo i psikhicheskogo zdorovia* [Violence and its impact on the right to health: report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable

standard of physical and mental health]. United Nations Human Rights Council. A/HRC/50/28. Available at: <https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F50%2F28&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (accessed 18.03.2023). (in Russian).

17. United Nations High Commissioner for Refugees. *Sexual and Gender Based Violence*. Available at: <https://www.unhcr.org/eg/what-we-do/main-activities/protection/sgbv> (accessed 02.03.2023). (in English).

18. OSCE (2019). *Preventing and Addressing Sexual and Gender-Based Violence in Places of Deprivation of Liberty. Standards, Approaches and Examples from the OSCE Region*. OSCE. Warsaw. Available at: <https://www.osce.org/odihr/427448?download=true> (accessed 21.03.2023). (in English).

19. Global Protection Cluster, Inter-Agency Standing Committee (2015). *Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery*. Available at: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf (accessed 05.03.2023). (in English).

20. USAID (2016). *United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally. Update*. Available at: <https://www.state.gov/documents/organization/258703.pdf> (accessed 22.03.2023). (in English).

21. Benjamin J., Murchison L. (2004). *Gender-Based Violence: Care and Protection of Children in Emergencies. A Field Guide*. Save the Children. (in English).

22. Read-Hamilton S. (2014). Gender-based violence: a confused and contested term. *Humanitarian exchange. Special feature Gender-based violence in emergencies*. No. 60. February 2014. Available at: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf (accessed 25.03.2023). (in English).

23. UNFPA Ukraine (2018). *Suchasne rozuminnia maskulinnosti: stavlennia cholovikiv do hendernykh stereotypiv i nasylstva shchodo zhinok* [Modern understanding of masculinity: men's attitude to gender stereotypes and violence against women]. Kyiv. (in Ukrainian).

24. Boiko M. D. (2007). *Porivnialne trudove pravo : navch. posib.* [Comparative labor law: education. manual]. Kyiv: Atika. (in Ukrainian).

25. Popil V. I. *Henderne nasylstvo: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty*. [Gender-based violence: criminal law and criminological aspects]. Available at: <http://vuzlib.com/content/view/127/60/> (accessed 15.03.2023). (in Ukrainian).

26. Melnyk T. M., Kobelianska L. S. (2005) *50/50 Suchasne genderne*

myslennia: slovnyk. [50/50 Modern gender thinking: a dictionary]. Kyiv : K.I.S. (in Ukrainian).

27. Maierchuk M., Males L., Martseniuk T. ta in. (2013) *Hender dlia medii : pidruchnyk iz hender. teorii dlia zhurnalistyky ta inshykh sotsiohumanitar. spets.* [Gender for the media: a textbook on gender. theories for journalism and other socio-humanities. special]. Kyiv: Krytyka. (in Ukrainian).

28. Rufanova V. M. (2020). Poniattia ta oznaky henderno obumovlenoho nasylstva [Concept and signs of gender-based violence]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2020. No.4. pp. 224–230. (in Ukrainian).

29. Perunova O. S. (2020). Henderno obumovlene nasylstvo: poniattia ta oznaky [Gender-based violence: concepts and signs]. *Legal life of modern Ukraine: International. science and practice conf. : in 3 volumes*. Odesa : Helvetica. Vol. 1. pp. 216–220. (in Ukrainian).

30. *Nasylstvo: vyznachennia poniattia ta pryklady* [Violence: definition and examples]. Available at: <https://www.coe.int/uk/web/compass/peace-and-violence>. (accessed 13.11.2022). (in Ukrainian).

31. Violence Against Women «Most Shameful», Pervasive Human Rights Violation, Says Secretary-General In Remarks On International Women's Day. Press Release SG/SM/6919 WOM/1113. 8 March 1999. Available at: <https://press.un.org/en/1999/19990308.sgsm6919.html> (accessed 14.11.2022). (in English).

32. Liebeskind M. L. (1994). Preventing gender-based violence: from marginalization to mainstream in international human rights. *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico*. Vol. 63. No. 3. pp. 645–678. (in English).

33. Kasymova S. (2003). *Gendernoye nasiliye: uchebnoye posobiye* [Gender violence: textbook]. Dushanbe: Center for Gender Education. (in Russian).

34. Giovetti O. (2019). *3 causes of gender based violence*. Available at: <https://www.concernusa.org/story/causes-of-gender-based-violence/> (accessed 10.11.2022). (in English).

35. Smith M., Shannon S., Vickery K. What causes genderbased violence? *Health Actions for Women Practical Strategies to Mobilize for Change*. Available at: https://en.hesperian.org/hhg/Health_Actions_for_Women:What_causes_gender-based_violence%3F (accessed 03.03.2023). (in English).

36. World Health Organization (2012). *Understanding and addressing violence against women: intimate partner violence*. Available at: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/77432> (accessed 03.03.2023). (in English).

37. Heise L., Pitanguy J., Germain A. (1994) *Violence against women: the hidden health burden*. Washington, D.C. : World Bank Group. Available at:
<http://documents.worldbank.org/curated/en/489381468740165817/Violence-against-women-the-hidden-health-burden> (accessed 04.03.2023). (in English).
38. Hamilton R. «*Hidden traumas*» – *when men are victims of gender-based and sexual violence*. Available at: <https://www.justgender.org/hidden-traumas-when-men-are-victims-of-gender-based-and-sexual-violence> (accessed 03.03.2023). (in English).
39. Durham S. *Hidden suffering: gender based violence (GBV) against boys and men*. Available at: <https://www.sacap.edu.za/blog/applied-psychology/hidden-suffering-gender-based-violence-gbv-against-boys-and-men/> (accessed 03.03.2023). (in English).
40. Thobejane T.D., Luthada V., Mogorosi L.D. (2018) Gender-based violence against men: a muted reality. *Southern African Journal for Folklore Studies*. Vol. 28. Number 1. pp. 1–15. (in English).
41. Deshpande S. (2019). Sociocultural and Legal Aspects of Violence Against Men. *Journal of Psychosexual Health*. № 1(3-4). pp. 246–249. (in English).
42. Fiebert M. S., Gonzalez D. M. (1997). Women who initiate assaults: The reasons offered for such behavior. *Psychological Reports*. Volume 80. Issue 2. pp. 583–590. (in English).
43. Corry C. E., Fiebert M. S, Pizzey E. (2002) *Controlling domestic violence against men*. Available at: http://www.familytx.org/research/Control_DV_against_men.pdf (accessed 03.03.2023) (in English).

Кириченко Віктор Миколайович
*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та права
Національного університету “Запорізька політехніка”,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3697-0493>*

Соколенко Юлія Миколаївна
*старший викладач кафедри політології та права
Національного університету “Запорізька політехніка”
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2965-6890>*

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕФЕРЕНДУМУ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Вступ. За останні роки в політико-правовій системі України відбулися глибокі трансформаційні процеси, що обумовлює необхідність пошуку нових правових підходів під час нормопроекування вітчизняного законодавства про всеукраїнський референдум, правозастосовча практика якого не повною мірою відповідає сучасним світовим і європейським стандартам. У ч. 1 ст. 5 Конституції України закріплено, що “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ”, тим самим встановивши його статус пріоритетного суб’єкта влади, який реалізує свою правосуб’єктність на “владу безпосередньо” [1]. Проте, відсутність відповідного законодавства унеможливує реалізувати права громадян на національну правотворчість через проведення всеукраїнського референдуму для вирішення нагальних проблем суспільного і державного життя, що по суті нівелює принципи зазначеної норми щодо суверена влади, яким є народ.

Значення референдумів, які становлять стрижень політико-правової системи будь-якої держави та одну з найважливіших форм здійснення народного суверенітету, значно посилюються в умовах, коли змінюються соціальні цінності, умови діяльності та норми поведінки людей, що вимагає дієвого правового упорядкування суспільного життя.

У цьому сенсі актуальність цієї теми зумовлена необхідністю вивчення історичного розвитку інституту референдуму та його ролі в суспільстві, дослідження співвідношення термінів “референдум” і “плебісцит”, “предмет референдуму” і “формула референдуму”, регулювання різних видів референдумів у конституціях України і

європейських держав, а також практичного застосування позитивного досвіду сучасних демократичних країн у цій сфері діяльності.

Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження проблематики референдуму стали відповідні положення норм конституцій України і зарубіжних насамперед європейських держав, а також праці вітчизняних учених-юристів: А. Георгіци, С. Дерев'янка, С. Кравченка, О. Крупчана, О. Лотюк, О. Могилевця, В. Німченка, В. Нечитайла, М. Оніщука, В. Погорілка, О. Совгирі, Ю. Тодики, В. Федоренка, О. Фрицького, В. Чушенка, В. Шаповала, Н. Шукліної та інші.

Водночас слід констатувати, що в сучасній доктрині референдного права відсутні комплексні порівняльно-правові дослідження щодо конституційного регулювання всеукраїнського референдуму та проблемних питань здійснення народовладдя в Україні та європейських державах. Також не досліджені прорахунки юридичного характеру, які відбулись під час проведення всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року.

Метою цієї праці є проведення порівняльно-правового аналізу положень норм конституційного регулювання референдуму в Україні та держав континентальної Європи. Для досягнення зазначеної мети передбачено розв'язання таких завдань: висвітлити історичний розвиток інституту референдуму; розкрити історико-правові аспекти термінів “референдум” і “плебісцит”; обґрунтувати доцільність здійснення класифікації референдумів на види за запропонованими критеріями; конституційного регулювання предмета референдуму та співвідношення понять “предмет референдуму” та “формула референдуму”; висвітлити позитивний досвід організації і проведення референдумів у європейських державах, який може сприяти розробці необхідних змін і доповнень до Конституції України та прийняття спеціального закону про всеукраїнський референдум.

Виклад основного матеріалу. В умовах трансформації політико-правової системи України посилюється інтерес як науковців і політиків, так і значної частини громадянського суспільства до конкретних виявів прямої демократії. Згідно зі ст. 69 Конституції України “народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії” [1]. Тобто у цій конституційній нормі закріплено обидві основоположні форми прямого народовладдя як вибори і референдум, які ґрунтуються на реалізації громадянами України свого права голосу, який є загальним, рівним і таким, що здійснюється шляхом таємного голосування. При цьому слід зазначити, що не можна змішувати або ототожнювати термін “вибори” з терміном “референдум” тому, що їх відмінність полягає в об'єкті волевиявлення: на відміну від виборів голосування на референдумі виражає відношення виборців не до

будь-якої особи, а до остаточного вирішення щодо змісту Конституції, прийняття законів та інших найважливіших питань внутрішньополітичного чи зовнішньополітичного значення.

Термін “референдум”, який у перекладі з латинської мови дослівно означає “те, що має бути повідомлене”, з’явився вперше в обігу в XV ст. у зв’язку з діяльністю новоутвореного Сейму Швейцарського Союзу. Свого часу появу цього терміну швейцарський вчений А. Дюнан пояснював так: “У старій Швейцарії засідання Сейму були нерегулярними ... представники Союзних земель були не депутатами в нинішньому розумінні цього слова, а послами, які вели справи від імені своїх урядів. Коли з’являлися такі справи, відносно яких у послів не було повноважень, то рішення по ним приймалося “ad referendum”, тобто “для доповіді” ... тобто влади земель не були пов’язані рішеннями Сейму” [2, с. 19].

Варто зазначити, що інститут референдуму був започаткований ще в Стародавньому Римі, проте перший у світі достовірно відомий референдум було проведено в 1439 р. у швейцарському кантоні Берн з питання запровадження додаткового збору для погашення військових боргів кантону. У подальшому позитивний досвід кантону Берн був запозичений більшістю інших швейцарських кантонів. Крім того, перший у світі загальнодержавний референдум також був проведений у Швейцарії в 1802 р. Його предметом стало затвердження другої конституції Гельветичної республіки. За підрахунками вчених з 1793 по 1994 р.р. у Швейцарії було проведено на національному рівні 414 референдумів, причому до 1900 р. – 57 разів, у 1971-1980 р.р. – 87, у 1981 – 1990 р.р. – 76, а в 1991-1993 р.р. – відбулося 33 референдуму. У той же час за ці роки в решті європейських країнах відбулося лише 149 референдумів, а всього у світі за 200 років було проведено 779 загальнонаціональних референдумів [3, с. 56]. Таким чином, понад 50 відсотків усіх проведених загальнонаціональних референдумів у світі припадає на Швейцарію, і тому цю країну по праву називають “батьківщиною референдумів”. Причому використання цієї форми прямої демократії в Швейцарії виявляє тенденцію до зростання. За ствердженням В. Маркітантова і В. Нечитайла, референдум у Швейцарії є справжнім механізмом впливу громадськості на вироблення державної політики. За допомогою референдумів у цій країні поступово створюється унікальна модель консенсусної демократії. Застосування цього досвіду українськими державними політиками і політтехнологами може позитивно позначитися на трансформації усієї політичної системи суспільства [4, с. 72].

Необхідно наголосити, що після Другої світової війни і завершенням процесів деколонізації референдум стає загальноновизнаним,

універсальним інститутом безпосередньої демократії та закріплюється в конституціях більшості держав світу, зокрема в Данії, Італії, Люксембурзі, Франції, ФРН, Японії та ін., а також у постсоціалістичних і пострадянських країнах. До речі, всеукраїнський референдум, як інструмент безпосередньої демократії, був закріплений в ст. 30 Конституції УРСР 1937 р. [5], проте з того часу референдум був проведений в Україні лише двічі – 1 грудня 1991 р., на якому було підтверджено законність і надано найвищої юридичної сили Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. [6] та 16 квітня 2000 р., на якому громадяни України проголосували за зміни до Конституції України, але із-зі того, що організатори референдуму припустили істотні помилки, його рішення залишилися проігнорованим. І тому дуже важливий механізм народного волевиявлення фактично спрямував безрезультатно.

Таким чином, зародившись у Швейцарії, референдуми пройшли складний і неоднозначний шлях історичного розвитку і на сьогодні вони стали важливим політико-правовим інститутом, який В. Ф. Погорілко і В. Л. Федоренко ідентифікують як підгалузі конституційного права – референдне право та референдний процес [7; 8]. Референдуми вважаються найдемократичнішою формою волевиявлення громадян, в якій виражається безпосереднє народовладдя, реалізується принцип щодо належності всієї повноти влади та закріплений на конституційному рівні в 34 із 40 держав континентальної Європи. Наприклад, у ст. 3 Конституції Франції зазначено, що “національний суверенітет належить народу, який здійснює його через своїх представників і шляхом референдуму” [9, с. 7], у п. 1 ст. 2 Конституції Румунії закріплено, що “національний суверенітет належить румунському народу, який здійснює його ... шляхом референдуму” [10], а в ч. 1 ст. 2 Конституції Сербії проголошено, що “джерелом суверенітету є громадяни, які здійснюють його шляхом референдуму, народної ініціативи” [11]. У конституціях Азербайджану (п. II ст. 2), Вірменії (ч. 1 ст. 2), Грузії (п. 2 ст. 5), Північної Македонії (ч. 2 ст. 2), Хорватії (ч. 3 ст. 1) зафіксовані положення, що народ здійснює владу шляхом референдуму та інших форм безпосереднього волевиявлення. Тобто референдуми застосовуються в більшості держав світу, навіть у мусульманських країнах, які обережно ставляться до форм прямого народовладдя в цілому. Так у ст. 2 Конституції Королівства Марокко 1996 р. зазначено, що “верховна влада належить народу, який може реалізувати її безпосередньо шляхом референдуму...” [12, с. 91].

Крім того, референдум виконує в суспільстві визначальну роль, є способом формування громадської думки, формою реалізації політичних прав громадян, а також може використовуватися навіть у демократичній

державі як протипага представницькій демократії. Референдум як безпосереднє народне волевиявлення має, звичайно, перевагу перед представницькою демократією, але вона не є абсолютною і тому про неї можна говорити лише при дотриманні певних умов. По-перше, питання яке виноситься на референдум, повинно бути доступним для розуміння звичайному виборцю тому, що іноді сформульоване питання має певний прихований підтекст, а по-друге, до початку проведення референдуму слід попередньо обговорити питання, що виноситься на розсуд виборців, ґрунтовно роз'яснити їм через засоби масової інформації сутність цього питання, а також бажані й можливо небажані його наслідки, щоб кожен виборець зміг усвідомити всі наслідки прийнятого ним рішення. Але таке роз'яснення потребує неупередженості й об'єктивності, представлення різних альтернативних поглядів. Тільки за виконанням цих умов референдум дає можливість народу висловити свою волю та уникнути політичного маніпулювання з боку держави. В іншому разі референдум може мати неправовий характер та антинародну спрямованість, а також враховуючи, що референдум не передбачає процесу домовленостей між зацікавленими сторонами, він може перетворитися на інструмент “тиранії більшості”.

До речі, про негативні явища, що здійснюються під час проведення референдуму, говорив і член Конституційної комісії України В. Г. Бурчак 13 грудня 1995 р.: “... референдум ... це ж величезний обман ... бо коли переважна більшість – 70 чи 80% людей, які ідуть до урн, взагалі не розуміють, про що йде мова ... Агітація і пропаганда привертають їх до якоїсь ідеї, щоб за рахунок маніпулювання народом можна було зробити шляхом референдуму що завгодно” [13, с. 442-443]. На підтвердження зазначеного можна навести безліч прикладів, коли диктатори, починаючи від Наполеона Бонапарта і до сьогодення, успішно використовували цей інститут для розширення власних повноважень, скасування чи зупинення дії конституції, маскуючи під народне волевиявлення узурпацію влади.

У сучасній конституційній доктрині термін “референдум” розглядається як одна з форм безпосередньої демократії, що застосовується для прийняття або затвердження шляхом голосування конституційних актів, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного чи місцевого значення [14, с. 301]; як форма безпосередньої демократії, зміст якої полягає в прийнятті виборчим корпусом конституції, законів та інших найважливіших рішень загальнодержавного та місцевого значення шляхом голосування [15, с. 273]; як спосіб прийняття законів, ухвалення рішень з найважливіших питань суспільного життя шляхом прямого волевиявлення громадян під час всенародного голосування [16, с. 210]; як форма волевиявлення народу шляхом голосування з важливого державного або суспільного

питання [12, с. 91; 17, с.79]; як голосування громадян з приводу певного законопроекту або закону, а також питань державного, регіонального або місцевого значення [18, с. 223].

З урахуванням зазначеного, слід констатувати, що правова наука розглядає референдум як одну із форм здійснення безпосередньої демократії, участь в якому забезпечує народу як первинному суб'єкту конституційно-правових відносин, право вирішення найважливіших питань державного та суспільного життя.

У той же час нерідко голосування виборців на референдумі ще називають плебісцитом. Термін “плебісцит” походить від грецького слова “plebs”, а у перекладі з латинської мови “plebiscitum” означає “рішення народу”. Наприкінці 18 ст. уперше з'являється термін “плебісцит” для позначення способу приєднання до конкретної держави тих земель, які були заселені й знаходилися під територіальною юрисдикцією інших держав. В юридичній літературі термін “плебісцит” вважається синонімом терміна “референдум” або слугує за критерієм змісту питань (предметом), які виносяться на голосування, для позначення його різновидів. Але слід мати на увазі, що смислове позначення цих термінів не завжди співпадає, і тому в різних державах чинне законодавство по-різному підходить до зазначених інститутів. Наприклад, у ст. 14 Конституції Федеральної Республіки Бразилія 1988 р. застосовуються обидва поняття: і референдум, і плебісцит. При цьому зазначена Конституція визначає предмет плебісциту, а предмет референдуму – ні, а також наголошує, що плебісцит має імперативний або вирішальний характер, а референдум – консультативний характер. У Франції плебісцит вважається більш широким поняттям, ніж референдум, який розуміється різновидом плебісциту. Тому у французьких джерелах зустрічається і термін “референдум плебісцитарного характеру”, які проводив президент Франції Шарль де Голль. На нашу думку, заслуговує на увагу пропозиція В. Ковальчука про те, що в новому законі про всеукраїнський референдум повинно бути передбачено право на проведення консультативних референдумів, у тому числі “плебісцитних референдумів” [19, с. 159]. Більшість держав світу в національному законодавстві використовують тільки термін “референдум” (Іспанія, Італія, Україна та ін.), але ряд країн використовують лише термін “плебісцит” (Еквадор, Коста-Ріка, Чилі).

Серед науковців зустрічається і така точка зору, згідно якої плебісцит визначають як референдум, який проводиться з важливого питання, що має доленосний характер для держави, тобто здійснюється голосування з питань зовнішньополітичного характеру, що пов'язані з міжнародно-правовими наслідками. У міжнародному праві термін “плебісцит” – це голосування осіб, наділених активним виборчим

правом, щодо зміни державної належності певної території або визначення її статусу як території новоутвореної держави, а також прийняття або зміни форми державного правління [20, с. 574]. Наприклад, в Ісландії за результатами всенародного голосування 1944 р. була не тільки утворена нова держава, а і встановлена її форма правління. Також питання форми державного правління були предметом плебісциту в Італії (1946 р.), Греції (1975 р.) і Бразилії (1993 р.) [21, с. 162].

Таким чином, в юридичній науці визначаються певні відмінності між референдумом і плебісцитом, які полягають у тому, що предметом референдуму може бути прийняття конституції чи закону або внесення змін до них, а також скасування закону, а предметом плебісциту є вирішення інших питань, таких як відповідне голосування щодо державної належності або загального статусу тієї чи іншої території, голосування щодо надання “верховної влади” одній особі. У зв’язку з цим, плебісцит розглядається як один з різновидів референдуму за предметом. Але незважаючи на це, референдум і плебісцит за своєю політико-правовою природою і порядком проведення є тотожними. Крім того, під час розробки змін і доповнень до розділу III “Вибори. Референдум” Конституції України та прийняття закону про всеукраїнський референдум слід вивчити позитивний досвід зарубіжних демократичних держав щодо проведення не лише обов’язкових референдумів, а й інших форм безпосередньої демократії, наприклад, таких як “плебісцитний референдум”, так і традиції окремих держав.

В Україні питання референдуму регламентується на конституційному рівні. При цьому, визнавши референдум важливою формою безпосередньої демократії в Україні, Основний Закон закріпив у статях 38, 69, 70, 72-74, п. 2 ч. 1 ст. 85, п. 20 ч. 1 ст. 92, п. 6 ч. 1 ст. 106 та ст. 156 положення щодо порядку ініціювання та проведення референдумів. Розвиток зазначених конституційних положень має здійснювати відповідний Закон України про референдум, але, на жаль, необхідно констатувати факт відсутності такого законодавчого регулювання, що обумовлює виникнення ряду проблем практичного та теоретичного характеру. При цьому слід нагадати, що ще в 2007 р. Рада Європи рекомендувала Україні ухвалити та ввести в дію без подальшого зволікання базовий конституційний закон про референдум [22]. Це сталося через те, що Закон України “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 р. (до речі, чимало його положень прямо суперечили Конституції України), у зв’язку з прийняттям Закону України “Про всеукраїнський референдум” від 6 листопада 2012 р., втратив чинність, а останній, у свою чергу, був визнаний рішенням Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 р. №4-р/2018 таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [23].

Слід зазначити, що важливе теоретико-методологічне та практичне значення для конституційної правотворчої та правозастосовчої діяльності має вирішення проблеми класифікації референдумів. Конституційна теорія та практика зарубіжних країн розробила достатньо багато класифікацій референдуму. Не залишається поза увагою зазначена проблематика і у вітчизняній правовій доктрині, про що свідчать численні дослідження вчених-правознавців, які присвячені класифікації референдумів та їх критеріям.

У перекладі з грецької мови термін «критерій» означає: мірило для визначення оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації [24, с. 305]. Тобто критерій класифікації референдумів – це визначальна кваліфікуюча ознака, що дає змогу здійснити поділ референдумів на види. Але необхідно наголосити, що будь-яка класифікація, у тому числі й класифікація референдумів має досить умовний характер, залежно від розуміння проблем і завдань, які стоять перед конкретним дослідженням, їх номенклатура може вдосконалюватися або наповнюватися іншими критеріями. Як правило, вітчизняні науковці виділяють такі різноманітні критерії класифікації референдумів: 1) за територіальністю проведення референдуму; 2) за предметом референдуму, 3) за підставами проведення референдуму; 4) за правовою (юридичною) силою рішень та політико-правовими наслідками референдуму; 5) за часом проведення референдуму; 6) за суб'єктами референдуму та інші [12; 15; 17; 18; 19; 21; 25; 26; 27; 28].

Таким чином, узагальнюючи положення конституцій України та держав континентальної Європи, а також враховуючи означені критерії та напрацьовані в теорії права класифікаційні схеми, можна запропонувати класифікувати референдуми на такі види:

1. За територіальністю проведення референдуму – на загальнодержавні (загальнонаціональні), регіональні та місцеві. Загальнодержавний (загальнонаціональний) референдум проводиться в межах усієї державної території, в якому можуть приймати участь увесь виборчий корпус, при цьому, зазначений референдум у різних країнах має різні назви. Так, у Конституції України (ст. ст. 72-73; п. 2 ч. 1 ст. 85; ч.1 ст. 156) референдум має назву – всеукраїнський референдум, у Конституції Польщі (п. 1 ст. 125) загальнопольський референдум, у Конституції Сербії (п. 3 ст. 99) – республіканський референдум, у Конституціях Іспанії (п. 1 ст. 92) і Угорщини (п.1 § 70) – загальнонародний референдум, у Конституції Чорногорії (п. 11 ст. 82) – національний референдум, а в Конституції Болгарії (ст. 10) – загальнонаціональний референдум, хоча в п. 5 ч. 1 ст. 84 та п. 1ч.1 ст. 98 цієї Конституції закріплена інша назва – національний референдум. Крім того, у цілком демократичних країнах проведення загальнонаціональних

референдумів не передбачається взагалі. Так, за ствердженням О. Крупчана «шість відомих своїми демократичними традиціями країн – Нідерланди, США, Японія, Індія, Ізраїль, ФРН – ніколи не проводили загальнонародних референдумів» [29, с. 30].

Регіональний референдум проводиться на території окремого суб'єкта федеративної держави. Наприклад, у п. 3 ст. 29³ Основного Закону Німеччини встановлено, що «референдум проводиться в землях...» [30]. Іноді регіональний референдум визначають як місцевий. Місцевий референдум проводиться на території автономного утворення або певної адміністративно-територіальної одиниці і приймати участь в ньому можуть лише громадяни, які проживають на цій території та мають право голосу. Їх особливістю є те, що вони проводяться лише з тих питань, які стосуються місцевого самоврядування та мають важливе значення тільки для цієї території. Із усіх держав континентальної Європи на конституційному рівні закріплено місцевий референдум лише в Болгарії (ст. 10), Італії (ст. 132), Іспанії (ст. 151), Польщі (ст. 170), Угорщині (п.1 §70) і Україні (п. 2 ч. 1 ст. 138, ч. 1 ст. 143).

2. За предметом референдуму, тобто за змістом питань, що виносяться на всенародне голосування – на конституційні та законодавчі.

Насамперед за предметом визначається обсяг компетенції референдуму, який завжди передбачає вирішення найважливіших проблем суспільного та державного життя і часто є загальноприйнятою формою легітимації рішень, що потребують міжнародного визнання. Наприклад, Конституція України не передбачає проведення всеукраїнських референдумів з міжнародно-правових питань, хоча саме перший всеукраїнський референдум, який відбувся 1 грудня 1991 р., мав своїм предметом міжнародно-правову проблематику – легітимізацію незалежності України. Як вірно зазначили В. І. Чушенко і І. Я. Заяць, “винісши питання на референдум про підтвердження Акта проголошення незалежності України, законодавець не лише підтвердив чинність конституційної засади, що народ України – єдине джерело публічної влади, але й створив потужний механізм політико-правового захисту власного рішення” [28, с. 326]. Найчастіше предметом конституційного референдуму є або проєкт нової конституції, або внесення змін до чинної конституції. Тим самим назва референдуму свідчить про те, чому присвячений цей референдум, а також його проведення є закономірним явищем, оскільки основний закон повинен бути прийнятий чи змінений у спосіб, що виключав би можливість будь-яких незадоволень чи сумнівів громадян у його легітимності. Тобто “конституційні референдуми використовуються як звернення до всенародного голосування щодо питання про частковий або повний перегляд Конституції держави” [31, с. 81].

Таким чином, конституційний референдум набув характеру ординарного способу прийняття конституції або внесення змін до неї. Безпосередньо на референдумі в Європі були прийняті чинні конституції Азербайджану, Албанії, Андорри, Вірменії, Греції, Естонії, Іспанії, Литви, Туреччини, Франції, Швейцарії. Але слід зазначити, що більш поширеною є практика проведення референдуму щодо внесення змін до основного закону, зокрема в таких країнах, як: Австрія, Албанія, Андорра, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Молдова, Польща, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина, Франція і Чорногорія [32, с. 145]. У той же час, як обов'язковий засіб прийняття конституції та внесення до неї змін безпосередньо референдумом передбачений лише в деяких країнах. Так, у пп. 1 п. II ст 3 Конституції Азербайджану закріплено, що “Нижчеперелічувані питання можуть вирішуватися лише шляхом референдуму: 1) прийняття Конституції Азербайджанської Республіки та внесення до неї змін...” [33], у п. 4 ст 177 Конституції Албанії зазначено, що “законопроект про перегляд Конституції набуває чинності після ратифікації на референдумі...” [34], у ст. 106 Конституції Андорри – “Перегляд Конституції...вноситься на ратифікаційний референдум” [35], у ч. 1 ст. 111 Конституції Вірменії – “Конституція приймається або до неї вносяться зміни шляхом референдуму...” [36], у ст. 88 Данії – “Якщо Фолькетинг приймає законопроект з метою прийняття нового конституційного положення... він передається на референдум для затвердження або відхилення. Якщо більшість з тих, що приймала участь у голосуванні...проголосує за підтримку законопроекту... і законопроект отримує схвалення Короля, він становиться невід'ємною частиною чинної Конституції” [37], у п. 3 ст. 167 Конституції Іспанії – “Прийнятті Генеральними кортесами текст поправок (до Конституції – *авт.*) вноситься на референдум для його ратифікації” [38], у ч. 1, 2 ст. 138 Конституції Італії – “Закони, що змінюють Конституцію та інші конституційні закони...вносяться на референдум” [39], а в ст. 156 Конституції України визначено, що законопроект про внесення змін до розділу I “Загальні засади”, розділу III “Вибори. Референдум” і розділу XIII “Внесення змін до Конституції України” затверджується всеукраїнським референдумом [1].

Предметом законодавчого референдуму є прийняття, внесення змін чи скасування законів або окремих їх положень, тобто це може бути або законопроект, або закон, який вже набрав чинності. При цьому, як зазначено в ч. 1 ст. 11 Конституції Франції, “Президент Республіки...або за спільною пропозицією обох палат Парламенту...може передати на референдум будь-який законопроект про організацію державної влади, про реформи...або спрямований на схвалення ратифікації якого-небудь договору...” [9], у п. 2 ст. 118 Конституції Португалії закріплено, що “на

референдум можуть виноситися питання, які передбачають істотне національне питання...” [40], у п. 1 ст. 3 Конституції Азербайджану – “Народ Азербайджану шляхом референдуму може вирішити будь-яке питання, що торкається його прав і інтересів” [33], у ч. 1 § 105 Конституції Естонії – “Державні Збори мають право внести законопроект або інше питання життя держави на референдум” [41], а в ч. 1 ст. 9 Конституції Литви визначено, що “найважливіші питання життя Держави і Народу вирішуються шляхом референдуму” [42]. Також у п. 2 ст. 93 Конституції Словаччини зазначено, що “шляхом референдуму можуть вирішуватися і інші важливі питання, які передбачають публічні інтереси” [43], у ч. 1 ст. 90 Конституції Словенії – “...з питань, які належать до сфери законодавчого регулювання...” [44], а згідно, п. 1 ст. 49^б Конституції Австрії – “... з питань принципового або всеавстрійського значення...” [45]. Вартий на увагу і той факт, що відповідно до положення ст. 90 Конституції Румунії “Президент Румунії може... потребувати від народу висловити на референдумі свою волю з проблем, що представляють національний інтерес” [10].

Таким чином, участь у референдумі передбачає реалізацію кожним громадянином, який має право голосу, участі у прийнятті закону. Форма народного законотворення реалізується учасником референдуму шляхом прийняття закону, внесення змін до законів, затвердження прийнятих парламентом законів. Тобто референдуми використовуються як засіб прийняття законів та безпосередній вплив народу на їх прийняття. Водночас слід наголосити, що на думку фахівців референдного права, занадто широке використання референдумів з приводу конкретних законів небажано, оскільки пропозиції, які внесені учасниками референдуму, нерідко погіршують якість цих законів [4, с. 72].

У конституційній теорії розрізняють два види законодавчого референдуму – стверджувальний (ратифікаційний) та відхиляючий. Перший із зазначених референдумів проводиться у зв’язку прийняттям закону або з прийняттям важливого питання. Наприклад у ч. 1 ст. 75 Конституції Італії закріплено, що “референдум призначається для повного чи часткового скасування закону або акту, який має силу закону...” [39], а в п. 6 ст. 235 Конституції Польща встановлено, що “суб’єкти, які визначені в частині 1, можуть...вимагати проведення стверджувального референдуму...” [46]. Другий – проводиться лише тоді, коли уряд зацікавлений у скасуванні якогось закону і невпевнений, що парламент здійснить це скасування. І тоді народ у цьому спорі виступає в якості “арбітра”. Але наслідком цього, як зазначено в ч. 4 § 105 Конституції Естонії є те, “якщо законопроект, який винесений на референдум, не отримує більшості голосів “за”, Президент Республіки призначає позачергові вибори до Державних Зборів” [41].

Необхідно зауважити, що найчастіше конституція або спеціальний закон відповідної держави містять застереження щодо неприпустимості винесення на референдум певних питань, що насамперед відносять до компетенції парламенту. Такі обмеження є звичайною практикою конституювання інституту референдуму в європейських демократіях. Тому слід встановити на конституційному рівні чіткі рамки, які питання можна виносити на референдум, а які неможна. Так, згідно з ч. 1 ст. 108 Конституція Сербії, “Народна скупщина оголошує референдум з питання із сфери своїх повноважень відповідно до Конституції та закону” [11]. Як правило це стосується питання податків і державного бюджету, амністії та помилування тощо. Наприклад, у ст. 74 Конституції України встановлено, що “референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії” [1], у ч. 2 ст. 75 Конституції Італії – “референдум не допускається відносно законів про податки і бюджет, про амністії і помилування, про схвалення ратифікації міжнародних договорів” [39], у п. 3 ст. 118 Конституції Португалії – “виключається з числа питань, які виносяться на референдум, зокрема, поправки до Конституції ... питання і акти бюджетного, податкового або фінансового змісту” [40], у п. 3 ст. 93 Конституції Словаччини – “предметом референдуму не можуть бути основні права і свободи, податки, збори і державний бюджет” [43].

Водночас деякі європейські держави на конституційному рівні чітко визначили коло питань, які не можуть бути предметом референдуму. Так, у п. 2 ст. 151 Конституції Албанії зазначено, що “питання, пов’язані з територіальною цілісністю Республіки Албанія, з обмеженням основних свобод і прав людини, з бюджетом, податками і фінансовими обов’язками держави, з оголошенням і скасуванням надзвичайного стану, з оголошенням війни і миру, з амністією, не можуть обговорюватися на референдумі” [34], у ч. 1 § 106 Конституції Естонії – “на референдум не можуть виноситися питання бюджету, податків, фінансових зобов’язань держави, ратифікації і денонсації договорів з іноземними державами, введення і відміна надзвичайного стану, а також державної оборони” [41].

Але найбільш яскравим прикладом обмеженого підходу до предмету референдуму є положення норм Конституції Угорщини, у п. 5 § 4 28/С якої записано, що “неможна проводити всенародне голосування з наступних питань: а) про бюджет...; б) про зобов’язання, що впливають з діючих міжнародних договорів...; с) про розпорядження, що стосуються всенародного голосування, народної ініціативи з питань Конституції; d) про вхідних до сфери компетенції Державних Зборів питань кадрових і організаційно-структурних змін...; е) про розпуск Державних Зборів; f) про програму Уряду; g) про оголошення стану

війни, введення надзвичайного стану і стану лиха; h) про застосування Збройних Сил за кордоном або всередині країни; i) про розпуск представницького органу місцевого самоврядування; j) про проведення загальної амністії” [47]. Аналогічний підхід застосовували і законодавці Данії, які в п. 6 ст. 42 своєї Конституції закріпили, що “фінансові законопроекти, законопроекти про додаткові асигнування, законопроекти про тимчасові асигнування, законопроекти (поправки до закону) про державну службу, законопроекти про заробітну платню та пенсії, законопроекти про натуралізацію, законопроекти про експропріацію, законопроекти про оподаткування (прямі і непрямі), а також законопроекти, які мають за мету відміну існуючих міжнародно-правових зобов’язань, не можуть бути предметом референдуму...” [37].

Щоб референдум став реальним та ефективним механізмом легітимації публічної влади, необхідно дотримання певних умов. По-перше, питання, яке виноситься на референдум, має бути цілком доступним до розуміння кожному громадянину, який має право голосу. По-друге, до початку проведення референдуму зміст цього питання повинен бути ґрунтовно роз’яснений через різноманітні засоби масової інформації громадянам із вказівкою на бажанні й можливі небажанні його наслідки. По-третє, повинно бути проведена значна попередня робота щодо роз’яснення формули референдуму, інакше некоректне сформульоване питання може мати заздалегідь відому відповідь і тим самим спотворити результати референдуму. Крім цього, як зазначено в п. 2 ст. 49^б Конституції Австрії - “така постановка питання повинна складатися або з одного питання, яке потребує відповіді “так” чи “ні”, або з двох передбачених альтернативних рішень” [45] та в п. 4 ст. 118 Конституції Португалії – “кожен референдум проводиться тільки з однієї проблеми, причому питання повинні бути сформульовані таким чином, щоб у них була надана об’єктивна, зрозуміла та точна відповідь: або “так”, або “ні”, а максимальна кількість питань повинна бути закріплена в законі, який встановить також інші умови формулювання питань і проведення референдумів” [40]. По-четверте, потрібно уточнити коло питань, яке закріплено в ст. 73 Конституції України та за якими референдум є обов’язковим, доповнивши це положення питанням щодо вступу до міждержавних політичних або воєнних союзів і державних союзів з іншими країнами. По-п’яте, у ст. 74 Конституції України слід збільшити коло питань, які неприпустимо виносити на всеукраїнський референдум.

На підставі системного аналізу цих норм та відповідних положень конституцій держав континентальної Європи, ми вважаємо за необхідне оптимізувати формулювання юридичної конструкції ст. 73 і ст. 74 Конституції України та викласти їх в новій редакції, а саме:

“Стаття 73. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України, вступ до міждержавних політичних або воєнних союзів і державних союзів з іншими країнами.

Стаття 74. Предметом референдуму не можуть бути законопроекти з питань обмеження прав і свобод людини і громадянина, податків, державного бюджету, амністії і помилування, ратифікації і денонсації міжнародних договорів, застосування Збройних Сил України за кордоном або всередині країни, введення надзвичайного стану та проголошення стану війни і миру”.

Варто наголосити, що у вітчизняній та зарубіжній конституційній доктрині часто використовуються терміни “предмет референдуму” та “формула референдуму”. За ствердженням А. З. Георгіци, предмет референдуму – це питання, що належать вирішенню за допомогою народного голосування [15, с. 277], а формула референдуму, на думку О. В. Совгирі і Н. Г. Шукліної, – це конструкція питань, що виносяться на всенародне голосування [27, с. 237]. Тобто за предметом референдуму насамперед визначається обсяг компетенції референдуму, який завжди передбачає вирішення найважливіших проблем суспільного та державного життя будь-якої країни. У цьому сенсі є слушною пропозиція В. І. Німченка про те, що “безпосередньо в Конституції України має бути розкрито розуміння предмета референдуму як способу народного волевиявлення, структуризовано положення з цього приводу та забезпечено їх реалізацію за принципом послідовності дій, передбачених процедурою підготовки, проведення та реалізації результатів референдуму (виконанні волі народу)” [48, с. 237]. У той же час, питання, що виносяться на референдум, можуть формулюватися в різних державах неоднаково. Найбільш поширеними варіантами постановки питання є два види формул.

Перший вид формули – це прості конструкції питань референдумів, які передбачають винесення на референдум одного питання з конкретно взятої проблеми. Наприклад, на перший всеукраїнський референдум, який відбувся 1 грудня 1991 р., на голосування було винесено лише одне питання про підтвердження Акта проголошення незалежності України. При цьому варіанти, громадянин, який отримав бюлетень, повинен був надати позитивну (“так”) чи негативну (“ні”) відповідь. Водночас, у п. 4 ст. 118 Конституції Португалії зазначено, що “кожен референдум проводиться тільки з однієї проблеми, причому питання повинні бути сформульовані таким чином, щоб у них була надана об’єктивна, зрозуміла та точна відповідь: або “так”, або “ні”...” [40], а в п. 2 ст. 49^б Конституції Австрії закріплено, що “така постановка питання повинна складатися або з одного питання, яке потребує відповіді «так» чи «ні», або з двох передбачених альтернативних рішень” [45].

Другий вид формули – це складні конструкції питань референдумів, які передбачають винесення на референдум двох і більше варіантів вирішення питань, які можуть стосуватися проблем різного характеру, але, як правило, сукупність цих питань повинні стосуватися однієї проблеми. При цьому, бюлетень вважається дійсним лише в тому випадку, коли виборець надає позитивну відповідь тільки з однієї альтернативної відповіді. Якщо прийнято рішення більш одного, то бюлетень є недійсним. Хоча в деяких країнах допускається позитивна відповідь на два або навіть на всі варіанти. У цьому випадку схваленим вважається той варіант, який набрав найбільшу кількість позитивних відповідей. Так, застосування другого виду формули передбачено в ст. 139 Конституції Швейцарії, в якій встановлено, якщо “100000 виборців можуть запропонувати повний перегляд Союзної конституції” (п. 1), а Союзні Збори висунуть контрпроект, то в п. 6 цієї статті закріплено, що “Народ і кантони голосують одночасно з ініціативного та зустрічного проекту. Виборці можуть голосувати на користь обох проектів. Вони можуть вказати, якому із проектів віддають перевагу у випадку, якщо обидва будуть прийняті: якщо при цьому один із проектів отримує більше голосів народу, а інший – більше голосів кантонів, то жоден із проектів у силу не вступає” [49].

Тобто предмет референдуму є ширшим поняттям ніж формула референдуму, тому що це засіб, за допомогою якого будується конструкція питання, що виноситься на всенародне голосування. При цьому, органи державної влади не повинні виносити на всеукраїнський референдум питання, для відповіді на які потрібні ґрунтовні фахові знання, професійний досвід та інші передбачені законом підстави. Не можна виносити на референдум і питання, які є не конституційні або які через свою природу неоднозначно сприймаються суспільством, а також питання, які мають певний прихований підтекст або відповідь, яка заздалегідь відома.

3. За підставами проведення референдуму – на обов'язкові та факультативні. Наприклад, у Конституції Швейцарії в ст.ст. 140 і 141, які мають назву відповідно “Обов'язковий референдум” і “Факультативний референдум”, визначено за яких умов та які питання виносяться на голосування народу і кантонів. При цьому слід зазначити, що згідно з п. 2 ст. 142 цієї Конституції “проекти, що виносяться на голосування народу і кантонів, приймаються, якщо за це висловлюється більшість голосуючих і більшість кантонів” [49].

Обов'язковий референдум проводиться в чітко визначених законом випадках і лише тоді, коли його предмет не може бути вирішений в інший спосіб і тоді відповідний законопроект пропонується на розгляд громадянам, які мають право голосу. Так у ч.1 ст. 156 Конституції

України закріплено, що «законопроект про внесення змін до розділу I “Загальні засади”, розділу III “Вибори. Референдум” і розділу XIII “Внесення змін до Конституції України”... затверджується всеукраїнським референдумом...” [1].

Факультативний референдум – це такий референдум, який можна і не проводити. Але зазначений референдум обов’язково проводиться за ініціативою певної конституційно визначеної кількості громадян. І тому референдуми з ініціативи громадян завжди мають факультативний характер. Таким чином, особливість факультативного референдуму полягає в тому, що він породжує конфлікт повноважень з органами представницької демократії (парламентом).

4. За правовою (юридичною) силою рішень та політико-правовими наслідками референдуму – на імперативні (зобов’язальні) та консультативні (дорадчі). Наприклад, у п. 1 §28/с Конституції Угорщини закріплено, що “рішення референдуму може мати обов’язковий або рекомендаційний характер” [47]. Загальновідомо, що рішення прийняті на імперативному референдумі визнаються юридично обов’язковими до виконання всіма громадянами, посадовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування та іншими. Конституція України передбачає імперативний референдум щодо двох проблем: стосовно зміни території України (ст. 73) та щодо внесення змін до розділів I, III, XIII (ст. 156), який затверджуються всеукраїнським референдумом, і зрозуміло, має обов’язкову юридичну силу, а отже є зобов’язальним. У п. 1 ст. 118 Конституції Португалії зазначено, що “громадяни, які зареєстровані в якості виборців на національній території, можуть бути закликанні висловитися безпосередньо на референдумі ... водночас їхній думці, висловленої на референдумі, надається зобов’язальний характер” [40]. Проте, у деяких державах результат референдуму є юридично обов’язковим лише за умов, коли в голосуванні прийняло участь більшість громадян, які мають право голосу та які надали позитивну відповідь на питання референдуму. Наприклад, у п. 3. ст. 125 Конституції Польщі встановлено, що “якщо в загальнопольському референдумі прийняло участь понад половини осіб, які мають право голосу, результат референдуму є обов’язковим” [46].

На консультативному референдумі прийняті рішення не мають прямих юридичних наслідків для державних органів та їх посадових осіб і тому вони проводяться лише з метою з’ясування суспільної думки народу під час вирішення найважливіших питань загальнодержавного значення та сприймаються насамперед як своєрідна «політична порада» з їх боку. Як записано в ч. 1 ст. 9 Конституції Литви – “найважливіші питання життя Держави й Народу вирішуються шляхом референдуму” [42], у п. 1 ст. 92 Конституції Іспанії встановлено, що

“особливо важливі політичні рішення можуть бути винесені на всенародний консультативний референдум” [38], а в ч. 1 § 4 Глави 8 Закону Королівства Швеції “Форми правління” від 27 лютого 1974 р., у редакції 1979 р. зазначено, що “положення про дорадчий референдум встановлюється законом” [50]. Тобто, консультативний референдум не має владного (зобов'язального) характеру і тому не може вважатися формою народного волевиявлення. Але незважаючи на це, результати дорадчого опитування не лише розглядаються парламентами або урядами демократичних країн, зокрема Норвегії, Швеції, Швейцарії, але й враховуються ними при прийнятті відповідних рішень. Так, у Норвегії на консультативних референдумах у 1972 і 1994 роках більшість виборців висловились проти вступу цієї країни до Європейського Союзу, і тому уряд, хоча і був юридично не пов'язаний з рішенням референдуму, відмовився від вступу до цієї міжнародної організації. Але необхідно наголосити, що не завжди рішення консультативного референдуму сприймається позитивно уповноваженим органом і тому слід звернути увагу на нелогічність призначення такого референдуму з тим, щоб у подальшому проігнорувати його рішення.

5. За часом проведення референдуму – на дозаконодавчі та післязаконодавчі. В основу цього поділу покладено розташування етапу проведення голосування – до чи після розгляду парламентом законопроекту. Тобто, питання про час проведення голосування пов'язане з правовими наслідками референдуму. Дозаконодавчий референдум має консультативний характер і проводиться для визначення ставлення громадян до рішення, яке має бути прийняте відповідним державним органом.

Післязаконодавчий референдум має ратифікаційний характер, сутність якого полягає в тому, що на нього виноситься закон, прийнятий парламентом, але який набуває чинності лише за результатами референдуму. Як зазначено в ст. 106 Конституції Андорри: “перегляд Конституції здійснюється Генеральною Радою більшістю у дві третини її членів. Рішення про перегляд потім негайно виноситься на ратифікаційний референдум” [35]. Аналогічні положення закріплені і в ч. 3-4 ст. 111 Конституції Вірменії, у ст. 88 Конституції Данії, у п. 3 ст. 168 Конституції Іспанії, у ч. 1 ст. 156 Конституції України та в ч. 2 ст. 89 Конституції Франції. При цьому варто додати, що так звана “найвища” юридична сила акту референдуму є така сама, як і в законах, прийнятих парламентом. І тому будь-який інший підхід щодо вирішення означеної проблеми не відповідає Конституції України.

6. За суб'єктами ініціювання референдуму – на ініційовані народом, ініційовані парламентом та ініційовані президентом. До суб'єктів, у яких є право ініціювати проведення референдуму належать визначені

Конституцією і законом група громадян, які мають право голосу, що надає їй можливість реалізувати свій політичний інтерес, надав йому силу загальнонаціонального інтересу. Тобто, зазначений референдум, який завжди має факультативний характер, ініціюється меншістю громадян, які мають право голосу, з метою звернути увагу всього виборчого корпусу до вирішення будь-якого питання загальнодержавного значення чи прийняття закону. Наприклад, згідно ч. 2 ст. 72 Конституції України “всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області” [1]. Подібні норми відображені й в Конституції Литви (ч. 3 ст. 9) і Конституції Швейцарії (ст. ст. 138-139). При цьому, в ряді країн на конституційному рівні передбачено, що сама процедура проведення такого референдуму регулюється законом. Так, у п. 1 ст. 46 Конституції Австрії зазначено, що “процедура здійснення народної ініціативи і проведення народного голосування регулюється федеральним законом” [45], а в п. 6 ст. 29³ Основного Закону Німеччини закріплено, що “подробиці проведення референдуму, народного опитування і народної ініціативи регулюються федеральним законом...” [30].

До суб'єктів, що наділені правом ініціювати проведення референдуму, відносяться парламенти, зокрема таких європейських держав як: Ліхтенштейн (ч. 3 ст. 66 Конституції Ліхтенштейну); Північна Македонія (п. 10 ч. 1 ст. 68 Конституції Північної Македонії); Словенія (ч. 1 ст. 90 Конституції Словенії); Сербія (ч. 1 ст. 108 Конституції Сербії); Естонія (ч. 1 §105 Конституції Естонії); Фінляндія (ч. 1 § 53 Основного Закону Фінляндії); Чорногорія (п. 11 ч. 1 ст. 82 Конституції Чорногорії). Наприклад, у ч. 1 ст. 108 Конституції Сербії наголошено, що “на вимогу більшості народних депутатів або групи, яка складається не менш ніж з 100000 виборців, Народна скупщина оголошує референдум з питань із сфери своїх повноважень відповідно до Конституції та закону” [11], а в п. 11 ч. 1 ст. 82 Конституції Чорногорії встановлено, що Скупщина “оголошує національний референдум” [51].

Також до суб'єктів, що наділені правом ініціювати проведення референдуму, відносять і президентів, наприклад таких європейських держав, як: Грузія (п. 1 ст. 74. Конституції Грузії); Австрія (п. 3 ст. 46 Конституція Австрії); Італія (ч. 6 ст. 87 Конституції Італії); Португалія (п. 1 ст. 118 Конституції Португалії); Франція (ч. 1 ст. 11 Конституції Франції); Албанія (п.) ст. 92, п. 1 ст. 150 Конституції Албанії); Румунія (ст. 90 Конституції Румунії); Туреччина (п. а ч. 2 ст. 104 Конституції Туреччини); Хорватія (п. 2 ч. 1 ст. 98 Конституції Хорватії). Наприклад,

у п. 1 ст. 74 Конституції Грузії закріплено, що “на вимогу Парламенту, не менш ніж двохсот тисяч виборців або за власною ініціативою Президент Грузії призначає референдум з питань, визначених Конституцією та органічним законом...” [52], а в ст. 90 Конституції Румунії зазначено, що “Президент Румунії може після консультації з Парламентом потребувати від народу виразити свою волю з проблем, що становлять національний інтерес” [10]. Крім того, у п. 18 ст. 95 та п. 18 ст. 109 Конституції Азербайджану; ч. 3-4 ст. 111 Конституції Вірменії; п. b ч. 1 ст. 66 та п. F ч. 1 ст. 88 Конституції Молдови; п. 5 ч. 1 ст. 84 та п. 1 ч. 1 ст. 98 Конституції Болгарії; п. 2 ст. 125 Конституції Польщі; п. 1 ст. 95 Конституції Словаччини; ст. 72, п. 2 ст. 85 та п. 6 ст. 106 Конституції України закріплено, що повноваження щодо ініціювання призначення референдуму належить обом державним органам, тобто парламенту і главі державі – президенту. Так, у ч. 1 ст. 72 Конституції України встановлено, що “всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією” [1], а в п. 2 ст. 125 Конституції Польщі – “загальнопольський референдум мають право призначати Сейм... або Президент Республіки за згодою Сената...” [46].

Слід зазначити, що в деяких європейських державах, на конституційному рівні закріплені й інші суб'єкти, що наділені правом проведення референдуму. Наприклад, у п. 4 ст. 42 Конституції Данії записано, що “референдум проводиться відповідно до рішення Прем'єр-міністра...” [37], у п. 2 ст. 92 Конституції Іспанії – “референдум призначається Королем...” [38], а в п. b ст. 45 Конституції Андорри – “скликати виборців на референдум...” мають право соправителі, а саме: Єпископ Урхельський і Президент Французької Республіки, які є главою держави Андорра [35].

Висновки. Отже, у дослідженні на підставі порівняльно-правового аналізу положень норм Конституції України, конституцій 40 держав континентальної Європи, сучасних наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених визначено теоретичні та практичні проблемні питання інституту референдуму та напрями їх вирішення в законодавстві України. При цьому слід наголосити, що незважаючи на те, що в тексті Конституції України закріплено такий інститут безпосередньої демократії як референдум, це ще не гарантує обов'язкове його використання. В Україні концепція проведення всеукраїнського референдуму ще не набула правового оформлення, тобто до теперішнього часу не прийнято спеціального закону про всеукраїнський референдум, що негативно впливає на подальший розвиток демократичних засад розвитку громадського суспільства взагалі, та

підвищення ролі громадян у прийнятті найважливіших рішень внутрішньополітичного чи зовнішньополітичного значення зокрема.

Обґрунтовано, що не можна змішувати або ототожнювати термін “референдум” з терміном “вибори” у зв’язку з тим, що їх відмінність полягає в об’єкті волевиявлення виборців. Наголошується, що референдум виконує в суспільстві визначальну роль, є способом формування громадської думки, формою реалізації політичних прав громадян, і тому може використовуватися як противага представницькій демократії, але при дотриманні таких умов: по-перше, питання, яке виноситься на референдум, повинно бути доступним для розумінні звичайному виборцю; по-друге, до початку проведення референдуму слід попередньо обговорити питання, що виноситься на розсуд виборців. Тільки за виконанням цих умов референдум дає можливість народу висловити свою волю та уникнути політичного маніпулювання з боку держави.

Встановлено, що смислове позначення термінів “референдум” і “плебісцит” не завжди співпадають, і тому в різних державах чинне законодавство по-різному підходить до зазначених інститутів. Тобто плебісцит розглядається як один з різновидів референдуму за предметом, водночас за своєю політико-правовою природою і порядком проведення вони є тотожними.

Доведено, що один із найбільш вживаних критеріїв класифікації референдуму є їх поділ за предметом та досліджено співвідношення понять “предмет референдуму” і “формула референдуму”. Обґрунтовано, що предмет референдуму є ширшим поняттям, ніж формула референдуму.

З урахуванням зазначеного, виникає необхідність у подальшому дослідженні й застосуванні позитивного досвіду конституційної практики сучасних демократичних держав, суттєвому корегуванні й розробці відповідних змін до Конституції України, зокрема до ст. ст. 73 і 74, які пропонується викласти в новій редакції та в яких слід уточнити коло питань, за якими референдум є обов’язковим, а також збільшити коло питань, що неприпустимо виносити на всеукраїнський референдум. Крім того, є необхідність виокремлення в нормах розділу III “Вибори. Референдум” правового регулювання процедури проведення референдуму, ініційованого народом, і прийнятті спеціального закону, в якому чітко визначатимуться види референдумів.

Водночас для розв’язання цієї проблеми питання референдуму слід перевести з політичної в правову площину. Такий підхід об’єктивується спрямованістю національних стратегічних інтересів, прагненням України до євро- та євроатлантичної інтеграції, а також адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Дюнан А. Народное законодательство в Швейцарии. Исторический обзор. 1896.
3. Кириченко В. М., Соколенко Ю. М. Референдум як форма безпосередньої демократії: історико-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2019. №4. С. 52-59.
4. Маркітантов В., Нечитайло В. Референдум як форма прямої демократії: зарубіжний і вітчизняний досвід. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Зб. наук. праць. Вип. 27. Львів: Видавництво “Львівська політехніка”, 2015. С. 69-74.
5. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 1991. №38. Ст. 502.
7. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдне право України: навч. посіб. Київ : Прецедент, 2006. 366 с.
8. Федоренко В. Референдне право в системі конституційного права України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. Київ, 2005. №2. С. 72-76.
9. Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р.: станом на 30 серпня 2015 р.: пер. з фр. / уклад. П. В. Романюк. Харків : Право, 2015. 68 с.
10. Конституція Румунії від 21 листопада 1991 р. у редакції від 31 жовтня 2003 р. URL: <http://www.constitutions/archives/184>.
11. Конституція Республіки Сербія від 30 вересня 2006 р. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content>.
12. Кириченко В. М., Куракін О. М. Порівняльне конституційне право: модульний курс: навч. посіб. Київ: “Центр учбової літератури”, 2012. 256 с.
13. Конституція незалежної України: у 3 кн. ; під заг. ред. С. П. Головатого. Кн. 3. Ч. III: Документи. Стенограми. Київ : Видавництво “Право”, Українська Правнична фундація, 1999. 480 с.
14. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Т. 5: П-С. Київ: “Українська енциклопедія”, 2003. 736 с.
15. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. Тернопіль : “Астон”, 2003. 432 с.
16. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Видавничий дім “КМ Академія”, 2001. 256 с.

17. Лотюк О. Форми безпосередньої демократії в сучасних зарубіжних країнах (італійський досвід). *Підприємництво, господарство і право*. 2008. №6. С. 79-82.
18. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
19. Ковальчук В. Всенародний референдум як одна з форм легітимації державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Право України*. Київ, 2009. №12. С. 151-159.
20. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Т. 4: Н-П. Київ : “Українська енциклопедія”, 2002. 720 с.
21. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 496 с.
22. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи “Функціонування демократичних інституцій в Україні” від 19 квітня 2007р. №1549 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
23. Справа за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про всеукраїнський референдум”: Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року №4-р/2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18/print>.
24. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, П. М. Шкаранута. Київ : Наукова думка, 2000. 780 с.
25. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. ; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Прецедент, 2009. 344 с.
26. Конституційне право України : підруч. ; за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
27. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 544 с.
28. Чушенко В. І., Заяць І. Я. Конституційне право України : підруч. Київ : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. 488 с.
29. Крупчан О. Референдум: світовий досвід і сьогодення України. *Право України*. 2003. №8. С. 30-35.
30. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. зі змінами від 21 липня 2010 р. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=r_u&object=translation.
31. Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні: Ухвалені Венеціанською комісією на її 47-й пленарній сесії, Венеція, 6-7 липня 2001 р. *Вибори та демократія*. 2007. №1 (11). С. 80-84.

32. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підруч. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 464 с.
33. Конституція Азербайджанської Республіки від 12 листопада 1995 р. у редакції від 29 серпня 2002 р. URL: <http://tjintel.narod.ru/CISLegislation>.
34. Конституція Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 р. URL: <https://www.nbuviar.gov.ua/asambleya/constitutions.php>.
35. Конституція Князівства Андорра від 14 березня 1993 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/LIBRARY/catalog/aconst2.htm>.
36. Конституція Республіки Вірменія від 27 листопада 2005 р URL: https://www.gov.am/u_files/file/Constitution/Constitution-nor.pdf.
37. Конституція Королівства Данія від 5 червня 2003 р. URL: <https://jurkniga.ua/contents>.
38. Конституція Королівства Іспанія від 29 грудня 1978 р. зі змінами від 27 серпня 1992 р. URL: <https://ibl.pp.ua/4/008871.html>.
39. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. URL: <http://italia/page/konstitutsiya-italyanskoj-respubliki>.
40. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р. зі змінами від 12 серпня 2005 р. URL: <http://worldconstitutions/archives>.
41. Конституція Естонської Республіки від 28 червня 1992 р. зі змінами від 5 жовтня 2003 р. URL: <http://www.uznal.org/constitutions.php>.
42. Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. URL: <http://www.3Lrs.Lt/home/constitution>.
43. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: <http://www.concourt.sk>.
44. Конституція Республіки Словенія від 25 червня 1991 р. зі змінами від 20 червня 2006 р. URL: <http://www.constitution/archives/191>.
45. Конституція Австрії від 10 листопада 1920 р. URL: <https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az>.
46. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. URL: <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
47. Конституція Угорщини від 18 серпня 1949 р. у редакції від 18 квітня 2011 р. URL: <http://www.constitutions/archives>.
48. Німченко В. Референдум як форма народовладдя потребує конституційного врегулювання. *Право України*. Київ, 2013. №6. С. 235-241.
49. Нова Федеральна Конституція Швейцарії від 18 квітня 1999 р. URL : <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/law/swjzar1.htm>.
50. Конституція Швеції. URL: <https://owk.com.ua>.

51. Конституція Республіки Чорногорія від 19 жовтня 2007 р. URL: <https://www.wikiwand.com/uk>.

52. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 р. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?docid=548f04404>.

Summary. The paper identifies theoretical and practical problematic issues of constitutional regulation of the institution of the referendum and directions for their solution in the legislation of Ukraine.

The genesis of the appearance of the term "referendum" was considered and it was substantiated that the term "election" should not be confused or equated with the term "referendum" due to the fact that their difference lies in the object of the will of the voters.

It is noted that after the Second World War and the completion of the decolonization processes, the referendum became a universally recognized and universal institution of direct democracy, and it is also noted that the referendum, which is considered the most democratic form of expressing the will of citizens, is enshrined at the constitutional level in 34 out of 40 European states.

It is emphasized that the referendum plays a decisive role in society, is a way of forming public opinion, a form of realization of political rights of citizens, and can also be used even in a democratic state as a counterweight to representative democracy, but subject to certain conditions. First, the question put to the referendum must be completely understandable to an ordinary voter; secondly, before the start of the referendum, the issue that is brought to the discretion of the voters, primarily in the mass media, should be discussed. Only if these conditions are fulfilled, the referendum enables the people to express their will and avoid political manipulation by the state. The opinions of individual scientists regarding the concept of the term "referendum" are given.

It is noted that in the legal literature the term "plebiscite" is considered synonymous with the term "referendum". At the same time, attention is drawn to the fact that the semantic designation of these terms does not always coincide, and therefore in different states, the current legislation approaches these institutions in different ways. That is, the plebiscite is considered as one of the varieties of the referendum by subject, at the same time, they are identical in terms of their political and legal nature and procedure. It was established that one of the most used criteria for the classification of referendums is their division by subject, and the relationship between the concepts of "referendum subject" and "referendum formula" was investigated.

It has been proven that the subject of the referendum is a broader concept than the formula of the referendum. On the basis of a systematic comparative legal analysis of Articles 69-74 of the Constitution of Ukraine and the relevant

provisions of the constitutional norms of 40 states of continental Europe and with the aim of adapting domestic legislation to the legislation of the European Union, Art. Art. 73, 74 of the Constitution of Ukraine to be set out in the new edition:

"Article 73. The issues of changing the territory of Ukraine, entering into interstate political or military alliances and state alliances with other countries are decided exclusively by an all-Ukrainian referendum.

Article 74. The subject of the referendum cannot be draft laws on the issues of limiting the rights and freedoms of a person and citizen, taxes, the state budget, amnesty and pardon, ratification and denunciation of international treaties, the use of the Armed Forces of Ukraine abroad or within the country, the introduction of a state of emergency and the declaration states of war and peace".

The expediency of studying the positive experience of foreign democratic states regarding the holding of referendums and the adoption of a legislative act on the all-Ukrainian referendum, the absence of which negatively affects the further development of democratic principles, the development of civil society in general, and increasing the role of citizens in making the most important decisions of domestic and foreign political importance in particular, is substantiated.

Key words: Constitution of Ukraine, constitutions of European states, popular expression of will, direct democracy, referendum, plebiscite, all-Ukrainian referendum, subject of referendum.

References:

1. Constitution of Ukraine (1996, June 28). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. Art. 141.
2. Dunan A. (1896). National legislation in Switzerland. Historical review.
3. Kyrychenko V. M., Sokolenko Yu. M. (2019). Referendum as a form of direct democracy : historical and legal aspects. *Legal Bulletin*. № 4. Pp. 52-59.
4. Markitantov V., Nechitaylo V. (2015). Referendum as a form of direct democracy: foreign and domestic experience. Ukrainian national idea : realities and prospects of development. Coll. of science works Vol. 27. Lviv : "Lviv Polytechnic" Publishing House. Pp. 69-74.
5. Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of January 30, 1937. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. On the declaration of independence of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv, 1991. № 38. Art. 502.
7. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. (2006). Referendum law of Ukraine : academic. manual Kyiv : Precedent, 366 p.

8. Fedorenko V. (2005). Referendum law in the system of constitutional law of Ukraine. *Bulletin of the Central Election Commission*. Kyiv. № 2. Pp. 72-76.
9. The Constitution of the French Republic (adopted in a referendum on October 4, 1958 : as of August 30, 2015 : translated from French / edited by P. V. Romanyuk. Kharkiv : Pravo, 2015. 68 p.
10. Constitution of Romania (1991, November 21) as amended on October 31, 2003. URL: <http://www.constitutions/archives/184>.
11. Constitution of the Republic of Serbia (2006, September 30). URL: <http://www.parlament.gov.rs/content>.
12. Kyrychenko V. M., Kurakin O. M. (2012). Comparative constitutional law: modular course: teaching. manual Kyiv : Center for Educational Literature. 256 p.
13. Constitution of independent Ukraine: in 3 books / under general ed. S. P. Golovatoy. book 3, part III: Documents. Transcripts. Kyiv : Pravo Publishing House. Ukrainian Legal Foundation, 1999. 480 p.
14. Legal encyclopedia: in 6 volumes / editor: Yu. S. Shemshuchenko (chief editor) and others. T. 5 : P-S. Kyiv : "Ukrainian Encyclopedia", 2003. 736 p.
15. Georgitsa A. Z. (2003). Constitutional Law of Foreign Countries: Textbook. Ternopil : "Aston". 432 p.
16. Ryabov S. (2001). Political science: a dictionary of concepts and terms. 2nd edition processing and additional Kyiv : "KM Academy" Publishing House. 256 p.
17. Lotyuk O. (2008). Forms of direct democracy in modern foreign countries (Italian experience). *Entrepreneurship, economy and law*. Kyiv. № 6. Pp. 79-82.
18. Fritskyi O. F. (2002). Constitutional law of Ukraine: textbook. Kyiv : Yurinkom Inter. 536 p.
19. Kovalchuk V. (2009). National referendum as one of the forms of legitimation of state power: foreign and domestic experience. *Law of Ukraine*. Kyiv. № 12. Pp. 151-159.
20. Legal encyclopedia: in 6 volumes (2002) / editor: Yu. S. Shemshuchenko (chief editor) and others. T. 4 : N-P. Kyiv : "Ukrainian Encyclopedia". 720 p.
21. Shapoval V. M. (2006). Constitutional law of foreign countries : textbook. Kyiv : Yurinkom Inter. 496 p.
22. Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe "Functioning of democratic institutions in Ukraine" dated April 19, 2007. #1549 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
23. Case based on the constitutional submission of 57 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine "On the All-Ukrainian Referendum"

: Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated April 26, 2018 No. 4-p/2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18/print>.

24. Dictionary of foreign words / comp. S. M. Morozov, P. M. Shkaranuta. Kyiv : Naukova dumka, 2000. 780 p.

25. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. (2009). Constitutional law of Ukraine : textbook / by title ed. V. F. Pohorilka. Kyiv : Precedent. 344 p.

26. Constitutional law of Ukraine: textbook (2008) / edited by V. P. Kolisnyk, Y. G. Barabash. Kharkiv: Pravo. 416 p.

27. Sovgyrya O. V., Shuklina N. G. (2012). Constitutional Law of Ukraine. Full course : education. manual 2nd ed., revision. and additional Kyiv : Yurinkom Inter. 544 p.

28. Chushenko V. I., Zayats I. Ya. (2007). Constitutional law of Ukraine : textbook. Kyiv : "In Yure" Publishing House. 488 p.

29. Krupchan O. (2003). Referendum : world experience and the present of Ukraine. Law of Ukraine. Kyiv. № 8. Pp. 30-35.

30. Basic Law of the Federal Republic of Germany of May 23, 1949, as amended on July 21, 2010. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=r_u&object=translation.

31. Guidelines for Constitutional Referendums at the National Level: Adopted by the Venice Commission at its 47th Plenary Session, Venice, 6-7 July 2001. Elections and Democracy. Kyiv, 2007. No. 1 (11). Pp. 80-84.

32. Shapoval V. M. (2011). Constitutional law of foreign countries. Academic course: textbook. 2nd ed., revision. and added Kyiv : Yurinkom Inter. 464 p.

33. Constitution of the Republic of Azerbaijan (1995, November 12) as amended on (2002, August 29). URL : <http://tjintel.narod.ru/CISLegislation>.

34. Constitution of the Republic of Albania (1998, October 21). URL : <https://www.nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php>.

35. Constitution of the Principality of Andorra (1993, March 14). URL : <https://www.rada.gov.ua/LIBRARY/catalog/aconst2.htm>.

36. Constitution of the Republic of Armenia (2005, November 27). URL : https://www.gov.am/u_files/file/Constitution/Constitution-nor.pdf.

37. Constitution of the Kingdom of Denmark (2003, June 5). URL : <https://jurkniga.ua/contents>.

38. Constitution of the Kingdom of Spain (1978, December 29) with amendments (1992, August 27). URL : <https://ibl.pp.ua/4/008871.html>.

39. Constitution of the Italian Republic (1947, December 22). URL : <http://italia/page/konstitutsiya-italyanskoi-respubliki>.

40. Constitution of the Portuguese Republic (1976, April 2) as amended on (2005, August 12). URL : <http://worldconstitutions/archives>.

41. Constitution of the Republic of Estonia (1992, June 28) as amended on (2003, October 5) URL : <http://www.uznal.org/constitutions.php>.

42. Constitution of the Republic of Lithuania (1992, October 25). URL : <http://www.3Lrs.Lt/home/constitution>.
43. Constitution of the Slovak Republic (1992, September 1). URL : <http://www.concourt.sk>.
44. Constitution of the Republic of Slovenia (1991, June 25) as amended on (2006, June 20). URL : <http://www.constitution/archives/191>.
45. Constitution of Austria (1920, November 10). URL : <https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az>.
46. Constitution of the Republic of Poland (1997, April 2). URL : <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
47. Constitution of Hungary (1949, August 18) as amended on (2011, April 18). URL : <http://www.constitutions/archives>.
48. Nimchenko V. (2013). Referendum as a form of people's power needs constitutional regulation. Law of Ukraine. Kyiv. №. 6. Pp. 235-241.
49. The new Federal Constitution of Switzerland (1999, April 18). URL : <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/law/swjzar1.htm>.
50. Constitution of Sweden. URL: <https://owk.com.ua>.
51. Constitution of the Republic of Montenegro (2007, October 19). URL : <https://www.wikiwand.com/uk>.
52. Constitution of Georgia (1995, August 24). URL : <https://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?docid=548f04404>.

Кириченко Олег Вікторович
*доктор юридичних наук, професор,
ректор Вищого навчального приватного закладу
«Дніпровський гуманітарний університет»,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Вступ. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки належать до числа найбільш небезпечних кримінально протиправних діянь, які створюють загрозу життю і здоров'ю людей, власності, нормальній діяльності підприємств, установ та організацій тощо.

До кримінальних правопорушень проти громадської безпеки належать злочини та кримінальні проступки, передбачені у розділі IX Особливої частини КК України, які умовно можна поділити на такі групи:

1) кримінально протиправні діяння терористичної спрямованості (ст.ст. 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України);

2) кримінально протиправні діяння, які пов'язані зі створенням та діяльністю банд, злочинних організацій та незаконних воєнізованих або збройних формувань (ст.ст. 255, 256, 257, 260 КК України);

3) кримінально протиправні діяння, які порушують правила поведіння з окремими джерелами загальної (підвищеної) небезпеки (ст.ст. 261, 262, 263, 263-1, 264, 265, 265-1, 266, 267, 267-1, 268, 269, 270, 270-1 КК України) [1, с. 80].

Слід зазначити, що протягом 2014-2022 рр. та на початку 2023 р. було внесено ряд змін та доповнень до розділу IX Особливої частини КК України, у тому числі встановлена кримінальна відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1); організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ст. 255-2); звернення за застосуванням злочинного впливу (ст. 255-3); перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-6).

Серед фахівців в галузі кримінального права існують різні погляди на питання щодо кримінальної відповідальності за вчинення конкретних видів кримінальних правопорушень проти громадської безпеки.

Окремої уваги заслуговують роботи вчених-юристів, які займаються дослідженням кримінально-правових аспектів протидії

кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки, серед них роботи: В. Ф. Антипенка, О. Ф. Бантишева, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, В. М. Куца, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, С. М. Мохончука, М. І. Панова, Є. О. Письменського, О. О. Подобного, В. П. Тихого, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінського, О. В. Шамари, С. Д. Шапченка, С. С. Яценка та інших провідних вчених.

Незважаючи на широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам протидії кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки кримінально-правовими засобами, питання протидії цим кримінально протиправним діянням з урахуванням розвитку закону України про кримінальну відповідальність та слідчої й судової практики є недостатньо вивченими.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки розміщені в розділі IX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», тому родовим об'єктом цих кримінально протиправних діянь законодавець вважає саме громадську безпеку.

Термін «безпека» досить давно і міцно затвердився і використовується у кримінальному праві при характеристиці ознак об'єктів деяких кримінальних правопорушень (національна безпека, громадська безпека, безпека виробництва, безпека руху та експлуатації транспорту, екологічна безпека).

Категорія «безпека», безперечно, має важливе значення для розкриття змісту складів кримінальних правопорушень, в яких вона виступає об'єктом кримінального правопорушення. Наприклад, М. І. Панов і В. П. Тихий виділяють особливу роль цієї категорії у правознавстві, наголошуючи, що безпека (як соціально-правове явище) – це захищеність інтересів усього суспільства, усіх його структурних підрозділів (соціологічний підхід). Водночас громадську безпеку слід розглядати як самостійне благо, котре, у свою чергу, покликане забезпечити безпечне існування інших благ [2, с. 12-13].

Існує два основних підходу к розумінню безпеки: з одного боку, безпекою визначають стан будь-якого носія небезпеки, яке не містить загрози, можливої шкоди для середовища; з іншого – властивість безпеки приписують об'єкту, який надійно захищений від шкідливих для нього впливів. Разом з тим, в обох випадках простежується безпосередній зв'язок з такою ознакою соціальної системи, як захищеність, що представляє собою активну цілеспрямовану діяльність по підтримці суспільних відносин у певному якісному стані. Поняття «безпека» використовується до різних природних та соціальних процесів, пов'язаних з життєдіяльністю людини та суспільства. Безпека є

результатом соціальної діяльності по забезпеченню безпеки особи, суспільства, держави [3, с. 373].

Категорія «безпека» є загальною вихідною категорією, на якій базується визначення національної безпеки взагалі та окремих видів безпеки зокрема. Разом з тим, аналіз сучасних поглядів правників дають підстави стверджувати, що на сьогодні відсутні єдині погляди щодо видів безпеки та чітких критеріїв класифікації окремих видів безпеки.

Нами було проведено ряд досліджень, де розглядалися питання щодо громадської безпеки як виду національної безпеки та як об'єкту кримінально-правової охорони [3-8]. За результатами дослідження питань щодо законодавчого регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки взагалі та окремих видів безпеки зокрема, наукових доробок вітчизняних та зарубіжних учених, власних результатів дослідження можна стверджувати, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти громадської безпеки є громадська безпека як значна цінність, тобто стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від негативних наслідків явищ соціального, природного або техногенного характеру, а також підтримка достатнього рівня такої захищеності для нормального їх функціонування.

Як зазначив В. П. Тихий, за безпосереднім об'єктом – сферами (підсистемами) громадської безпеки – кримінальні правопорушення проти неї поділяються на 7 груп:

1) проти безпеки від соціальних джерел загальнопідвищеної безпеки (ст.ст. 255, 256, 257, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 260);

2) проти інформаційно-психологічної безпеки (від інформаційної безпеки) (ст.ст. 259, 266);

3) проти безпеки деяких об'єктів (ст.ст. 261, 270-1);

4) проти безпеки від незаконного поводження зі зброєю та іншими предметами, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення (ст.ст. 262, 263, 263-1, 265, 265-1, 267 (ч. 2), 268, 269);

5) проти безпеки від порушення правил поводження зі зброєю або іншими предметами, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення (ст.ст. 264, 267);

6) проти радіаційної безпеки (ст. 267-1);

7) проти пожежної безпеки (ст. 270) [9, с. 307-308].

На нашу думку, виходячи зі змісту чинного кримінального законодавства України [10], громадську безпеку, як родовий об'єкт кримінально-правової охорони, диференційовано на ряд її видів, які слід вважати видовими об'єктами кримінально-правової охорони. Так, вітчизняний законодавець зосередив у розділі X Особливої частини КК України кримінальні правопорушення проти безпеки у сфері виробництва, а у розділі XI – кримінальні правопорушення у сфері руху

та експлуатації транспорту, і тим самим виділив два самостійних види громадської безпеки – виробничу та транспортну. При цьому постає питання: чи є самостійним видом безпеки та, що охороняється розділом IX Особливої частини КК України? Вважаємо, що на це питання слід надати стверджувальну відповідь, тому що безпека, про яку йдеться в цьому розділі, є не чим іншим, як самостійним видом більш широкого, родового явища – громадської безпеки. На жаль, законодавець термінологічно не виокремив цей вид громадської безпеки серед інших. У зв'язку з цим ми вважаємо, що до назви вказаного виду безпеки, а відповідно і розділу IX Особливої частини КК України, слід залучити широковживаний доктриною кримінального права термін «загальна громадська безпека». Таким чином, громадська безпека, як родовий об'єкт кримінально-правової охорони, розподілена сьогодні у кримінальному законодавстві України на три самостійні види: загальна, виробнича та транспортна, котрі є видовими об'єктами кримінально-правової охорони [4, с. 22-23].

Як було зазначено вище, першу групу кримінальних правопорушень проти громадської безпеки складають кримінально протиправні діяння терористичної спрямованості, які, за визначенням В. П. Ємельянова, є суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій [11, с. 352]. При цьому слід наголосити, що ці злочини відрізняються від інших злочинів з ознаками тероризування наявністю двох рівнів залякування: 1) населення або якоїсь його частини, тобто невизначеної кількості осіб, які не мають жодного стосунку до конфлікту; 2) адресатів впливу, тобто осіб, від яких очікується певний результат. При вчиненні злочинів з ознаками тероризування без терористичної спрямованості залякування здійснюється тільки на рівні адресатів впливу. Тому будь-який терористичний злочин є злочином з ознаками тероризування, але не усі злочини з ознаками тероризування є терористичними злочинами. Таким чином, категорія «злочини з ознаками тероризування» співвідносяться з категорією «терористичні злочини» як філософські категорії загального та особливого. У такому самому співвідношенні знаходяться категорії «терористична діяльність» та «терористичні злочини». У свою чергу, взаємозв'язок категорій «терористична діяльність» та «злочини з ознаками тероризування» можна представити у вигляді системи із двох кіл, що перетинаються. Кожне з них тією чи іншою мірою ширше за інше, але в певній мірі (коли йдеться про терористичні злочини) вони збігаються за обсягом [11, с. 354].

Серед науковців триває дискусія щодо віднесення кримінальних

правопорушень, пов'язаних з терористичною діяльністю, до кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України або взагалі передбачити їх в окремому розділі Особливої частини КК України. Так, деякі автори пропонують віднести кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 258–258-5 КК України, до кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Аргументом на цю користь слугує те, що зазначені кримінально протиправні діяння посягають на пріоритетні національні інтереси України [12, с. 236; 13, с. 104].

В. П. Ємельянова пропонує склади терористичних злочинів передбачити в окремому розділі КК України під назвою «Терористичні злочини» [14, с. 73]. Прихильником цієї думки є також М. І. Хавронюк, який за результатами вивчення кримінального законодавства європейських країн пропонує передбачити в окремому розділі злочини терористичного характеру [15, с. 966].

На наш погляд, універсальною категорією, якою можна визначити таку цінність, на яку посягають кримінально протиправні діяння, що віднесені до терористичних, як безпека держави та суспільства від терористичних загроз, при цьому громадська безпека є складовою такої безпеки. Тому родовим та основним безпосереднім об'єктом терористичного акту пропонуємо визначити безпеку суспільства та держави від терористичних загроз, а розділу, в якому будуть передбачені терористичні злочини, дати назву «Кримінальні правопорушення проти безпеки суспільства та держави від терористичних загроз» [16, с. 77].

З огляду на викладене є потреба більш конкретно розглянути норми КК України, в яких передбачено кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення терористичної спрямованості, та які, на наш погляд, потребують удосконалення. Так, ч. 1 ст. 258 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вчинення терористичного акту, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою [10].

Виходячи з цього можемо констатувати, що об'єктивна сторона цього злочину виражається у двох формах – це вчинення реально

небезпечних дій або погроза вчинення зазначених загальнонебезпечних дій. Для закінченого складу злочину в даному випадку необхідно створити реальну небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Тобто небезпека виступає у цьому складі злочину як специфічний наслідок.

Погроза вчинення зазначених загальнонебезпечних дій передбачає доведення до відома органів державної влади та органів місцевого самоврядування, службових осіб цих органів, об'єднань громадян, юридичних осіб наміру вчинити з відповідною метою зазначені дії. Погроза може бути виражена як безпосередньо, так і опосередковано, висловлюватися відкрито або анонімно, усно чи письмово тощо. При цьому погроза повинна бути реальною, тобто коли існують усі підстави вважати, що винна особа може привести її до виконання.

У ч. 1 ст. 258 КК України погроза вчинення терористичних дій прирівняна до вчинення цих суспільно небезпечних дій. Але на наш погляд, це рішення законодавця є невиправданим, оскільки, по-перше, ця погроза не пов'язана з приготуванням до вчинення або вчиненням терористичного акту; по-друге, за ступенем суспільної небезпеки погроза вчинення терористичного акту є меншою, ніж реальне вчинення вибуху, підпалу чи інших терористичних дій. У зв'язку з цим ми вважаємо, що відповідальність за погрозу вчинення терористичного акту слід передбачити в окремій кримінально-правовій нормі, а саме в ч. 4 ст. 258 КК України.

Якщо погроза вчинення терористичного акту виявилася нереальною, то такі дії слід кваліфікувати як завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК України).

Слід зазначити, що предметом неправдивого повідомлення про небезпеку є інформація, яка містить відомості про відсутність небезпеки як необхідного компонента громадської безпеки. Впливаючи на неї шляхом перекручення її змісту (тобто перетворюючи правдиву інформацію на неправдиву), суб'єкт вчинює кримінальне правопорушення, передбачене ст. 259 КК України [17, с. 27].

Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності має такі ознаки:

- 1) містить вигадані відомості про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками, про стихійне чи інше загальне лихо (землетрус, викид радіоактивних речовин, наявність отруйних речовин у громадських місцях, які ставлять під загрозу життя та здоров'я громадян, епідемія тощо);

2) характеризується правдоподібністю і може сприйматися тими, кому воно адресовано, як реальна загроза безпеці;

3) заявникові заздалегідь відомо про відсутність загрози безпеці в дійсності.

Об'єктивна сторона основного складу цього кримінального правопорушення включає в себе суспільно небезпечне діяння – «повідомлення» та засіб вчинення кримінального правопорушення – «неправдиві відомості про загрозу громадській безпеці», які об'єднуються у способі його вчинення – обмані.

Це кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту доведення неправдивих відомостей про вказану загрозу до відома адресата. При цьому «доведення» слід розглядати не як процес дії, а як її результат. Тому лише факт усвідомлення адресатом характеру загроз, що містяться у цьому повідомленні, може свідчити про закінчення вчинення кримінального правопорушення.

У 2021 році законодавцем було внесено доповнення до ч. 2 ст. 259 КК України, а саме: «Те саме діяння, якщо об'єктами завідомо неправдивого повідомлення стали критично важливі об'єкти інфраструктури або будівлі чи споруди, що забезпечують діяльність органів державної влади, або заклади охорони здоров'я, або заклади освіти або якщо воно спричинило тяжкі наслідки чи вчинене повторно», а також стаття доповнена примітками, де зазначено, що термін «критично важливі об'єкти інфраструктури» вживається у значенні, визначеному в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [10].

На наш погляд, цілком виправданим є зазначена законодавча ініціатива, підвищив суспільну небезпечність неправдивим повідомленням стосовно критично важливих об'єктів інфраструктури або будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади, або закладів охорони здоров'я, або закладів освіти у ч. 2 ст. 259 КК України. Поряд з цим ми не погоджуємось з тим, що у цій нормі передбачено така кваліфікуюча ознака, як спричинення тяжких наслідків, оскільки склад кримінального правопорушення за конструкцією є матеріальним і передбачає настання таких тяжких суспільно небезпечних наслідків, як загибель людей, спричинення тілесних ушкоджень, заподіяння майнової шкоди. Крім того, потребує у самому законі слід «розшифрувати» поняття «тяжкі наслідки».

Питання про сутність поняття «тяжкі наслідки» не знайшло однозначної відповіді у правничій літературі та по-різному трактується під час правозастосування цієї кримінально-правової норми. Тяжкі наслідки – це оцінне поняття, яке не має чітких меж тлумачення.

Враховуючи зазначене та результати проведеного нами раніше

дослідження кримінально-правових ознак неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці [4; 17-19], ми вважаємо, що і сьогодні є нагальна потреба вдосконалення ст. 259 КК України, у зв'язку з чим пропонуємо:

1) викласти назву ст. 259 КК України в редакції: «Повідомлення неправдивих відомостей про загрозу громадській безпеці», а диспозицію ч. 1 ст. 259 КК України наступним чином: «Умисне повідомлення неправдивих відомостей про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками»;

2) понизити мінімальну вікову межу кримінальної відповідальності особам, які вчинили неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці з шістнадцяти до чотирнадцяти років та внести відповідні доповнення до ч. 2 ст. 22 КК України вказівкою на ст. 259 КК України;

3) у ч. 2 ст. 259 КК України залишити кваліфікуючі ознаки цього складу кримінального правопорушення, як вчинення діяння, передбаченого частиною 1 даної статті, якщо об'єктами завідомо неправдивого повідомлення стали критично важливі об'єкти інфраструктури або будівлі чи споруди, що забезпечують діяльність органів державної влади, або заклади охорони здоров'я, або заклади освіти, та повторність, виключивши «спричинення тяжких наслідків»;

4) доповнити ст. 259 КК України частиною 3, виклавши диспозицію в наступній редакції: «Ті самі діяння, якщо вони призвели до загибелі людей, заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах»;

5) доповнити примітки статті пунктом 2 такого змісту: «Майнова шкода вважається заподіяною в особливо великих розмірах, якщо реальні збитки становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення».

На наш погляд, потребує уточнення питання щодо змісту понять «терористична група» та «терористична організація». У ст. 258-3 КК України передбачена кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

Варто наголосити, що вітчизняний законодавець під терміном «терористична група» розуміє групу з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів; а під терміном «терористична організація» – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для

цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації [20].

Дослідження змісту цих понять дає підстави звернути увагу на таке:

по-перше, терористична група створюється з метою безпосереднього вчинення не одного, а декількох терористичних актів, тобто не може бути визнана терористичною групою група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення одного терористичного акту. З метою вирішення цього питання пропонуємо на законодавчому рівні визначити мінімальну кількість злочинів, які вчинили або мають на меті вчинити члени групи, а саме – терористичний акт;

по-друге, згідно з ч. 4 ст. 28 КК України, злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Тобто мінімальна кількість учасників злочинної організації складає п'ять осіб, а терористичну організацію – об'єднання з трьох і більше осіб. Оскільки терористична організація є різновидом злочинної організації, то з метою уніфікації понятійно-категоріального апарату ми вважаємо за необхідне визначати терористичну організацію як стійке об'єднання з п'ятьох і більше осіб. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» в частині визначення понять «терористична група» та «терористична організація».

Варто звернути увагу і на те, що злочинна організація є різновидом співучасті за попередньою змовою, з приводу чого С.Д. Шапченко слушно зауважив, що поняття «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою», «вчинення злочину організованою групою» та «вчинення злочину злочинною організацією» співвідносяться між собою таким чином, що зміст кожного наступного поняття включає усі ознаки попереднього, а також має свої специфічні ознаки [21, с. 86]. Тому кваліфікуючи діяльність особи, яка вчинила, наприклад, терористичний акт у складі терористичної організації, слід ураховувати кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб», передбачену ч. 2 ст. 258 КК України. Відповідно, якщо учасник терористичної організації вчинив терористичний акт, то вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю ч. 2 ст. 258 (за ознакою вчинення терористичного акту за попередньою змовою групою осіб) і ч. 1 ст. 258-

З (за ознакою участі в терористичній організації) КК України за умови, що такий злочин був бажаним для усіх учасників терористичного об'єднання.

Крім того, залишаються проблеми й щодо кваліфікації дій учасників терористичних організацій так званих «Донецької Народної Республіки» і «Луганської Народної Республіки». Як зазначила О. Кваша, ураховуючи складнощі кваліфікації дій учасників таких терористичних організацій неодноразово зверталася увага на невідповідність суті цих терористичних організацій кримінально-правовим ознакам таких організацій. Водночас частина судів визнали «ДНР» та «ЛНР» все ж таки їх терористичними організаціями, що, знову ж таки, створює правову колізію у зв'язку з відсутністю єдиного підходу до зазначеного питання [22, с. 30]. Вона пропонує передбачити у розділі I Особливої частини КК України кримінальну відповідальність за створення і діяльність злочинної організації антидержавної спрямованості, а назву цього розділу змінити на «Злочини проти держави» [22, с. 33].

На наш погляд, потребують удосконалення й норми, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення кримінально протиправних діянь, які пов'язані зі створенням та діяльністю організованих злочинних утворень. Так, за заздальгідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздальгідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, що сприяють їх злочинній діяльності, передбачено кримінальну відповідальність за ст. 256 КК України. Обтяжуючими ознаками цього кримінального правопорушення є вчинення його службовою особою з використанням службового становища та повторність [10].

Досліджуючи зазначену проблематику ми дійшли висновку, що поза увагою вітчизняного законодавця залишилося питання кримінальної відповідальності за заздальгідь не обіцяне сприяння учасникам банд, воєнізованих або збройних формувань. І тому, на наш погляд, слід передбачити у ст. 256 КК України відповідальність й за сприяння учасникам злочинних спільнот (об'єднання двох чи більше злочинних організацій), банд, воєнізованих та збройних формувань, за аналогією зі злочинною організацією, та укриття їх злочинної діяльності.

Відомо, що різновидом організованої групи або злочинної організації є банда. Кримінальна відповідальність за організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі передбачена у ст. 257 «Бандитизм» КК України.

Суспільна небезпека бандитизму полягає у тому, що банда, будучи

особливим видом злочинного угруповання, володіє зброєю та загрожує основам громадської безпеки.

Основним безпосереднім об'єктом є громадська безпека від діяльності банд, а додатковим (факультативним) об'єктом – може бути життя та здоров'я громадян, свобода, статева недоторканність особи, власність, громадський порядок, авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Слід звернути увагу, що бандитизм має місце при вчиненні хоча б однієї із таких дій: організація банди (об'єднання зусиль трьох і більше осіб у стійку озброєну групу чи керівництво її учасниками); участь у такій банді (факт вступу до банди; спільна злочинна діяльність, яка охоплена загальною метою нападів на ті чи інші об'єкти тощо); участь у вчинюваному бандою нападі (безпосередня участь у нападі та виконання конкретних дій по досягненню злочинного результату). Банда належить до такої форми співучасті, як вчинення злочину організованою групою, а тому їй притаманні усі ознаки цієї форми співучасті у злочині, а також на неї повністю поширюється регулюючий вплив інституту співучасті у злочині.

Обов'язковою ознакою банди є її озброєність, тобто наявність зброї хоча б у одного із її учасників. При цьому інші члени банди знають про наявність зброї та її призначення. Звертаючись до теми озброєності банди, М. Курило поставив, на наш погляд, актуальне питання: «А якщо на певний період своєї діяльності банда залишається без зброї (наприклад, зброя вилучена працівниками правоохоронних органів чи продана самими учасниками банди), а в цей період вона продовжує вчиняти злочини, але вже без зброї? Чи можуть за такої умови вчинені учасниками банди злочини кваліфікуватися як бандитизм?». І далі він надає відповідь: якщо на певний період учасники банди позбавлені зброї і продовжують бандитські напади без її застосування, то їх дії мають бути кваліфіковані як бандитизм, оскільки діяльність банди не зупиняється, а мета нападів не змінюється [23, с. 45].

За конструкцією аналізований склад злочину є усіченим, він вважається закінченим з моменту створення банди, незалежно від того, чи вчинили її члени хоча б один напад. Участь у банді визнається закінченим злочином з моменту, коли особа дізналася про кримінально протиправні наміри та плани банди і дала згоду на вступ до цієї злочинної групи чи виконала її доручення, незалежно від того, вчинила банда злочинні напади чи ні.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося чотирнадцять років. Участь у вчинюваному бандою нападі передбачає участь як самих її членів, так й інших осіб (які не є учасниками банди) в одному із нападів банди.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. До прямого умислу при організації озброєної банди входить усвідомлення того, що особа організовує озброєну банду для вчинення нападу на підприємства, установи, організації або на окремих осіб, та бажання організувати таку банду. Прямий умисел при участі в озброєній банді передбачає усвідомлення особою факту своєї участі в озброєній банді та бажання бути її членом. Формальна згода на участь у банді без наміру надавати їй допомогу, а, навпаки, з наміром викрити бандитів, виключає умисел, відповідно і склад бандитизму. Змістом прямого умислу при участі у банді є усвідомлення факту своєї участі в нападі, вчиненому бандою, та бажання брати участь у ньому. Для цього складу злочину характерна спеціальна мета – це напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Слід зазначити, що в чинному КК України не знайшло свого закріплення поняття «банда», яке історично завжди тлумачилося судовою практикою, а не законодавством. Тому з метою покласти край дискусії навколо цього поняття, ми пропонуємо внести доповнення до ст. 257 КК України, в якій надати визначення поняття «банда» та скоригувати диспозицію цієї статті, а саме:

1) диспозицію ст. 257 КК України викласти у такій редакції: «Організація або участь у банді, а також участь у вчинюваному нею нападі»;

2) у примітках до цієї статті дати таке визначення: «Банда – це організоване стійке озброєне об'єднання (три і більше) осіб, які попередньо зорганізувалися з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб» [24, с. 81].

Надзвичайно актуальним існувала проблема щодо протидії авторитетам злочинного світу («зłodіям у законі»), у тому числі встановлення кримінально-правової заборони їх діяльності. Питання про необхідність криміналізації таких дій вже давно стояло на порядку денному, особливо зважаючи на досвід інших країн пострадянського простору в протидії цьому явищу.

З метою розв'язування зазначеної проблеми на засіданні Кабінету Міністрів України 5 листопада 2014 року було схвалено проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 255 Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності для «зłodіїв у законі»)», яким було запропоновано встановити кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років для осіб, які займають вище становище у злочинній ієрархії, так званих «зłodіїв у законі». При обтяжуючих обставинах належність до такої категорії каратиметься позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років або довічним ув'язненням [25].

У вітчизняній юридичній літературі зазначена проблематика не залишалася поза увагою науковців. Зокрема, з метою вдосконалення кримінального законодавства, що регламентує боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю, О. О. Подобний пропонував криміналізувати дії осіб, які публічно визнають себе «авторитетами злочинного середовища», «зłodіями в законі» [26, с. 29].

Ми також вказували на необхідність криміналізації зазначеного кримінально протиправного діяння, зокрема встановлення кримінально-правової заборони в окремій кримінально-правовій нормі та віднесення цього суспільно небезпечного діяння до кримінальних правопорушень проти громадської безпеки [1, с. 102].

Тому вважаємо позитивним кроком у цьому напрямі встановлення у 2020 році у КК України кримінальної відповідальності за встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1); організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ст. 255-2); звернення за застосуванням злочинного впливу (ст. 255-3).

Крім того, встановлено кримінальна відповідальність у ч. 5 ст. 255 КК України й за створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі».

Відповідно до приміток до ст. 255 КК України під злочинним впливом слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності; а під особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» – особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив [10].

З метою запобігання вчиненню тяжких чи особливо тяжких злочинів законодавець встановив спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 255, 255-2, 258, 258-3, 258-5, 258-6, 260, 263, 265 КК України, на підставі яких звільняється від кримінальної відповідальності:

1) особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК України, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю (ч. 2 ст. 255);

2) особа, крім організатора злочинного зібрання (сходки), за

вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255-2 КК України, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні цього злочину добровільно повідомила про цей злочин, а також активно сприяла його розкриттю (ч. 2 ст. 255-2);

3) особа за діяння, передбачене ч. 1 ст. 258 КК України в частині погрози вчинення терористичного акту, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин, сприяла його припиненню або розкриттю, у разі якщо внаслідок цього і вжитих заходів була відвернена небезпека для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 6 ст. 258);

4) особа за діяння, передбачене ч. 1 ст. 258-3 КК України, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 2 ст. 258-3);

5) особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), за дії, передбачені ст. 258-5 КК України, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину (ч. 4 ст. 258-5);

6) особа за діяння, передбачене ч. 1 ст. 258-6 КК України, якщо вона добровільно відмовилася від подальшої злочинної діяльності, повідомила правоохоронний орган про цей злочин, сприяла запобіганню або припиненню терористичної діяльності, пов'язаної із вчиненим нею злочином (ч. 2 ст. 258-6);

7) особа, яка перебувала у складі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, за дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 ст. 260 КК України, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260);

8) особа, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 або ч. 2 ст. 263 КК України, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої (ч. 3 ст. 263);

9) особа, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 265 КК України, якщо вона добровільно здала органам влади радіоактивні матеріали (джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини або

ядерні матеріали, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) (ч. 4 ст. 265).

Таким чином, на підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що сутність зазначених заохочувальних норм полягає у самовикритті особи у вчиненому кримінальному правопорушенні, викритті організованих злочинних об'єднань та вилучення з незаконного обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів.

З цього приводу П.В. Хряпінський слушно зазначив, що у розділі IX Особливої частини КК України зосереджена найбільша кількість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності й ця обставина зумовлена: характером і ступенем суспільної небезпеки; значною природною латентністю; особливістю злочинних (терористичних, воєнізованих або збройних формувань) груп та організацій, що системно застосовують маскування, спеціальні заходи власної безпеки, розвідки та контррозвідки; складністю виявлення, розкриття, досудового розслідування та розгляду у судах кримінальних справ тощо. Тому позитивна посткримінальна поведінка особи, спрямована на викриття та ліквідацію зазначених злочинних формувань, набуває особливої кримінологічної цінності як засіб запобігання злочинам проти громадської безпеки [27, с. 250].

Досліджуючи спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 255, 258-3, 260 КК України, та опрацювавши відповідні новітні праці вітчизняних фахівців з кримінального права, ми дійшли висновку, що у ст. 257 КК України необхідно теж передбачити спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за бандитизм та у зв'язку з цим пропонуємо положення ч. 2 цієї статті викласти в такій редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника банди, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, за винятком вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, пов'язаних з посяганням на життя та здоров'я особи, якщо вона добровільно повідомила правоохоронні органи про створення банди або участь у ній та активно сприяла її розкриттю».

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що громадська безпека як родовий об'єкт кримінально-правової охорони характеризується як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від негативних наслідків явищ соціального, природного або техногенного характеру, а також підтримання достатнього рівня такої захищеності для нормального їх функціонування.

Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки посягають на загальну (спільну) безпеку, на безпеку життя і здоров'я

людей, власність широкого і невизначеного кола осіб та на безпеку інших цінностей і тому є загальнонебезпечними кримінально протиправними діяннями [28, с. 99]. Тому ми вважаємо, що назва розділу IX КК України «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» потребує уточнення. Це пов'язано з тим, що сама назва цього розділу стосується змісту родового об'єкта кримінально-правової охорони, тоді як увесь розділ стосується охорони видового об'єкта – загальної громадської безпеки. І тому, з метою усунення цього недоліку, пропонується цей розділ Особливої частини КК України доповнити терміном «загальної», що надасть можливість розширити назву розділу IX КК України: «Кримінальні правопорушення проти загальної громадської безпеки».

Крім того, пропонуємо в окремому розділі Особливої частини КК України передбачити кримінальні правопорушення терористичної спрямованості, а розділу, в якому будуть передбачені такі кримінально протиправні діяння, дати назву «Кримінальні правопорушення проти безпеки суспільства та держави від терористичних загроз».

Юридичний аналіз кримінальних правопорушень проти громадської безпеки надав можливість виявити прогалини кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, й запропонувати такі пропозиції щодо їх удосконалення:

1. Стаття 256 КК України («Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності»): передбачити відповідальність за сприяння учасникам злочинних спільнот (об'єднання двох чи більше злочинних організацій), банд, воєнізованих та збройних формувань, за аналогією зі злочинною організацією, та укриття їх злочинної діяльності.

2. Стаття 257 КК України («Бандитизм»): внести зміни та доповнення до чинної редакції ст. 257 КК України, в якій необхідно надати визначення поняття «банда» та викласти диспозицію цієї статті у такій редакції: «Організація або участь у банді, а також участь у вчинюваному нею нападі». У примітках до статті встановити, що «Банда – це організоване стійке озброєне об'єднання (три і більше) осіб, які попередньо зорганізувалися з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб».

Передбачити у частині 2 цієї статті спеціальні умови звільнення від кримінальної відповідальності за бандитизм та викласти це нововведення у такій редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора та керівника банди, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, за винятком учинених тяжких чи особливо тяжких злочинів, пов'язаних із посяганням на життя та здоров'я особи, якщо вона добровільно заявила про створення банди

або участь у ній органам державної влади або органам місцевого самоврядування та активно сприяла її розкриттю».

3. Стаття 258 КК України («Терористичний акт»): передбачити відповідальність за погрозу вчинення терористичного акту в окремій кримінально-правовій нормі, а саме в ч. 4 ст. 258 КК України.

4. Стаття 259 КК України («Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності»): 1) викласти назву статті в редакції: «Повідомлення неправдивих відомостей про загрозу громадській безпеці», а диспозицію частини 1 наступним чином: «Умисне повідомлення неправдивих відомостей про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками»; 2) понизити мінімальну вікову межу кримінальної відповідальності особам, які вчинили неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці з шістнадцяти до чотирнадцяти років та внести відповідні доповнення до ч. 2 ст. 22 КК України вказівкою на ст. 259 КК України; 3) у частині 2 залишити кваліфікуючі ознаки цього складу кримінального правопорушення, як вчинення діяння, передбаченого частиною 1 даної статті, якщо об'єктами завідомо неправдивого повідомлення стали критично важливі об'єкти інфраструктури або будівлі чи споруди, що забезпечують діяльність органів державної влади, або заклади охорони здоров'я, або заклади освіти, та повторність, виключивши «спричинення тяжких наслідків»; 4) доповнити статтю частиною 3, виклавши диспозицію в наступній редакції: «Ті самі діяння, якщо вони призвели до загибелі людей, заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах»; 5) доповнити примітки статті пунктом 2 такого змісту: «Майнова шкода вважається заподіяною в особливо великих розмірах, якщо реальні збитки становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення».

З метою усунення колізій між нормами КК України та Закону України «Про боротьбу з тероризмом» пропонується в частині визначення понять «терористична група» та «терористична організація»: а) визначити мінімальну кількість злочинів, які вчинили або мають на меті вчинити члени терористичної групи; б) визначити терористичну організацію як стійке об'єднання п'яти і більше осіб.

Список використаної літератури

1. Кириченко О. В. Оперативно-розшукова протидія злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією: проблема теорії та практики : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр.

справ, 2016. 428 с.

2. Панов М., Тихий В. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3 (22). С. 12–13.

3. Кириченко О. В. Теоретичні підходи до визначення категорії «безпека». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 368–375.

4. Кириченко О. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2005. 234 с.

5. Кириченко О. В. Кримінально-правова превенція злочинів проти громадської безпеки. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2012. № 2. С. 247–253.

6. Кириченко О. В. Громадська безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 185–190.

7. Кириченко О. В. Громадська безпека як складова національної безпеки. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2013. № 3. С. 45–48.

8. Кириченко О. В. Теоретико-методологічні засади функціонування громадської безпеки як складової національної безпеки. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 16 черв. 2023 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. С. 9–12.

9. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / редкол. В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1064 с.

10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.03.2023).

11. Ємельянов В. П. Понятійний апарат у сфері правової протидії тероризму: теоретичне та практичне значення. *Форум права*. 2001. № 1. С. 348–361.

12. Шамара О. В. Відповідальність за здійснення терористичної діяльності за кримінальним законодавством України : монограф. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2014. 280 с.

13. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.

14. Ємельянов В. П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення : монограф. Харків : Право, 2016. 88 с.
15. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монограф. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
16. Кириченко О. В., Чорний О. М., Шамара О. В. Протидія терористичним актам в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монограф. Дніпро : Дніпров. гум. ун-т, ЛІРА, 2022. 181 с.
17. Куц В. М., Кириченко О. В. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії) : монограф. Київ, Харків : Харків юридичний, 2006. 212 с.
18. Кириченко О. В. Кримінально-правова характеристика неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці. *Jurnalul juridic national : teorie si practica*. 2014. № 4 (8). С. 152–157.
19. Кириченко О. В. Напрями удосконалення норми про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. *Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25 жовт. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 120–122.
20. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 12.02.2023).
21. Шапченко С. Д. Співучасть у злочині: постатейний коментар до розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України. *Законодавство України: науково-практичні коментарі*. 2003. № 9. С. 68–110.
22. Кваша О. Родовий об'єкт злочинів розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України: держава & національна безпека. *Право України*. 2022. № 11. С. 24–36.
23. Курило М. Законодавче визначення кваліфікації окремих злочинів проти громадської безпеки. *Вісник прокуратури*. 2003. № 3 (21). С. 44–46.
24. Кириченко О. В. Напрями удосконалення норми про кримінальну відповідальність за бандитизм. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 бер. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 80–82.
25. Уряд пропонує встановити кримінальну відповідальність для «злодіїв у законі». URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article>

(дата звернення: 13.05.2016).

26. Подобний О. О. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2014. 38 с.

27. Хряпінський П. В. Кримінологічне значення позитивної посткримінальної поведінки у запобіганні злочинам проти громадської безпеки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2012. № 2. С. 249–255.

28. Тихий В. П. Громадська безпека та деякі особливості складів злочинів проти неї. *Законодавство України: науково-практичні коментарі*. 2002. № 4. С. 94–99.

Summary. Current issues of criminal liability for criminal offenses against public safety are considered. The criminal law norms that provide for responsibility for committing criminal offenses against public safety have been analyzed.

It has been established that criminal offenses against public safety encroach on general (common) safety, on the safety of life and health of people, on the property of a wide and unspecified range of persons and on the safety of other values and are therefore generally dangerous criminally illegal acts.

It was determined that public safety as a generic object of criminal law protection is characterized as a state of protection of the vital interests of a person, society and the state from the negative consequences of phenomena of a social, natural or man-made nature, as well as maintaining a sufficient level of such protection for their normal functioning.

It was found that the title of Section IX of the Criminal Code of Ukraine "Criminal offenses against public safety" needs to be clarified. This is due to the fact that the very name of this section refers to the content of the general object of criminal law protection, while the entire section refers to the protection of the specific object - general public safety. And therefore, in order to eliminate this shortcoming, it is proposed to supplement this section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine with the term "general", which will provide an opportunity to expand the title of section IX of the Criminal Code of Ukraine: "Criminal offenses against general public safety". In addition, it is proposed to provide for terrorist-oriented criminal offenses in a separate section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, and to give the title "Criminal offenses against the security of society and the state from terrorist threats" to the section in which such criminal acts will be provided.

On the basis of the legal analysis of criminal offenses against public

safety, the gaps in the criminal law norms that provide for responsibility for these types of criminal offenses have been identified, and proposals for their improvement have been proposed, namely:

1. Article 256 of the Criminal Code of Ukraine ("Facilitating the members of criminal organizations and sheltering their criminal activities"): provide for responsibility for assisting the members of criminal communities (association of two or more criminal organizations), gangs, paramilitary and armed formations, by analogy with criminal organization, and sheltering their criminal activities.

2. Article 257 of the Criminal Code of Ukraine ("Banditism"): amend and supplement the current version of Article 257 of the Criminal Code of Ukraine, in which it is necessary to provide a definition of the concept of "gang" and set out the disposition of this article in the following wording: "Organization or participation in a gang, as well as participation in the attack committed by her." In the notes to the article, state that "A gang is an organized stable armed association (three or more) of persons who have previously organized themselves with the aim of attacking enterprises, institutions, organizations or individuals."

Provide in part 2 of this article special conditions for exemption from criminal liability for banditry and state this innovation in the following wording: "A person, other than the organizer and leader of a gang, is exempt from criminal liability for the commission of the crime provided for in part one of this article, with the exception of committed serious or especially serious crimes related to encroachment on the life and health of a person, if he voluntarily declared the creation of a gang or participation in it to state authorities or local self-government bodies and actively contributed to its disclosure."

3. Article 258 of the Criminal Code of Ukraine ("Terrorist act"): provide for responsibility for the threat of committing a terrorist act in a separate criminal law norm, namely in part 4 of Article 258 of the Criminal Code of Ukraine.

4. Article 259 of the Criminal Code of Ukraine ("Knownly false information about a threat to the safety of citizens, destruction or damage to property"): 1) put the title of the article in the wording: "Notification of false information about a threat to public safety", and the disposition of part 1 as follows: "Deliberate reporting of false information about the preparation of an explosion, arson or other actions that threaten the death of people or other serious consequences"; 2) to lower the minimum age of criminal liability for persons who have made a false report about a threat to public safety from sixteen to fourteen years and make appropriate additions to part 2 of Article 22 of the Criminal Code of Ukraine with reference to Article 259 of the Criminal Code of Ukraine; 3) in part 2, leave the qualifying features of this composition

of the criminal offense, such as the commission of the act provided for in part 1 of this article, if the objects of the knowingly false report were critically important infrastructure objects or buildings or structures that ensure the activities of state authorities, or healthcare facilities, or educational facilities, and repetition, excluding "causing serious consequences"; 4) to add part 3 of the article, setting out the disposition in the following wording: "The same actions, if they led to the death of people, infliction of severe or moderate bodily injuries, or caused particularly large property damage"; 5) to supplement the notes of the article with paragraph 2 of the following content: "Property damage is considered to have been caused in particularly large amounts, if the actual damages amount to an amount that exceeds a thousand or more times the tax-free minimum income of citizens at the time of the commission of a criminal offense."

In order to eliminate conflicts between the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Combating Terrorism", it is proposed to define the terms "terrorist group" and "terrorist organization": a) determine the minimum number of crimes committed or intended to be committed by members of a terrorist group; b) define a terrorist organization as a stable association of five or more persons.

Keywords: criminal offence, crime, public safety, terrorist act, false report, facilitation, banditry, criminal organization, terrorist group, terrorist organization.

References:

1. Kyrychenko O. V. (2016.). Operative and investigative countermeasures against crimes against public safety by the criminal police: the problem of theory and practice: monograph. Dnipropetrovsk: Dniprop. state University of Internal Affairs cases. 428 p.
2. Panov M., Tyhiy V. (2000). Security as a fundamental category in the methodology of jurisprudence (before posing the problem). *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. No. 3 (22). P. 12–13.
3. Kyrychenko O. V. (2013). Theoretical approaches to the definition of the category "security". *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. No. 2. P. 368–375.
4. Kyrychenko O. V. (2005). Criminal law and criminological aspects of combating knowingly false information about a threat to public safety: dissertation. ... candidate law Sciences: spec. 12.00.08. Kharkiv. 234 p.
5. Kyrychenko O. V. (2012). Criminal law prevention of crimes against public safety. *Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute of the Ukrainian Academy of Sciences*. No. 2. P. 247–253.
6. Kyrychenko O. V. (2012). Public safety as an object of criminal law protection. *Law and society*. No. 3. P. 185–190.

7. Kyrychenko O. V. (2013). Public safety as a component of national security. *Problems of jurisprudence and law enforcement*. 2013. No. 3. P. 45–48.

8. Kyrychenko O. V. (2023). Theoretical and methodological principles of the functioning of public security as a component of national security. *Ensuring law and order and combating crime in Ukraine and in the world: problems and ways to solve them* : Mater. III International science and practice conf. (Dnipro, June 16, 2023). Dnipro: VNPZ "Dnipro Humanitarian University". P. 9–12.

9. Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 vols. Vol. 17: Criminal law (2017) / editor. V. Ya. Tatsii, V. I. Borisov and others. ; National Acad. rights Sciences of Ukraine; Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine; National law University named after Yaroslav the Wise. Kharkiv: Pravo. 1064 p.

10. Criminal Code of Ukraine (04.05.2001). No. 2341-III. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of application: 03/29/2023).

11. Yemelyanov V. P. (2001). Conceptual apparatus in the field of legal countermeasures against terrorism: theoretical and practical significance. *Law forum*. 2001. No. 1. P. 348–361.

12. Shamara O. V. (2014). Responsibility for carrying out terrorist activities under the criminal legislation of Ukraine : monograph. Kyiv: ArtEk Publishing House. 280 p.

13. Pysmenskyi E. O. (2020). Collaboration as a socio-political phenomenon in modern Ukraine (criminal and legal aspects) : science. sketch. Severodonetsk: H. V. Romyantseva. 120 p.

14. Yemelyanov V. P. (2016). Anti-terrorist legislation: concept, system, ways of improvement : monograph. Kharkiv: Pravo. 88 p.

15. Havronyuk M. I. (2006). Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe: comparative analysis, problems of harmonization : monograph. Kyiv: Legal Consultant. 1048 p.

16. Kyrychenko O. V., Chorny O. M., Shamara O. V. (2022). Countering terrorist acts in Ukraine: criminal law and criminological foundations : monograph. Dnipro: Dnipro. rubber university, LIRA. 181 p.

17. Kuts V. M., Kyrychenko O. V. (2006). False notification of a threat to public safety (criminal-legal characteristics and countermeasures) : monograph. Kyiv, Kharkiv: Kharkiv Legal. 212 p.

18. Kyrychenko O. V. (2014). Criminal law characteristics of a false report about a threat to public safety. *Jurnalul juridic national : teorie si practica*. 2014. No. 4 (8). P. 152–157.

19. Kyrychenko O. V. (2019). Directions for improving the norm on

criminal liability for knowingly false information about a threat to the safety of citizens, destruction or damage to property. *Actual problems of ensuring public order and security in modern conditions: domestic and international experience: Mater. International science and practice conf.* (Dnipro, October 25, 2019). Dnipro: Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs. P. 120–122.

20. On the fight against terrorism : Law of Ukraine (March 20, 2003). No. 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (date of application: 12.02.2023).

21. Shapchenko S. D. (2003). Complicity in crime: article-by-article commentary on Chapter VI of the General Part of the Criminal Code of Ukraine. *Legislation of Ukraine: scientific and practical comments.* No. 9. P. 68–110.

22. Kvasha O. (2022). The generic object of crimes of Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine: state & national security. *Law of Ukraine.* 2022. No. 11. P. 24–36.

23. Kurylo M. (2003). Legislative determination of the qualification of certain crimes against public safety. *Bulletin of the Prosecutor's Office.* No. 3 (21). P. 44–46.

24. Kyrychenko O. V. (2019). Directions for improving the norm on criminal liability for banditry. *International and national security: theoretical and applied aspects* : Mater. III International science and practice conf. (Dnipro, March 15, 2019). Dnipro: Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs. P. 80–82.

25. The government proposes to establish criminal liability for "thieves in law". URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article> (access date: 05/13/2016).

26. Podobniy O. O. (2014). Theoretical, legal and organizational-tactical bases of operative-investigative activity of internal affairs bodies in the fight against self-interested and violent organized crime: author's abstract. thesis ... Dr. law Sciences: spec. 12.00.09. Odesa, 2014. 38 p.

27. Khryapinsky P. V. (2012). Criminological significance of positive post-criminal behavior in preventing crimes against public safety. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine.* No. 2. P. 249–255.

28. Tyhiy V. P. (2002). Public security and some features of crimes against it. *Legislation of Ukraine: scientific and practical comments.* No. 4. P. 94–99.

Кириченко Юрій Вікторович
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політології та права
Національного університету “Запорізька політехніка”
ORCID: <https://orcid.org/0002-1212-1622>*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Вступ. З проголошенням своєї незалежності Україна стала на шлях демократичних перетворень, формування демократичної, соціальної, правової держави. Одним із ціннісних орієнтирів у вирішенні цих проблем є права і свободи людини і громадянина, що являють собою складне та багатоаспектне суспільне явище та є предметом наукових досліджень учених різних галузей юридичних наук, кожна з яких визначає певну сферу життєдіяльності людини.

Конституція України в розділі II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” закріпила у якості самостійного виду прав людини систему громадянських прав і свобод людини і громадянина, а також передбачила якісно нову систему гарантування цієї групи прав людини і громадянина. Громадянські права і свободи людини і громадянина посідають перше місце серед інших конституційних прав і свобод людини і громадянина за своєю кількістю прав людини, які забезпечують їй не тільки життєво важливі умови існування, а й надають фактичну можливість вільно розпоряджатися собою, а також гарантують невтручання у сферу її індивідуальної життєдіяльності. Саме тому досліджувана група прав людини і громадянина поширюються не тільки на громадян конкретної держави, а й на всіх інших людей, які на законних підставах перебувають на її території.

Дослідженням проблематики громадянських прав і свобод людини і громадянина в Україні займалися такі вчені, як О. М. Гончаренко, О. Б. Горова, О. В. Зайчук, М. В. Ковалів, В. В. Кожан, А. М. Колодій, В. В. Кравченко, Т. А. Костецька, А. Ю. Олійник, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, П. П. Шляхтун, Н. Г. Шукліна, І. О. Шумак та інші науковці. Проте незважаючи на проголошення на конституційному рівні в Україні громадянських прав і свобод людини і громадянина, а також наявності значної кількості наукових праць з окреслених питань, зазначена проблематика не втрачає своєї актуальності та потребує

подальшої розробки. Зокрема, потребують подальшого науково-теоретичного переосмислення система громадянських прав і свобод людини і громадянина та внесення відповідних обґрунтованих конкретних пропозицій щодо конституційно-правового регулювання зазначеної групи прав людини.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення питання прав і свобод людини і громадянина є найактуальнішою та найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової спільноти, у тому числі й України. Саме стан справ у сфері забезпечення прав людини та їх реалізації є тим критерієм, за допомогою якого оцінюється рівень демократичного розвитку держави і суспільства в цілому. І тому правова система держави відводить значне місце саме правам і свободам людини і громадянина.

Серед усіх конституційних прав особливе місце належить громадянським правам і свободам, які забезпечують життєво важливі умови існування людини та надають можливість вільно розпоряджатися собою та гарантувати невтручання у сферу її індивідуальної життєдіяльності.

Варто відзначити, що в юридичній літературі вживається різна термінологія для позначення громадянських прав і свобод людини і громадянина, а саме: громадянські права, особисті права, громадянські (особисті) права, особисті (громадянські) права, природні (особисті) права, фізичні права. На думку М. О. Ушакової, причиною відсутності єдиного погляду можна вважати прагнення науковців відстояти те визначення, до якого вони схиляються. Ще одним фактором може бути те, що з'ясування самої сутності прав і їхнє закріплення в законодавстві пройшло довгий шлях, що й стало причиною виникнення великої кількості поглядів не тільки на сутність прав людини загалом, а й на визначення особистих прав людини [1, с. 41].

Термін “громадянські права і свободи людини і громадянина” розуміється в двох значеннях – об’єктивному та суб’єктивному. В об’єктивному розумінні – це сукупність конституційно-правових норм, які встановлюють і гарантують ці права, а в суб’єктивному – це конкретні громадянські права і свободи людини. За своєю суттю вони є певними можливостями людини, визначеними й гарантованими Конституцією та законами України. Крім того, в юридичній науці важливою була й залишається проблема дефініцій громадянських прав і свобод людини та неоднозначність їх тлумачення. Зокрема, О. Б. Горова громадянські права розглядає як зумовлені відповідним рівнем розвитку суспільства та гарантовані державою однаковою мірою певні можливості людини, реалізація яких задовольняє матеріальні й духовні потреби людини, необхідні їй для нормального фізичного та морального існування [2, с.

20], а І. О. Шумак визначає громадянські права і свободи людини як визнані та гарантовані Конституцією і законами України пріоритетні природні можливості людини користуватися невідчужуваними благами особистого життя та індивідуальної свободи [3, с. 16]. Однак незважаючи на розмаїття підходів щодо визначення поняття громадянських прав і свобод людини, варто підкреслити, що основним питанням визначення будь-якого поняття є питання про його ознаки.

Громадянські права і свободи людини і громадянина як складовий елемент інституту конституційних прав людини мають суттєві ознаки, які в свою чергу поділяються на загальні та спеціальні. Загальні ознаки притаманні всім основним правам і свободам людини і громадянина, а за допомогою спеціальних ознак розкривається зміст закріплених на конституційному рівні прав людини.

До загальних ознак громадянських прав і свобод, що властиві всім правам і свободам людини і громадянина, належать: 1) ці права є фундаментальними правами і свободами, що знайшли своє закріплення в міжнародно-правових актах з прав людини та Конституції України; 2) вони мають постійний характер та особливий механізм реалізації; 3) названі права є значущими для кожної людини, адже вони виражають взаємовідносини між державою і людиною; 4) зазначені права мають особливий механізм охорони; 5) громадянські права і свободи є універсальними і діють у всіх сферах суспільного життя.

Крім загальних ознак, громадянські права і свободи мають свої спеціальні ознаки, які за своїми специфічними якостями є: по-перше, пріоритетними відносно інших прав і свобод, що підкреслюється місцем їх розташування в розділі II Конституції України, тобто одразу після принципів правового статусу особи в Україні та перед політичними та іншими правами і свободами; по-друге, ці права є природними та невідчужуваними, оскільки належать кожній людині від народження, не набуваються і не відчужуються за власним бажанням, їх не можна подарувати, продати, передати у спадок та від них не можна відмовитись, а також вони не залежать від визнання їх державою та визначаються самим фактом людського буття [4, с. 108]. Перелічені ознаки громадянських прав і свобод людини і громадянина не тільки розкривають їхню сутність, але й сприяють розв'язанню питання про адекватне найменування та визначення поняття цих прав і свобод.

За Конституцією України громадянські права і свободи людини і громадянина складаються з: права на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); права на життя (ст. 27); права на повагу гідності (ст. 28); права на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); права на недоторканність житла (ст. 30); права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); права

на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33); права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); права на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

Право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості відкриває перелік громадянських прав і свобод, що надає людині можливість брати участь в економічному, соціальному, культурному і політичному розвитку, де можуть бути повністю здійснені всі її права і свободи. При цьому О. Г. Кушніренко і Т. М. Слінько вважають, що забезпечення цього права людини повинно бути особливим предметом турботи держави і відповідних її органів [5, с. 60].

Право на вільний розвиток особистості слід розуміти як здатність використання індивідом гарантованих Конституцією правових можливостей для здійснення своїх інтересів задля реалізації внутрішнього потенціалу особи, її творчої самореалізації. Це право хоча й є конкретним конституційним правом, проте має складний інтегральний характер: як універсальний вираз свободи воно комплексно виражає сутність усіх інших конституційних прав і свобод та водночас реалізується через інші конституційні права і свободи людини [6, с. 164]. Крім того, право на вільний розвиток особистості поєднує в собі властивості як позитивних прав, тобто вимагає створення економічних, соціальних, політичних, культурних та інших необхідних умов своєї реалізації; так і негативних прав, що передбачає невтручання держави і суспільства у реалізацію життєвого шляху індивіда [6, с. 164]. У той же час, в юридичній науці існує думка про те, що справедливою може бути названа лише та конституція, яка гарантує кожній людині право на розвиток, яке в міждержавній системі набуло особистісний характер, набуло статус суб'єктивного права, воно визнається за кожною окремою особистістю.

Варто зазначити, що в досліджуваній нормі разом з формулюванням права кожної людини на вільний розвиток своєї особистості визначається й межа використання цього права, яка також охарактеризована і в ч. 1 ст. 68 Конституції України у вигляді обов'язку кожного не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Такий підхід застосували й законодавці Греції, Німеччини, Сербії. Враховуючи те, що ця межа властива людині не тільки як використання права на розвиток, а й усіх інших прав, а також те, що запровадження розглядуваного обмеження на практиці може викликати неабиякі труднощі [7, с. 112], ми вважаємо, що цей припис слід вилучити з тексту ст. 23 Конституції України, залишивши в ній тільки саме право. Водночас цю норму необхідно доповнити самостійною частиною про обов'язок держави щодо створення належних умов для повного забезпечення

вільного та всебічного розвитку особистості людини в усіх сферах суспільного життя, як це зробили законодавці деяких європейських держав, зокрема Болгарії, Італії, Туреччини і Франції.

Зважаючи на те, що ст. 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [8], право на життя займає особливе місце серед усіх громадянських прав і свобод людини і громадянина. Це право є першоосновою усіх інших конституційних прав, що забезпечує природне існування людини як фізичної особи та діє у взаємодії з іншими конституційними правами і свободами людини і громадянина, адже інші права людини не мають сенсу в разі смерті людини.

Відтворюючи та деталізуючи положення міжнародно-правових актів з прав людини стосовно права кожної людини на життя, Конституція України вперше в ч. 1 ст. 27 проголосила, що “кожна людина має невід’ємне право на життя” [8], тим самим підтвердивши демократичний шлях свого розвитку, прагнення до гуманізації суспільства тощо. При цьому варто відзначити, що аналіз положень ст. 27 Конституції України свідчить про існування в ній різних позначень щодо суб’єктів цього права, а саме: “кожна людина”, “ніхто” та “кожен”.

Немає єдності щодо суб’єкта права на життя і в міжнародних документах з прав людини. Так, у ст. 3 Загальної декларації прав людини та ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права для позначення суб’єкта цього права використовується термін “кожна людина”, а в ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод вживається термін “кожен”.

На нашу думку, при визначенні суб’єкта права на життя слід використовувати єдину термінологію. І тому з метою її уніфікації вважаємо за доцільне термін “кожна людина” замінити на термін “кожен”, що охоплює всі суб’єкти права на життя незалежно від їх правового статусу.

Також із змісту положення ч. 1 ст. 27 Конституції України випливає, що важливим елементом права на життя є його невід’ємність, що означає: який не можна відділити, відокремити від кого, чого-небудь. Близькі за своїм змістом визначення терміну “невід’ємність” надають Р. О. Стефанчук, який вважає, що невід’ємність права на життя свідчить про те, що це право не можна жодним чином відділити від особи-носія, ні добровільно, ні примусово, ні постійно, ні тимчасово [9, с. 44], та О. М. Гончаренко, за висловлюванням якого невід’ємне право на життя означає, що ніхто не може забрати те, що вже дано, зокрема в юридичному сенсі те, що закріплено у формалізованому писемному вигляді в Конституції України [10, с. 92]. Водночас слід зауважити, що

термін “невід’ємне” застосовується національним законодавцем тільки в ст. 27 Конституції України, але у той же час відсутній у більшості міжнародно-правових документів з прав людини та жодній конституції європейських держав. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне вилучити термін “невід’ємне” з положення ч. 1 досліджуваної статті.

У ч. 2 ст. 27 Конституції України зазначено, що “ніхто не може бути свавільно позбавлений життя” [8], що зумовлює можливість юридичного захисту порушеного права, але при цьому не дає чіткого визначення обсягу терміна “свавільно”. При цьому, право на життя не є абсолютним, у певних, визначених законом випадках, допускається свідоме позбавлення людини життя. Наприклад, коли особа позбавляє іншу людину життя, діючи в межах необхідної оборони. І тому на конституційному рівні забороняється тільки “свавільне” його позбавлення [11, с. 135-136]. І далі автор висловлює пропозицію, яку ми підтримуємо, про заміну терміну “свавільно”, на термін “протиправно”, який означає те, що суперечить правовим нормам закону, що порушує їх; невідповідність правовим нормам.

Детальне вивчення положення ч. 2 ст. 27 Конституції України засвідчило, що в ньому закріплено обов’язок держави захищати життя людини. При цьому як вважає Конституційний Суд України, що позитивний обов’язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров’я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поведіння, у тому числі й щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави [12]. Тобто, Конституція України в ч. 2 досліджуваної статті не тільки містить заборону умисно позбавляти життя, а й покладає на державу позитивний обов’язок захищати життя людини, який, за висловлюванням О. В. Домбровської, має здійснюватися у всіх випадках, коли життя людини загрожує небезпека [13, с. 39].

Наявна техніко-юридична конструкція ч. 3 ст. 27 Конституції України свідчить про те, що кожному надається право на захист свого життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань, яке конкретизує положення ч. 5 ст. 55 Основного Закону України та значно посилює дію цієї норми, оскільки надає кожній особі можливість уникнути небезпеки для власного життя і здоров’я різними засобами в разі посягань на ці блага та вжити заходів самозахисту проти правопорушника. На наш погляд, положення ч. 3 ст. 27 Конституції України відповідає сучасним реаліям і не потребує змін.

Проголошуючи людину, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні, Конституція України в ст. 28 закріплює право кожного на повагу до його

гідності. Це право надає можливість кожній людині усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, органів державної влади і місцевого самоврядування, та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані. Тобто, з одного боку, усвідомлення особою власної гідності є формою самосвідомості та самоконтролю особистості і на ньому базуються вимоги особистості, вимоги особи до себе; а з іншого – особа вимагає від інших людей поваги. Як наголошує Конституційний Суд України, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване ст. 28 Конституції, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України [14].

Дослідження сутності права на повагу гідності дає підстави констатувати, що гідність людини має абсолютний характер, є непорушною і не може бути жодних винятків з цього правила. При цьому як відзначає Н. Г. Шукліна, гідність людини з точки зору вимог демократії не визначається її належністю до будь-якого класу, групи, раси або нації, до професії, вона не визначається також багатством або посадою у суспільстві [15, с. 79].

Незважаючи на важливість становлення в Україні права на повагу гідності людини національне законодавство не містить визначення цього права. Також потребує уточнення визначення поняття “людська гідність”, що значно ускладнює процес його застосування. За висловлюванням О. Дашковської визначає гідність як моральну властивість людини, яка відображає її унікальну, неперевершену цінність. На її думку, з моменту народження кожного його гідність є однаково рівною із гідністю інших людей. А усвідомлення цього всіма веде до формування в особи почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей, установку на відстоювання своїх прав, а також визнання рівних прав усіх інших людей [16, с. 204]. А на думку О. В. Грищука, гідність людини розглядається як поняття, що виражається у почутті власної цінності конкретної людини, яка ґрунтується на схваленій суспільством моральній свідомості і готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги з боку інших [17, с. 7]. У той же час, згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови термін “гідність” означає: 1. Сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості. 2. Усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов’язку [18, с. 180].

Варто наголосити, що право на повагу гідності людини тісно взаємодіє з правом на повагу до її честі, які зазвичай вживаються без чіткого смислового розмежування та використовуються в складі єдиного словосполучення “честь і гідність”, “захист честі і гідності”, “припинення честі і гідності”. Досліджуючи поняття “гідності людини” стосовно поняття “честі” В. А. Бортник доходить висновку, що ці поняття мають самостійний характер, тобто гідність – це невід’ємна цінність самої людини з моменту її народження, усвідомлення своїх кращих якостей і свого суспільного і правового стану, а честь – це оцінка суспільством духовних, моральних, соціальних якостей громадян, кращих його духовних рис. Поняття честі та гідності характеризують різні сторони суспільної цінності особи, в них розкриваються суттєві зв’язки між суспільством і громадянином [19, с. 11]. Деяко іншої точки зору притримується Р. О. Стефанчук, який, піддаючи критиці позиції окремих авторів, які намагаються ототожнити честь та гідність чи охопити одним поняттям інше, стверджує, що дані категорії є самостійними та такими, що взаємовпливають одна на одну внаслідок спільності морального критерію [20, с. 5]. У той же час Н. Г. Шукліна зауважує, що закріплення в ст. 28 Конституції України лише права на повагу до гідності особи не може бути виправданим, адже воно не містить поняття честі, пояснюючи це тим, що зміст поняття “честь” не збігається зі змістом “гідність”, а також те, що ці поняття вживаються в парі у ст. 3 Конституції України [15, с. 80].

Аналізуючи ч. 2 та ч. 3 ст. 28 Конституції України можна зробити висновок про те, що в них містяться близькі за своїм змістом положення, що містять заборону піддавати людину катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, а також заборону піддавати людину без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим дослідженням. У зв’язку з цим вважаємо за доцільне об’єднати ці два положення в одну частину.

Отже, право на повагу гідності надає можливість кожній людині усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи, а також наполягати на повазі до себе інших людей, органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

Не менш важливе значення серед громадянських прав і свобод людини і громадянина займає право на свободу та особисту недоторканність, яке передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень, визначати пріоритети та робити все те, що не заборонено законом.

Ретельний аналіз наукової літератури показав, що серед учених немає однозначного визначення права на свободу та особисту

недоторканність. Як зазначає А. Ю. Олійник, право на недоторканність особи слід розглядати в широкому значенні, коли об'єктом недоторканності особи є людина з усім комплексом її прав і свобод та обов'язків згідно з чинним правом, та у вузькому розумінні, коли недоторканність особи розглядається як охорона і захист різних життєвиявлень людини, її особистої свободи [21, с. 7]. У той же час О. В. Пушкіна наголошує, що право на свободу є не так правом на ту чи іншу конкретну свободу, як конституційно закріпленою свободою людини, яка встановлює межі та можливості для державного втручання в життя особи, а також задає для держави певну програму діяльності, яка повинна узгоджуватися з вимогами забезпечення та захисту свободи людини [22, с. 21].

Також серед науковців відсутня єдина позиція щодо співвідношення права на свободу та права на особисту недоторканність. Так, Н. А. Мяловицька вказує на комплексний характер права на особисту недоторканність і наголошує, що особиста недоторканність людини поширюється на її життя, здоров'я, честь і гідність. Ніхто не може силою або погрозами примушувати людину до будь-яких дій, піддавати її катуванню, обшуку чи завдавати шкоду здоров'ю [23, с. 257]. Деяко іншої думки дотримується В. В. Кожан, який вважає, що право на свободу та особисту недоторканність є окремими правами. І тому вчений пропонує внести зміни до ст. 29 Конституції України, якими чітко розділити ці права [24, с. 16].

Комплексний аналіз положення ч. 1 ст. 29 Конституції України засвідчив, що складовими елементами досліджуваного права є свобода людини та її особиста недоторканність. При цьому, свобода людини являє собою соціальну реальність і передбачає не тільки наявність економічних, політичних та інших чинників, що забезпечують особі життєво необхідні умови існування, а й надання фактичної можливості вільно розпоряджатися собою з тим, щоб гарантувати їй невтручання в сферу її індивідуальної життєдіяльності.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін "свобода" тлумачиться як: «1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень у суспільно-політичному житті якої-небудь верстви або всього суспільства; воля. 2. Перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т. ін. 3. Життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд. 4. Можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі тощо» [18, с. 1109].

Детальне вивчення положення ч. 2 ст. 29 Конституції України засвідчило, що в ньому міститься заборона незаконного обмеження свободи у формі застосування запобіжних заходів у вигляді арешту та

тримання під вартою без вмотивованого рішення суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Тобто обмеження права на свободу та особисту недоторканність має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина та виключно на підставі вмотивованого рішення суду, в якому міститься система фактичних та юридичних аргументів, що свідчать на користь його прийняття.

Враховуючи специфіку законодавчої техніки конституційної норми вважаємо за доцільне не виокремлювати конкретні форми заборони незаконного обмеження свободи у формі арешту та тримання під вартою, а застосувати загальний термін “позбавлення свободи”, який включає в себе будь-які форми обмеження права на свободу та особисту недоторканність.

Досліджуючи положення ч. 3 ст. 29 Конституції України слід відзначити, що в ньому закріплено певні обмеження права на свободу думки і слова, що дозволяють уповноваженим органам у разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його перепинити застосовувати запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою як тимчасовий запобіжний захід. Крім того, зазначене положення містить вказівку стосовно строків затримання особи, що налічує сімдесят дві години з моменту її затримання. На наш погляд, питання щодо правомірного обмеження права на свободу та особисту недоторканність та строків затримання особи повинно регулюватись виключно кримінально-процесуальним законодавством, і тому вважаємо за доцільне вилучити положення ч. 3 ст. 29 Конституції України.

Варто наголосити, що формулювання положень ч. 4, 5, 6 ст. 29 Конституції України в цілому не потребують змін уточнюючого та редакційного характеру.

Потреба людини в житлі виникає з моменту її народження та зберігається протягом усього життя, та є однією із нагальних її природних потреб, без задоволення якої неможливе нормальне існування і функціонування людського суспільства. Зважаючи на це, Конституція України не тільки закріпила за кожною людиною право на житло, а й гарантує їй недоторканність житла. Житло необхідне людині не лише як приміщення, придатне для проживання, але й як елемент життєвого рівня та важлива частина матеріальної бази для досягнення природного прагнення до створення сім’ї, виховання дітей.

Незважаючи на те, що наявна техніко-юридична конструкція ст. 30 Конституції України в цілому відповідає міжнародно-правовим актам з прав людини, але у той же час потребує деяких змін. Зокрема, пропонуємо в ч. 2 цієї статті термін “не допускається” замінити на термін “забороняється”, який означає “не дозволяти робити, здійснювати що-

небудь. Не допускати, не дозволяти користуватися чим-небудь, уживати щось, відбуватися, існувати чому-небудь. Захищати від когось-, чого-небудь” [18, с. 282]. Звідси випливає, що заборона – це покладання прямого юридичного обов’язку не здійснювати ту або іншу дію.

Також пропонуємо положення ч. 3 ст. 30 виключити із тексту Конституції України, в якому визначені дії, які можуть обмежувати право кожної людини на недоторканність житла та інше володіння особи, а саме: у разі врятування життя людей та майна; переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. На наш погляд, закріплення підстав обмеження цього конституційного права в Основному Законі України є некоректним, а їх регулювання повинно здійснюватися галузевим законодавством. Більш того, як слушно зауважує В. Т. Маляренко, положення ч. 3 ст. 30 Конституції України не охоплює всі можливі ситуації, що виникають у житті. Це також створює проблеми при правозастосуванні [25, с. 9].

Особливе місце в системі прав людини посідає право кожного на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, яке гарантується державою і відіграє вирішальну роль у житті кожної людини, адже передача інформації будь-яким шляхом є основою становлення й розвитку інформаційного суспільства. Без таємниці листування немислиме існування сучасного суспільства.

Зі змісту положення ст. 31 Конституції України випливає, що в ньому надається перелік найбільш розповсюджених видів кореспонденції, що підлягають захисту з боку держави, а саме: листування, телефонні розмови, телеграфна кореспонденція. При цьому слід звернути увагу на те, що серед закріплених у Конституції України видів кореспонденції відсутнє електронне листування, що широко використовується наряду з письмовими листами та телеграфною кореспонденцією. На важливість електронного листування вказано й в положенні ст. 6 Закону України “Про поштовий зв’язок”, згідно якого таємниця електронних повідомлень захищається нарівні з таємницею поштових відправлень [26]. Враховуючи це, а також те, що на сьогодні набуло значного поширення різні комп’ютерні комунікаційні системи вважаємо за доцільне запропонувати розширити коло видів кореспонденції і закріпити поряд з іншими видами кореспонденції електронну кореспонденцію.

Також у ст. 31 Конституції України встановлено тимчасові обмеження реалізації права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, які можуть бути застосовані з метою запобігти злочину чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. При цьому як зауважує В. Т. Маляренко, що

коли в кореспонденції містяться докази, що мають значення для вирішення справи, вона може бути долучена до судової справи незалежно від згоди на це фізичних осіб, яких вона стосується [27, с. 153].

На нашу думку, встановлювати в конституційній нормі будь-яку мету обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є недоцільним, адже це питання повинно бути врегульовано виключно на рівні галузевого законодавства. Враховуючи це, вважаємо за доцільне словосполучення “з метою запобігти злочинів чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо” виключити із ст. 31 Конституції України. А положення зазначеної статті доповнити словосполученням “крім випадків, передбачених законом”.

У системі прав людини важливе місце займає право на невтручання в особисте і сімейне життя, яке є невід’ємним правом людини. Невтручання в особисте і сімейне життя надає людині можливість відчувати себе недоторканою, певною мірою незалежною від інших. За твердженням В. О. Серьогіна, це право формулюється як недоторканність двох складових – особистого і сімейного життя. Такий підхід, на думку автора, навряд чи можна назвати оптимальним з точки зору конституційно-правової науки та законодавчої техніки, але він цілком укладається в межах стилістики основних міжнародно-правових актів у сфері прав людини та багатьох зарубіжних конституцій [28, с. 32].

У ч. 1 ст. 32 Основного Закону України закріплено, що “ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України” [8]. Як відзначає В. М. Кириченко, право на захист від втручання в особисте життя треба розуміти як недоторканність середовища життя людини, захист її від свавільного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування і будь-яких сторонніх осіб, у тому числі й членів сім’ї, в його спосіб життя взагалі. А право на захист від втручання в сімейне життя передбачає захист сім’ї від свавільного втручання в середовище життя сім’ї будь-яких сторонніх осіб, збереження в таємниці інформації щодо сімейних стосунків [29, с. 182]. При цьому слід наголосити, що в юридичній літературі відсутня єдність щодо розуміння терміну “особисте життя”, який є поширеним і використовується для позначення різноманітних відносин, що виникають між людьми. На думку П. М. Рабіновича і М. І. Хавронюка, особисте життя включає в себе “право встановлювати, підтримувати та розвивати зв’язки з іншими людьми, тому воно виходить як за межі інтимного життя, так і за межі роботи, інших ділових інтересів” [7, с. 173-174]. Проте існує й інша точка зору, згідно з якою треба вживати саме термін “приватне життя” замість терміна “особисте

життя”. Так, за висловлюванням Г. Лановенко, правом на невтручання у приватне і сімейне життя охороняється не сама людина, а певна специфічна сфера її життєдіяльності, і тому до позначення цієї сфери найбільш адекватно підходить саме термін “приватний” [30, с. 112].

Узагальнюючи існуючих в юридичній науці точок зору В. О. Серьогін виокремлює два основні підходи до визначення поняття приватного життя. Перший полягає у переліченні елементів його змісту, а другий – у прагненні не перелічувати всі елементи приватного життя, а виокремити його найбільш суттєву, констатує о знаку чи декілька таких ознак [31, с. 179, 185].

На нашу думку, для остаточного вирішення питання щодо позначення відповідної сфери життя людини є неможливим без розкриття змісту термінів “особисте” та “приватне” життя. Згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови терміни: 1) “особистий” означає “який є власністю окремої особи, безпосередньо належить їй; персональний, власний. Який безпосередньо стосується якої-небудь особи, пов'язаний з нею. Який виражає індивідуальні особливості, нахили якої-небудь особи. Який здійснюється безпосередньо, не через інших осіб. Який здійснюється ким-небудь від власного імені”; 2) “приватний” – “який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який утримується коштом однієї або кількох осіб. Пов'язаний з індивідуальним господарюванням. Який займається індивідуальним господарюванням, володіє чим-небудь індивідуально” [18, с. 685, 926]. Звідси випливає, що за своїм змістом термін “приватний” є більш прийнятним для позначення цієї сфери життя людини, ніж термін “особистий”, і тому він більше охоплює своєрідне автономне середовище життя людини, природні особисті інтереси, спосіб їх реалізації тощо, а також взаємовідносини з іншими особами та із зовнішнім світом. Враховуючи це та з метою уніфікації термінології більш доречним було б у ч. 1 ст. 32 Конституції України замість терміну “особистий” застосувати термін “приватний”.

Також пропонуємо в ч. 2 ст. 32 Конституції України замінити термін “не допускається” на термін “забороняється”, який означає не дозволяти робити, здійснювати що-небудь. Не допускати, не дозволяти користуватися чим-небудь, уживати щось, відбуватися, існувати чому-небудь. Захищати від когось-, чого-небудь [18, с. 282].

Серед усіх громадянських прав і свобод людини і громадянина значне місце належить праву на свободу пересування, яке є важливою гарантією свободи особистості, умовою її професійного і духовного розвитку та передбачає гарантовану державою можливість вільного та безперешкодного переміщення людини в необхідному напрямку в будь-який спосіб і час по території України. Водночас слід наголосити, що у

зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням воєнного стану в Україні конституційне право на свободу пересування може бути тимчасово обмежене на період дії правового режиму воєнного стану.

На нашу думку, наявна юридична конструкція положення ст. 33 Конституції України, згідно якої кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом, а також гарантії з боку держави щодо повернення на територію України своїх громадян у будь-який час, є зрозумілим і не потребує подальшої модернізації.

Особливе місце в системі прав людини відводиться праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, за допомогою якого кожна людина має можливість вільно висловлювати власну думку, погляди і переконання і таким чином впливати на суспільно-політичні процеси, які відбуваються в державі. Це право є пріоритетним на шляху розвитку вільної, демократичної, соціальної, правової держави, розвитку якого приділяється особлива увага світового співтовариства в межах загальної спрямованості розбудови демократичних основ у багатьох державах світу.

Аналіз наукової літератури засвідчив про неоднозначність розуміння цього права. Так, за ствердженням Н. Кушакової, право на самовираження, що передбачає і право на інформацію, очевидно, є не тільки політичним правом громадянина, а й природним особистим правом, таким як право на життя, свободу пересування. Воно притаманне людині від народження, а не лише в контексті участі в політичному житті країни [32, с. 52].

На наш погляд, формулювання положення ч. 1 ст. 34 Конституції України, що гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань у цілому є правильним і зрозумілим, а отже і не потребує змін.

У ч. 2 ст. 34 Конституції України закріпила положення, що передбачає можливість вільного збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Такий підхід пояснюється важливістю інформації для життєдіяльності суспільства, а також визнанням пріоритетним напрямком державної політики щодо доступності інформації, захисту інформації про особу розвиток інформаційного суспільства в Україні.

Аналіз положення ч. 2 досліджуваної статті свідчить про те, що в ньому деталізовані способи реалізації права на свободу думки і слова, що на нашу думку, є зайвим. І тому конкретні способи реалізації цього права

повинні бути закріплені на рівні галузевого законодавства. Враховуючи це, пропонуємо у вказаній частині замість словосполучення “усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір” закріпити словосполучення “будь-яким не забороненим законом способом”.

Також слід звернути увагу на те, що в ч. 3 ст. 34 Конституції України закріплені правові обмеження права на свободу думки і слова, які можуть бути застосовані лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Враховуючи специфіку законодавчої техніки конституційної норми вважаємо за доцільне положення, що передбачає доволі широкий перелік правових підстав обмеження досліджуваного права вилучити із ч. 3 ст. 34 Конституції України вилучити, а замість нього закріпити припис “... у випадках, передбачених законом”.

Конституція України в ст. 35 закріпила право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Проголошення цього права на конституційному рівні свідчить про те, що для держави на сучасному етапі розвитку суспільно-політичних відносин особливої актуальності набувають питання, що стосуються релігії, яка істотно впливає на формування політичної, правової та релігійної культури населення. Релігійність набула масового характеру в житті українського суспільства і оцінюється громадськістю як основоположний та загальноприйнятий чинник духовної культури.

Варто відзначити, що аналіз положень ст. 35 Конституції України в цілому не потребує подальшої модернізації, крім положення ч. 1, в якому надається деталізація права на свободу світогляду і віросповідання. На наш погляд, визначення поняття досліджуваного права повинно бути врегульовано галузевим законодавством. Враховуючи зазначене, а також специфіку законодавчої техніки конституційної норми пропонуємо друге речення вилучити із тексту Конституції України.

Таким чином, дослідивши громадянські права і свободи людини і громадянина можна зробити висновок про те, що більшість із них потребують науково-теоретичного переосмислення та внесення відповідних обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення їх конституційно-правового регулювання. І тому запропоновані нами зміни і доповнення до положень норм Конституції України, в яких закріплені

досліджувані права, лише сприятимуть підвищенню рівня національного конституційного законодавства.

Для ефективного нормативного регулювання громадянських прав і свобод людини і громадянина слід дослідити зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання цієї групи прав людини. Врахування зарубіжного досвіду та адаптації національного конституційного законодавства до законодавства Європейського Союзу, а також проблема вдосконалення й подальшого дослідження конституційно-правового регулювання громадянських прав і свобод людини і громадянина є одним з пріоритетних завдань науки конституційного права та має важливе практичне і теоретичне значення.

Громадянські права і свободи людини і громадянина є міжнародно визнаними правами людини, що були проголошені в Загальній декларації прав людини і більш детально регламентовано в ряді важливих міжнародно-правових актах з прав людини, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Проте слід відзначити, що не всі із перелічених міжнародних документів у сфері прав людини містять повний перелік громадянських прав і свобод людини і громадянина, зокрема, у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод відсутні такі права людини як право на повагу гідності, право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та право на невтручання в особисте та сімейне життя.

Ретельний аналіз зазначених міжнародно-правових актів з прав людини засвідчив про те, що всі переліки прав і свобод людини і громадянина завжди розпочинаються саме з громадянських прав і свобод, і як правило, з невід'ємного права на життя. Наприклад, у ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що право на життя є невід'ємне право кожної людини [33], а в ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошено, що право кожного на життя охороняється законом [34]. У той же час, у Загальній декларації прав людини в одній статті поряд з правом на життя міститься право на свободу та особисту недоторканність [35].

Слід наголосити, що громадянські права і свободи людини і громадянина в різних формулюваннях та обсягах проголошені у всіх конституціях європейських держав, що свідчить про важливість цих прав людини, оскільки вони забезпечують особисту свободу й автономію людини як члена громадянського суспільства, а також надають їй можливість за допомогою правових засобів захистити себе від будь-якого незаконного втручання держави у сферу її приватного життя. А в деяких із них вони навіть виокремлені в спеціальні глави чи розділи.

Наприклад, глава 1 частини 1 Конституції Італії має назву “Громадянські відносини”, глава 1 розділу II Конституції Португалії – “Особисті права, свободи та гарантії”, а підрозділ розділу II Конституції Польщі – “Особисті свободи і права”.

Порівняльний аналіз положень норм конституцій європейських держав показав, що в них закріплено значне коло громадянських прав і свобод людини і громадянина, до яких належать: невід’ємне право на життя; право на повагу гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте та сімейне життя; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право на свободу світогляду і віросповідання.

Вітчизняний законодавець додержуючись вимог міжнародно-правових актів з прав людини також імплементував їх основні засади в розділ II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” Конституції України, в якому перелік прав і свобод людини і громадянина розпочинається так само з громадянських прав і свобод людини і громадянина.

У цьому розділі Конституція України всі права і свободи людини і громадянина закріплені в повному обсязі. І якщо порівняти норми, в яких вони закріплені, з найважливішими міжнародно-правовими актами з прав людини, а також з аналогічними нормами конституцій європейських держав, то слід наголосити на схожості багатьох конкретних норм. Це пояснюється насамперед тим, що Українська держава є частиною міжнародного співтовариства і тому вона визнає цінності людської цивілізації. Тобто, обравши шлях демократичного розвитку, Україна все впевніше входить до європейського правового простору, визнає принципи дотримання прав людини, які закріплені в міжнародних документах у сфері прав людини.

Розглядаючи громадянські права і свободи людини і громадянина варто дослідити положення Національної стратегії у сфері прав людини, яка була затверджена Указом Президента України 24 березня 2021 року і зумовлена необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв’язання системних проблем у зазначеній сфері та спрямована на об’єднання суспільства з питань щодо розуміння цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації [36].

На нашу думку, є доцільним розглянути стратегічні напрями забезпечення громадянських прав і свобод людини і громадянина,

визначені Національною стратегією у сфері прав людини. Так, досліджуючи одне із важливих громадянських прав людини і громадянина, яким є невід'ємне право кожної людини на життя, автори цієї стратегії вважають, що в сучасних умовах обов'язок держави захистити життя людини набуває особливого змісту, враховуючи існуючі системні проблеми. Серед проблем, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям, є: 1) неефективне розслідування кримінальних правопорушень, що спричинили смерть людини, відсутність компенсаційних механізмів за неефективне розслідування таких кримінальних правопорушень; 2) порушення права на життя внаслідок збройної агресії Російської Федерації, дій збройних формувань Російської Федерації та створених, підпорядкованих, керованих і фінансованих нею незаконних збройних формувань, а також дій окупаційної адміністрації Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях; 3) збільшення незаконного обігу зброї тощо.

Для вирішення окреслених проблем держава визначила завдання, які спрямовані на досягнення цілі, зокрема: створення ефективної системи запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини; запровадження компенсаційних механізмів за неефективне розслідування кримінальних правопорушень проти життя людини; ужиття заходів для захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, спричиненого збройною агресією Російської Федерації та інші завдання.

У результаті виконання поставлених завдань повинні бути досягнуті такі результати, а саме: а) забезпечення належних гарантій охорони та захисту права на життя; б) функціонування ефективних засобів юридичного захисту та компенсаційні механізми за порушення права на життя; в) забезпечення імплементації положень Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни; г) інші результати.

Не менш важливим завданням держави є запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. При цьому слід наголосити, що катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання залишається системною проблемою в Україні. А відсутність ефективного механізму розслідування злочинів та недостатньо ефективна система попередження і захисту від катувань створюють атмосферу безкарності та призводить до поширення цього негативного явища. І тому держава визначила стратегічну ціль, згідно якої повинна функціонувати ефективна система запобігання та протидії

катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

За результатами поставлених завдань повинно бути: створено ефективну систему запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; створено подвійну систему регулярних пенітенціарних інспекцій; приведено положення законодавства України щодо запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню у відповідність із Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та з урахуванням практики Європейського суду; забезпечено ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із катуванням, жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням тощо.

Також особливого значення набуває забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Національна стратегія у сфері прав людини визначає системні проблеми в цій сфері, якими є наявні випадки свавільного позбавлення свободи, функціонування місць несвободи, не передбачених законом, та утримання осіб у цих місцях, поширення випадків насильницьких зникнень і незаконних затримань, та утримання осіб під вартою на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областях, в Автономній Республіці Крим, а також у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації тощо. А стратегічною цілю є забезпечення та захист державою права кожного в Україні на свободу та особисту недоторканність у відповідності до міжнародних стандартів прав людини.

Враховуючи стратегічну ціль стратегії можна досягнути таких результатів, зокрема унеможливлення випадків створення функціонування місць несвободи, не передбачених законом та тримання осіб у таких місцях; функціонування ефективного механізму судового контролю за дотриманням законності затримання підстав позбавлення свободи та інших результатів.

Дослідивши положення Національної стратегії у сфері прав людини можна зробити висновок про те, що в ній передбачені механізми забезпечення не всіх громадянських прав і свобод людини і громадянина. І тому пропонуємо при розробці наступних стратегій у сфері прав людини закріпити заходи забезпечення всіх громадянських прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України, при дотриманні яких також існує низька проблем.

Особливе місце в механізмі забезпечення громадянських прав і свобод людини і громадянина займають конституційно-правові гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина, які становлять собою відповідну систему правових норм, принципів, умов і вимог, що забезпечують їх реалізацію та охорону. За висловлюванням Т. М. Заворотченко, конституційно-правові гарантії прав і свобод особистості є одним з основних елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. Без існування гарантій проголошені права і свободи втрачають сенс. І далі автор зазначає, що в широкому розумінні конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина слід розглядати як складову правової системи України взагалі [37, с. 3]. А на думку М. Д. Лазаревої, в умовах правової держави гарантії прав і свобод людини і громадянина є сукупністю умов і спеціальних правових способів і засобів, за допомогою яких забезпечується їх здійснення, охорона та захист. Головне призначення правових гарантій полягає у створенні необхідних умов для перетворення закріплених у законі прав і свобод із можливостей на реальність [38, с. 52].

Конституційно-правові гарантії громадянських прав і свобод людини і громадянина мають специфічні ознаки, які надають можливість виокремити їх від інших гарантій прав людини і громадянина. До них належать: вираження міри свободи, системність, постійний характер, фундаментальність, державна забезпеченість пріоритетність та інші.

Конституцією України передбачається низка гарантій, однією з яких є право на судовий захист, що означає те, що держава гарантує кожному захист його прав і свобод у судовому порядку. Більш того, суд не має права відмовити в розгляді справи навіть з причин невизначеності або відсутності певної правової норми. У випадку відмови суду в прийнятті позовної заяви чи інших оформлених згідно вимог чинного законодавства України документів є порушенням права на судовий захист, яке не може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Актуальність досліджуваного питання обумовлюється основним завданням будь-якої демократичної держави створити ефективну систему захисту прав і свобод людини і громадянина, побудовану на принципах законності та рівності всіх перед законом. У разі порушення прав і свобод людини, саме держава зобов'язана забезпечити ефективними засобами правового захисту. І тому судовий захист громадянських прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту зазначених прав людини і громадянина, коли держава бере на себе такий обов'язок відповідно до вимог Конституції України. Право на судовий захист передбачає і

конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя.

Крім судового захисту, Конституція України надає кожному право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Важливою конституційно-правовою гарантією захисту громадянських прав і свобод людини і громадянина є право знати свої права і обов'язки, яке знайшло своє закріплення в ст. 57 Конституції України. При цьому слід наголосити, що серед учених існують різноманітні точки зору стосовно розуміння досліджуваного права. Зокрема у конституційно-правовій науці дискусійним є питання, до якого розряду юридичних понять належить право кожного знати свої права і обов'язки. Одні автори вважають, що це конституційне право людини, однак зараховують його до різних груп прав людини, а інші – трактують його як юридичну гарантію конституційних прав. Так, В. В. Кравченко стверджує, що право знати свої права та обов'язки належить до конституційних особистих прав і свобод людини й громадянина [39, с. 144-145], а Н. Гаєва право знати свої права та обов'язки вона зараховує до універсальних гарантій [40, с. 64].

Конституція України в ч. 1 ст. 57 закріпила положення, що гарантує кожному право знати не тільки свої права, а й обов'язки, невиконання яких у більшості випадків тягне за собою настання юридичної відповідальності. До речі, аналогічне положення закріплено в ч. 2 ст. 68 Конституції України, зі змісту якого випливає, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Більш того, в Конституції України відсутнє положення, що передбачає настання юридичної відповідальності за незнання особою інших, крім законів, нормативно-правових актів. І тому з метою логічного і стилістичного доопрацювання досліджуваного положення пропонуємо в ч. 2 ст. 68 Конституції України закріпити словосполучення “та інших нормативно-правових актів”. Такий підхід з точки зору юридичної техніки надасть можливість новій редакції мати більш досконалий вигляд.

Аналіз положень ч. 2 і 3 ст. 57 Конституції України засвідчив, що конституційними гарантіями права знати свої права і обов'язки є положення, відповідно до яких закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. А у випадку, якщо закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не були доведені до відома населення у встановленому законом порядку, вони є нечинними і не породжують будь-яких юридичних наслідків. На нашу думку, публікація у відповідних виданнях законів та інших нормативно-правових актів, що

визначають права і обов'язки громадян, неспроможна на належному рівні забезпечити громадян правовими знаннями. І тому правове навчання й правове виховання громадян повинні здійснювати заклади загальної середньої освіти та заклади вищої освіти. У зв'язку з цим, пропонуємо доповнити ст. 57 Конституції України положенням, в якому варто закріпити обов'язок держави вживати заходів для забезпечення цього права. Створення державою належних умов для отримання знань особою своїх прав і обов'язків є важливим чинником формування правової культури населення, передусім у контексті становлення України як правової держави.

Не менш важливою юридичною гарантією захисту прав і свобод людини і громадянина, особливо в період проведення судової реформи, є закріплене в ст. 59 Конституції України право на професійну правничу допомогу, що передбачає “гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує” [41]. Це право має особливу, подвійну природу: з одного боку, воно розкривається як одне з прав людини, що охоплює систему певних фундаментальних правових можливостей, а з іншого – виступає як важлива гарантія реалізації інших прав людини, зокрема права на ефективний судовий захист. У зв'язку з цим, а також враховуючи те, що державні гарантії є важливим чинником реалізації конкретних прав і свобод та забезпечення їх правового захисту, пропонуємо перше речення ст. 59 Конституції України посилити словом “гарантується”, що підкреслить не тільки конституційно-правовий обов'язок держави, а й буде сприяти дотриманню взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань.

Відповідно до Закону України “Про безоплатну правову допомогу”, правова допомога передбачає надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Правові послуги, згідно зазначеного закону, можуть бути надані у вигляді надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, місцевого самоврядування, перед іншими особами, забезпечення захисту особи від обвинувачення, надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [42]. Разом із тим слід зазначити, що в ст. 59 Конституції України закріплено положення, що передбачає надання професійної правничої

допомоги на безоплатній основі лише у випадках, передбачених законом. Тобто держава гарантує надання правової допомоги за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів або інших джерел. На нашу думку, окреслене положення Конституції України відповідає вимогам міжнародних документів з прав людини, є зрозумілим і тому не потребує змін.

Також положення ст. 59 Конституції України надає можливість кожному на вільний вибір захисника своїх прав. Звідси випливає, що особа, яка потребує професійної правничої допомоги, може на власний розсуд обирати собі захисника своїх прав, але при цьому як наголошує М. Тесленко, сама Конституція передбачила як захисника особу з “особливим статусом”, яка повинна мати спеціальні знання в галузі права, тобто юридичну освіту. Отже, правову допомогу повинен надавати юрист, той, хто знає право, має відповідні навички в цій сфері [43, с. 56].

Висновки. Дослідивши теоретичні та практичні проблемні питання конституційно-правового регулювання громадянських прав і свобод людини і громадянина в Україні та європейських державах, можна зробити наступні висновки, а саме:

1. Проведений аналіз доктринальних поглядів учених, відповідних норм міжнародних документів з прав людини та Конституції України, а також конституційної практики європейських держав засвідчив, що всі переліки прав людини завжди розпочинаються з громадянських прав і свобод, призначенням яких є забезпечення пріоритету внутрішніх і індивідуальних орієнтирів розвитку кожної людини.

2. З'ясовано, що громадянські права і свободи людини і громадянина є невід'ємним елементом свободи людини, що забезпечують їй життєво важливі умови існування та надають можливість вільно розпоряджатися собою та гарантувати невторчання у сферу її індивідуальної життєдіяльності.

3. На підставі аналізу змісту громадянських прав і свобод людини і громадянина зроблено висновок про те, що більшість із них потребують науково-теоретичного переосмислення та внесення відповідних обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення їх конституційно-правового регулювання. І тому запропоновано внести зміни і доповнення до положень ст. ст. 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35 Конституції України, що сприятиме підвищенню рівня національного конституційного законодавства.

4. Визначено, що громадянські права і свободи людини і громадянина є міжнародно визнаними правами людини, що були проголошені в Загальній декларації прав людини і більш детально

регламентовано в ряді важливих міжнародно-правових актах з прав людини.

5. Запропоновано під час розробки наступних Національних стратегій у сфері прав людини закріпити заходи щодо забезпечення всіх громадянських прав і свобод людини і громадянина, визначених Конституцією України, при дотриманні яких також існує низька проблем.

Список використаної літератури

1. Ушакова М. О. Поняття та види особистих прав людини. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. №4. С. 40-46.

2. Горова О. Б. Основні види прав і свобод в Конституції України і роль ОВС у їх забезпеченні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1999. №1. С. 20-28.

3. Шумак І. Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 1999. №10. С. 14-16.

4. Ковалів М. В., Скриньковський Р. М. Конституційні права та свободи громадян України в умовах воєнного стану. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану. Матер. наук. сем. (23 черв. 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. С. 107-111.

5. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: навч. посіб. Харків : Факт, 2001. 440 с.

6. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (гол.), О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

7. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

8. Конституція України: станом на 20 вересн. 2017 р.: відповідає офіц. тексту. Київ : Алерта, 2017. 80 с.

9. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи. *Юридична Україна*. №7. 2004. С. 44-49.

10. Гончаренко О. Питання конституційного закріплення права на життя ненародженої дитини. *Право України*. 2010. №5. С. 90-95.

11. Кириченко Ю. В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав: дис. ... канд. юрид. наук, Ужгород, 2018. 529 с.

12. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінально-процесуального кодексу України

від 24 квітня 2018 року №3-р/2018. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-rovagu-do-gidnosti>.

13. Домбровська О. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина. *Право України*. 2002. №5. С. 37-41.

14. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І Закону України “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України” від 28 грудня 2014 року №76-VIII від 22 травня 2018 року №5-р / 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>.

15. Шукліна Н. Г. Зміст конституційного принципу визнання людини найвищою соціальною цінністю. *Право України*. 2010. №11. С. 76-83.

16. Дашковська О. Право на гідність та особисту недоторканність особи: гендерний аспект. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №4. С. 198-204.

17. Грищук О. В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 20 с.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпень: ВТФ “Перун”, 2001. 1440 с.

19. Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.

20. Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 18 с.

21. Олійник А. Ю. Недоторканність особи – інститут права України. *Право України*. 1992. №12. С. 7-8.

22. Пушкіна О. В. Особисті права людини в конституційному законодавстві України. *Юридична Україна*. №5. 2013. С. 17-24.

23. Мяловицька Н. А. Громадянські права і свободи людини. Конституційне право України ; под ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 2000. С. 254-261.

24. Кожан В. В. Особисті права і свободи людини: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 20 с.

25. Маляренко В. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засада кримінального судочинства. *Право України*. 2004. №7. С. 3-14.

26. Про поштовий зв'язок: Закон України від 04.10.2001 № 2759-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №6. Ст. 39.

27. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: монографія. Київ: Ін Юре, 2004. 544 с.

28. Серьогін В. О. Конституційне право особи на недоторканність приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 40 с.

29. Кириченко В. М., Кириченко Ю. В., Соколенко Ю. М. Політико-правова система України : підруч. ; за заг. ред. В. М. Кириченка. Київ : “Центр учбової літератури”, 2019. 304 с.

30. Лановенко Г. Приватне життя людини як об’єкт правової охорони. *Право України*, 2005. №12. С. 112-116.

31. Серьогін В. О. Право на недоторканність приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків : Видавництво “ФІНН”, 2010. 608 с.

32. Кушакова Н. Конституційне право на інформацію в Україні: сучасний підхід. *Право України*, 2002. №12. С. 51-55.

33. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

34. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

35. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

36. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України №119/2021 від 24.03.2021. Київ, 2021.

37. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 17 с.

38. Лазарева М. Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя : Запорізький національний університет. №1. 2020. С. 51-53.

39. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. Вид. 4-те, виправл. і доповн. Київ : Атіка, 2006. 568 с.

40. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: У 2 т. Т. 2 / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ Видавництво “Юридична думка”, 2008. 800 с.

41. Справа за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. №23-рп/2009 URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

42. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 2011. № 51. Ст. 577.

43. Тесленко М. Про право кожного бути вільним у виборі захисника своїх прав. *Право України*. 2002. №3. С. 55-58.

Summary. The monograph comprehensively researches the theoretical and practical problematic issues of the constitutional and legal regulation of

civil rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine, in particular, the concept of civil rights and freedoms of a person and a citizen is given and their place in the system of human rights is determined; foreign experience of constitutional and legal regulation of civil rights and freedoms of man and citizen was studied; constitutional and legal guarantees of protection of civil rights and freedoms of man and citizen are analyzed. It is substantiated that the relevance of the research topic is due to the fact that the civil rights and freedoms of a person and a citizen occupy a special place in the Constitution of Ukraine, as they are an integral element of human freedom, which provide them not only with vital conditions of existence, but also provide the actual opportunity to dispose freely themselves, and also guarantee non-interference in the sphere of her private life. It is emphasized that a number of provisions of the Constitution of Ukraine, which enshrine the civil rights and freedoms of a person and a citizen, do not fully correspond to the realities of today, which negatively affects law enforcement practice, and therefore require new views and approaches to their constitutional and legal regulation. It is substantiated that the majority of civil rights and freedoms of a person and a citizen, defined by the Constitution of Ukraine, require a scientific and theoretical rethinking and the introduction of appropriate substantiated proposals to improve their constitutional and legal regulation. According to the results of the study of theoretical and practical problems of the constitutional-legal regulation of civil rights and freedoms of a person and a citizen, specific scientifically based proposals were formulated for the improvement of the constitutional-legal regulation of civil rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine. In particular, it is proposed to make changes and additions to the provisions of Art. Art. 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35 of the Constitution of Ukraine, which will only contribute to raising the level of national constitutional legislation.

Keywords: Constitution of Ukraine, constitutional and legal regulation, human and citizen rights and freedoms, civil rights and freedoms of a person and citizen, constitutional and legal guarantees.

References:

1. Ushakova M. O. (2011). Concepts and types of personal human rights. *Bulletin of Zaporizhzhya National University. Legal Sciences*. №. 4. Pp. 40-46.
2. Horova O. V. (1999). The main types of rights and freedoms in the Constitution of Ukraine and the role of the OBS in ensuring them. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine*. №. 1. Pp. 20-28.
3. Shumak I. (1999). Concept of civil rights and human freedoms in Ukraine. *Law of Ukraine*. №. 10. Pp. 14-16.
4. Kovaliv M. V., Skrynkovskyi R. M. Constitutional rights and freedoms of citizens of Ukraine under martial law. Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under martial law. *Mater. of science family*

(June 23, 2022) / point M. V. Kovaliv, M. T. Havryltsiv, N. Ya. Lepish. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs. 2022. Pp. 107-111.

5. Kushnirenko O. G., Slinko T. M. (2001). Rights and freedoms of man and citizen: academic. manual Kharkiv : Fakt, 440 p.

6. Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary / editor: V.Ya. Tatus (leader), O.V. Petryshyn, Yu.G. Barabash et al. 2nd ed., revised. and added Kharkiv : Pravo, 2011. 1128 p.

7. Rabinovych P. M., Havronyuk M. I. (2004). Human and citizen rights: education. manual Kyiv : Atika, 464 p.

8. Constitution of Ukraine: as of September 20 2017: responsible officer. text Kyiv : Alerta, 2017. 80 p.

9. Stefanchuk R. (2004). The right to life as a personal non-property right of an individual. *Legal Ukraine*. №7. Pp. 44-49.

10. Honcharenko O. (2010). The issue of constitutional consolidation of the right to life of an unborn child. *Law of Ukraine*. №. 5. Pp. 90-95.

11. Kirichenko Yu.V. (2018). Constitutional and legal regulation of human rights in Ukraine in the context of harmonization with the legislation of European states: dissertation. ... candidate law nauk, Uzhgorod, 529 p.

12. Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part six of Article 216 of the Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 24, 2018 No. 3-r/2018. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagudo-gidnosti>.

13. Dombrovska O. (2002). The content of the constitutional right to the life of a person and a citizen. *Law of Ukraine*. №. 5. Ph. 37–41.

14. Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 49 People's Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Clause 12 of Section I of the Law of Ukraine "On Amending and Recognizing Some Legislative Acts of Ukraine as Having Lost their Validity" dated December 28 2014 No. 76-VIII of May 22, 2018 No. 5-r / 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>.

15. Shuklina N. G. (2010). The content of the constitutional principle of recognizing a person as the highest social value. *Law of Ukraine*. №. 11. Pp. 76-83.

16. Dashkovska O. (2004) The right to dignity and personal integrity of a person: gender aspect. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. №4. Pp. 198-204.

17. Hryshchuk O. V. (2002). A person's right to compensation for moral damage (general theoretical aspects) : autoref. thesis ... candidate law of science Kyiv. 20 p.

18. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / Compilation. and heads ed. V. T. Busel Kyiv : Irpen : VTF "Perun", 2001. 1440 p.
19. Bortnyk V. A. (2004). Criminal law protection of honor and dignity of a person: autoref. thesis ... candidate law of science Kyiv. 20 p.
20. Stefanchuk R. O. (2000). Civil legal protection of honor, dignity and reputation: autoref. thesis ... candidate law of science Kyiv. 18 p.
21. Oliynyk A. Yu. (1992) Inviolability of the person is an institution of Ukrainian law. *Law of Ukraine*. 1992. № 12. Pp. 7-8.
22. Pushkin O. V. (2013). Personal human rights in the constitutional legislation of Ukraine. *Legal Ukraine*. №. 5. Pp. 17-24.
23. Myalovitska N. A. (2000). Civil rights and human freedoms. Constitutional law of Ukraine / Ed. V. F. Vodka Kyiv : Naukova Dumka. Pp. 254-261.
24. Kozhan V. V. (2016). Personal rights and freedoms of man: a general theoretical study: autoref. thesis ... candidate law of science Lviv. 20 p.
25. Malyarenko V. (2004). On the inviolability of a person's home and other possessions as a basis for criminal proceedings. *Law of Ukraine*. №. 7. Pp. 3-14.
26. On postal communication: Law of Ukraine dated October 4, 2001. №. 2759-III. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2002. №. 6. Art. 39.
27. Malyarenko V. T. (2004). Reforming the criminal process of Ukraine in the context of European standards: theory, history and practice: monograph. Kyiv : In Yure. 544 p.
28. Seryogin V. O. (2011). The constitutional right of a person to inviolability of private life (privacy): problems of theory and practice: autoref. thesis ... Doctor of Law. of science Kharkiv. 40 p.
29. Kyrychenko V. M., Kyrychenko Yu. V., Sokolenko Yu. M. (2019). Political and legal system of Ukraine: textbook. / by title ed. V. M. Kyrychenko. Kyiv : Center for Educational Literature. 304 p.
30. Lanovenko H. (2005). Private life of a person as an object of legal protection. *Law of Ukraine*. №. 12. Pp. 112-116.
31. Seryogin V. O. (2010). The right to inviolability of private life in constitutional and legal theory and practice : monograph. Kharkiv : FINN Publishing House. 608 p.
32. Kushakova N. (2002). Constitutional right to information in Ukraine: a modern approach. *Law of Ukraine*. № 12. Pp. 51-55.
33. International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
34. Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
35. Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

36. On the approval of the National Strategy in the field of human rights: Decree of the President of Ukraine No. 119/2021 of March 24, 2021. Kyiv, 2021.
37. Zavorotchenko T. M. (2002). Constitutional and legal guarantees of human and citizen rights and freedoms in Ukraine: autoref. ... candidate law of science Kyiv. 17 p.
38. Lazareva M. D. (2020). State of Human Rights Protection in Ukraine at the Modern Stage. *Legal scientific electronic journal*. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia National University. № 1. 2020. Pp. 51-53.
39. Kravchenko V. V. (2006). Constitutional Law of Ukraine: Education. manual Kind. 4th, correction and additional Kyiv : Atika. 568 p.
40. Constitutional law of Ukraine. Academic course: tutor.: In 2 t. T. 2 / For general ed. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : LLC "Yuridychna Dumka" Publishing House, 2008. 800 p.
41. The case regarding the constitutional appeal of citizen Golovany Ihory Volodymyrovych regarding the official interpretation of the provisions of Article 59 of the Constitution of Ukraine (case concerning the right to legal aid): Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated September 30, 2009. № 23-пп/2009 URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
42. On free legal aid: Law of Ukraine dated June 2, 2011. № 3460-VI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv, 2011. № 51. Art. 577.
43. Teslenko M. (2002) About everyone's right to be free to choose a defender of their rights. *Law of Ukraine*. № 3. Pp. 55-58.

Мамотенко Олег Петрович

кандидат юридичних наук, адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8679-5399>

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. У науковому середовищі превалює думка, що правозастосуванням є процес кваліфікації діяння та прийняття відповідного процесуального рішення. Наприклад, на думку О.Ф. Скакун, правозастосування є процесом підведення конкретного життєвого випадку під загальну правову норму й ухвалення з приводу цього спеціального акту (акту застосування норм права) [15, с. 389].

У своєму дослідженні ми пропонуємо до дискусії інший підхід у визначенні правозастосування. На нашу думку, слід розмежовувати процес застосування права та процес застосування закону.

КСУ у рішенні від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання) зазначив, що відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [13].

Отже, КСУ не ототожнює право із законом, що свідчить на користь нашої тези про необхідність розмежування процесів застосування права та закону.

Також, таке розмежування буде доречним й з огляду на те, що кримінальне право має багато носіїв, а закон про кримінальну відповідальність є тільки один, зокрема, КК України (ч. 1 ст. 3 КК). Саме через статті КК України повинна відбуватися реалізація права та його захист. Отже, «якість» статей КК України (закону) безпосередньо

впливає на позитивний захист легітимованих суспільством елементів права, у тому числі й від злочинності у сфері господарської діяльності.

Кримінально-правові проблеми протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності були предметом досліджень П. П. Андрушка, Ю. В. Бауліна, А. М. Бойка, В. І. Борисова, Л. П. Брич, П. А. Вороб'я, О. М. Готіна, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, В. М. Киричка, М. Й. Коржанського, В. М. Куца, В. К. Матвійчука, В. О. Навроцького, О. І. Перепелиці, В. М. Поповича, С. Ю. Романова, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, В. О. Тулякова та ін.

На думку вчених існує хибна тенденція вирішувати складні економічні, політичні, соціальні, культурні, етнографічні, інформаційні, ідеологічні та інші проблеми сучасного життя шляхом встановлення та посилення кримінальної відповідальності, тобто шляхом застосування Кримінального кодексу України [1, с. 8].

У своєму дослідженні ми продемонструємо існування зазначеної тенденції у сучасному вітчизняному законодавстві про кримінальну відповідальність за правопорушення у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. 28.06.1996 року Верховна Рада України, спираючись на багатовікову історію українського державотворення, прийняла Конституцію України, згідно з якою Держава взяла на себе зобов'язання, в тому числі, забезпечувати захист прав усіх суб'єктів господарювання (ч. 4 ст. 13), захист конкуренції у підприємницькій діяльності (ч. 3 ст. 42), захист права споживачів та здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42). Також, Держава гарантувала право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ч. 1 ст. 42), визнала не допустимими зловживання монопольним становищем на ринку й неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції (ч. 3 ст. 42).

Зазначені конституційні засади та гарантії законодавець намагався врахувати й при розробці сучасних кримінально-правових засобів протидії злочинності, в тому числі кримінально-правовим явищам у сфері господарської діяльності.

05.04.2001 року Верховною Радою України був прийнятий новий КК України, який набрав чинності 01 вересня 2001 року.

Однією з новел КК України став розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності», який, на думку народних депутатів, станом на 2001 рік вмістив в собі більшість протиправних діянь з якими потрібно було боротись із застосуванням саме кримінально-правових засобів. Так, станом на 01.09.2001 року до Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК було включено 36 статей. Зокрема: ст.

199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї»; ст. 200 «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення»; ст. 201 «Контрабанда»; ст. 202 «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю»; ст. 203 «Зайняття забороненими видами господарської діяльності»; ст. 204 «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів»; ст. 205 «Фіктивне підприємництво»; ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності»; ст. 207 «Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті»; ст. 208 «Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків»; ст. 209 «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом»; ст. 210 «Порушення законодавства про бюджетну систему України»; ст. 211 «Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку»; ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»; ст. 213 «Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом»; ст. 214 «Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння»; ст. 215 «Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків»; ст. 216 «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок»; ст. 217 «Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма»; ст. 218 «Фіктивне банкрутство»; ст. 219 «Доведення до банкрутства»; ст. 220 «Приховування стійкої фінансової неспроможності»; ст. 221 «Незаконні дії у разі банкрутства»; ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами»; ст. 223 «Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів»; ст. 224 «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів»; ст. 225 «Обман покупців та замовників»; ст. 226 «Фальсифікація засобів вимірювання»; ст. 227 «Випуск або реалізація недоброякісної продукції»; ст. 228 «Змова про зміну чи фіксування цін або примушування до їх змін чи фіксування»; ст. 229 «Незаконне використання товарного знаку»; ст. 230 «Порушення антимонопольного законодавства»; ст. 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю»; ст. 232 «Розголошення комерційної таємниці»; ст. 233 «Незаконна приватизація державного, комунального майна»; ст. 234 «Незаконні дії щодо приватизаційних паперів»; ст. 235 «Недотримання особою обов'язкових

умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання».

Менше ніж через рік після того, як набув чинності новий КК України, була проведена перша «інвентаризація» статей Розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності». Зокрема, 20.08.2002 року Верховною Радою України був зареєстрований за № 2073 проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» [12]. У пояснювальній записці до проекту закону було зазначено, що діяння, визначені злочинами ст. 230 КК України – умисне неподання або подання завідомо недостовірної інформації та ухилення від виконання рішень органів Антимонопольного комітету, не мають такої суспільної шкоди (суспільної небезпеки), щоб встановлювати за них кримінальну відповідальність. До того ж, передбачена ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» відповідальність за ці порушення (п. 4, 13, 15 ст. 50 зазначеного Закону) є досить суворою мірою покарання – відповідно до одного відсотка та десяти відсотків виручки за рік або, якщо виручка відсутня, до двох тисяч та двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно, що у сто разів перевищує встановлений ст. 230 КК України розмір штрафу [10].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» від 03.04.2003 р. № 669-IV ст. 230 «Порушення антимонопольного законодавства» було виключено [2].

Це є прикладом самої швидкої декриміналізації в історії сучасного Закону України про кримінальну відповідальність, а також прикладом ігнорування необхідності дослідження соціальної зумовленості визнання діяння кримінальним правопорушенням до прийняття відповідного закону.

На наше переконання, своєчасне та якісне дослідження соціальної зумовленості визнання діяння кримінальним правопорушенням дає можливість відповісти на питання, чи обґрунтованим було визнання цього діяння кримінальним правопорушенням. Тобто, чи відповідає соціальним потребам його криміналізація. Підтвердженням обґрунтованості криміналізації того чи іншого діяння є відповідність такого рішення комплексу підстав та умов її здійснення [8, с. 28-29].

Тобто, для того щоб антикримінальний закон був «якісним», перш за все, необхідно встановити наявність підстав для кримінально-правової заборони. На нашу думку, підставами визнання діяння кримінальним правопорушенням (криміналізація) слід вважати: його суспільну небезпечність та неможливість ефективно протидіяти проявам цього правопорушення без застосування кримінально-правових засобів. [8, с. 31]. При цьому, не варто нехтувати необхідністю дослідження суспільної

небезпечності діяння, як до його криміналізації, так і після визнання діяння кримінальним правопорушенням. Це дозволить, по-перше, ухвалювати «якісні» антикримінальні закони, по-друге, без зволікань ініціювати рішення щодо припинення невдалих антикримінальних зусиль. Позитивним прикладом другого є скасування ст. 230 КК України. Але на практиці законодавець не завжди правильно і швидко реагує на динаміку діяння.

Так, більше ніж десять років знадобилося законодавцю для прийняття рішення про «велике прання» статей розділу VII КК України. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025-VI були виключені наступні статті КК України: 202 «Порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг»; 203 «Зайняття забороненими видами господарської діяльності»; 207 «Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті»; 208 «Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків»; 214 «Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння»; 215 «Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків»; 217 «Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірної клейма»; 218 «Фіктивне банкрутство»; 220 «Приховування стійкої фінансової неспроможності»; 221 «Незаконні дії у разі банкрутства»; 223 «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску»; 225 «Обман покупців та замовників»; 226 «Фальсифікація засобів вимірювання»; 228 «Примушування до антиконкурентних узгоджених дій»; 234 «Незаконні дії щодо приватизаційних паперів»; 235 «Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання» [3].

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)» від 27.09.2011 № 9221 було зазначено, що діяння, передбачені ст.ст. 202, 203, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 234 і 235, втратили ознаки підвищеної суспільної небезпеки, достатньої для переслідування їх у кримінальному порядку, та за їх вчинення законопроект встановлюється адміністративна відповідальність у вигляді накладення штрафів [11].

Таким чином, законодавець, приймаючи зазначене рішення про декриміналізацію, спирався саме на оцінку суспільної небезпечності діяння та оцінку можливості протидіяти його проявам без застосування кримінально-правових засобів. Це свідчить на користь запропонованого

нами двопідставного підходу у процесі з'ясування соціальної потреби у визнанні діяння кримінальним правопорушенням. Перша підстава – суспільна небезпечність. Друга підстава – неможливість ефективно протидіяти проявам правопорушення без застосування кримінально-правових засобів. При цьому, слід погодитись з фахівцями, які зауважують, що суспільна небезпечність діяння залежить і від інтенсивності посягання [14, с. 150]. Тобто, при встановленні суспільної небезпечності діяння слід досліджувати його динаміку. При цьому, імпонує позиція фахівців, котрі виділяють верхню та нижню межі криміналізації. Сутність нижньої полягає в тому, що такі діяння повинні бути відносно поширеними, а верхньої – діяння не можуть бути занадто поширеними [5, с. 48].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що суспільна небезпечність насамперед є кількісним показником злочинності діяння. Тому, для дослідженні «якості» статей, які передбачені розділом VII КК України, необхідно проаналізувати відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результат їх досудового розгляду.

01.07.2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII, яким закріплене ст. 11 КК визначення злочину було трансформоване у визначення «кримінального правопорушення». Також зазначеним Законом було змінено назву розділу VII КК України зі «Злочини у сфері господарської діяльності» на «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» [4].

Станом на 1 січня 2023 року розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» налічує 35 статей, зокрема: ст. 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів»; ст. 200 «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення»; ст. 201 «Контрабанда»; ст. 201-1 «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України»; ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв

або безоплатної допомоги»; ст. 203-1 «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва»; ст. 203-2 «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей»; ст. 204 «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів»; ст. 205-1 «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців»; ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності»; ст. 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації»; ст. 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»; ст. 209-1 «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»; ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; ст. 211 «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону»; ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»; ст. 212-1 «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; ст. 213 «Порушення порядку здійснення заготівлі металобрухту та операцій з металобрухтом»; ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності»; ст. 219 «Доведення до банкрутства»; ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності»; ст. 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи»; ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами»; ст. 222-1 «Маніпулювання на організованих ринках»; ст. 222-2 «Маніпулювання на енергетичному ринку»; ст. 223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів»; ст. 224 «Виготовлення, збут та використання підроблених цінних паперів (крім державних цінних паперів)»; ст. 227 «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції»; ст. 229 «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару»; ст. 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю»; ст. 232 «Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних

ринках»; ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації»; ст. 232-2 «Приховування інформації про діяльність емітента»; ст. 232-3 «Незаконне використання інсайдерської інформації щодо оптових енергетичних продуктів»; ст. 233 «Незаконна приватизація державного, комунального майна».

В розрізі наведених статей, на підставі відомостей Офісу Генерального прокурора [9], нами була сформована таблиця 1, яка містить у собі інформацію щодо кількості облікованих протягом 2013-2022 років кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Також були проаналізовані відомості Офісу Генерального прокурора [9] щодо кримінальних правопорушень, за якими провадження протягом 2013-2022 років були направлені до суду, в тому числі з обвинувальним актом.

Інформація в розрізі статей Розділу VII КК України наведена у таблиці 2.

Таблиця 1

Рік	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Всього	Закрито крим. проваджень
Обліковано крим. правоп. у сфері господ. діяльн.	11104	8418	7631	6940	6297	6334	5947	5342	5469	3414	66896	
Стаття КК												
199	1233	709	860	1316	1022	915	859	698	494	215	8321	4712
200	278	298	245	176	390	609	711	724	1577	933	5941	250
201	196	129	110	94	102	125	112	114	135	60	1177	776
201-1	-	-	-	-	-	-	-	11	16	11	38	4
201-2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	384	384	74
203-1	63	23	28	9	13	3	2	4	2	0	147	371
203-2	1248	1084	735	964	469	301	764	363	267	174	6372	7855
204	947	746	722	798	596	574	562	615	721	546	6827	3572
205-1	-	24	140	228	292	269	478	635	407	88	2561	223
206	8	122	120	127	189	161	158	124	120	28	1227	992
206-2	-	15	30	78	82	70	130	90	70	15	580	128
209	291	296	221	159	243	242	283	348	395	437	2915	391
209-1	3	5	0	3	0	4	2	1	5	1	24	4
210	48	34	24	15	21	18	23	16	17	3	219	168
211	0	0	2	18	3	4	1	8	3	0	39	33
212	3069	1899	1748	1203	1009	1099	852	910	760	390	12939	7671
212-1	147	89	53	48	37	48	35	44	24	4	529	299
213	1641	1287	1276	649	661	639	476	269	106	40	7044	9132
218-1	0	-	-	14	13	6	1	1	1	4	40	6
219	130	48	46	44	59	29	31	26	20	14	447	343
220-1	0	-	0	1	0	0	0	1	0	0	2	4
220-2	0	-	0	1	3	5	0	0	10	0	19	0
222	337	347	133	63	61	58	76	142	147	7	1371	299
222-1	2	1	1	4	4	0	3	2	0	0	17	5

222-2	0	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0
223-1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1
224	0	2	0	0	0	0	0	1	0	1	4	4
227	111	67	66	42	30	29	34	35	45	21	480	860
229	327	250	131	168	121	111	62	123	95	27	1415	1182
231	17	26	17	19	64	272	8	16	9	2	450	71
232	12	10	5	7	3	11	5	3	7	2	65	80
232-1	0	0	2	0	0	0	2	0	0	0	4	1
232-2	2	1	0	0	0	0	1	0	0	0	4	9
232-3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
233	26	46	29	10	26	17	22	16	15	6	213	94

Таблиця 2

Рік	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	всього
Направлено до суду з обвинувальним актом											
Стаття КК											
199	194	192	135	91	110	78	45	99	100	11	1055
200	190	229	162	92	321	505	630	625	1310	821	4885
201	96	52	46	38	41	45	33	44	50	14	459
201-1	-	-	-	-	-	-	-	3	4	3	10
201-2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	25
203-1	11	5	0	1	6	1	0	0	0	0	24
203-2	382	140	38	13	30	9	5	29	44	4	694
204	482	362	361	325	281	268	185	206	218	95	2783
205-1	-	8	66	125	162	160	181	233	122	20	1077
206	3	4	9	0	2	0	3	1	2	1	25
206-2	-	2	1	2	4	3	5	0	5	0	22
209	95	90	41	24	62	64	88	93	103	146	806
209-1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	2
210	8	0	1	0	3	3	0	1	2	0	18
211	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
212	165	48	55	33	34	39	22	10	24	3	433
212-1	6	5	3	2	1	1	1	4	3	0	26
213	1219	895	756	351	455	431	275	176	50	13	4621
218-1	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0
219	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	4
220-1	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0
220-2	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222	169	206	68	26	26	27	45	92	113	3	775
222-1		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
222-2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0
223-1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
224	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
227	2	0	3	3	1	0	1	1	0	0	11
229	28	26	12	8	7	6	6	2	12	2	109
231	4	22	2	9	59	103	0	0	0	1	200
232	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	3
232-1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232-2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
232-3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
233	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3

Аналіз кількісних показників, які зазначені в таблиці 1 та 2, надає підстави стверджувати, що деякі діяння мають тенденцію до значного зменшення, деякі діяння не є поширеними, а є й такі, що носять випадковий характер.

Так, протягом 2013-2022 років за ст. 203-1 «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва» було обліковано 147 кримінальних правопорушень. При цьому, у 2013 було обліковано 63 кримінальних правопорушення, а починаючи з 2018 року реєструвалося у середньому по 2 кримінальних правопорушення на рік. Тобто, є очевидною тенденція до значного зменшення кількості зареєстрованих фактів незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва. Отже, це може свідчити про недостатній рівень суспільної небезпечності цього діяння, що ставить під сумнів його подальшу криміналізацію.

Дані щодо діянь, яке передбачене за ст.ст. 209-1, 211, 218-1, 220-2, 222-1, вказують на їх не значне поширення. Зокрема, протягом 2013-2022 років за ст. 209-1 «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» обліковано 24 кримінальні правопорушення, за ст. 211 «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону» – 39, за ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності» – 40, за ст. 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи» – 19, за ст. 222-1 «Маніпулювання на організованих ринках» – 17. Наведена статистика може свідчити на користь рішення щодо декриміналізації зазначених кримінальних правопорушень.

За допомогою кількісних показників також було з'ясовано, що розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» містить у собі діяння, які вочевидь є випадковими для антикримінального законодавства. Так, протягом 2015-2022 років за ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» було обліковано 2 кримінальних правопорушення, провадження у яких були закриті на стадії досудового слідства. За ст. 223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів», ст. 224 «Виготовлення, збут та використання підроблених цінних паперів (крім державних цінних паперів)», ст. 232-2 «Приховування інформації про діяльність емітента»

протягом 2013-2022 року кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень також дорівнює кількості закритих проваджень. Зокрема, за ст. 223-1 зареєстровано – 1, закрито – 1; за ст. 224 зареєстровано – 4, закрито – 4; за ст. 232-2 зареєстровано – 4, які також закриті; за ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації» було закрито одне провадження із 4-х зареєстрованих у 2013, 2014, 2019 роках. При цьому дані про те, що жодного провадження не було направлено до суду, дають підстави для його віднесення до категорії випадкових.

Щодо діянь, які передбачені ст.ст. 199, 200, 201, 203-2, 204, 205-1, 206, 206-2, 209, 212, 212-1, 213, 222 КК України, то кількість облікованих кримінальних правопорушень за цими статтями, нажаль, залишається доволі значною. При цьому, вказані діяння не є занадто поширеними, поодинокими та випадковими. Тобто, кількісні показники свідчать про те, що суспільна небезпечність зазначених діянь, нажаль, має достатній рівень для їх криміналізації. Але якість антикримінального закону, який приймався з метою протидії цим діянням, залежить не тільки від оцінки змін в підставах криміналізації. Оцінка закону також повинна здійснюватися через призму можливих змін в умовах, які в минулому змусили прийняти рішення про їх криміналізацію. В цьому дослідженні ми не будемо надавати оцінку сучасному стану умов криміналізації зазначених діянь, але впевнені в тому, що їх (умов) постійний аналіз буде сприяти реформуванню («покращенню») антикримінального закону й, відповідно, захисту права.

З метою реформування законодавства України, у тому числі кримінального, Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 було створено Комісію з питань правової реформи перед якою, в тому числі, поставлені завдання з підготовки та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність [16].

Сподіваємось, що Робочою групою з питань розвитку кримінального права, яка включена до складу Комісії з питань правової реформи, будуть враховані наші пропозиції щодо нової редакції ст. 204 КК України. Зокрема:

«Стаття 204. Незаконне поводження з аналогами підакцизних товарів.

1. Вчинене у незначних розмірах з метою збуту виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших аналогів підакцизних товарів чи вчинене у вказаних розмірах придбання таких товарів, їх зберігання, транспортування або збут, –

тягне за собою кримінально-правове стягнення у виді штрафу розміром від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян або громадських робіт на строк від семидесяти до ста п'ятдесяти годин.

2. Вчинене у значних розмірах з метою збуту виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших аналогів підакцизних товарів чи вчинене у вказаних розмірах придбання таких товарів, їх зберігання, транспортування або збут, –

карається штрафом у розмірі від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи обмеженням волі на строк від одного до трьох років зі штрафом у розмірі від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

3. Вчинене у великих розмірах з метою збуту виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших аналогів підакцизних товарів чи вчинене у вказаних розмірах придбання таких товарів, їх зберігання, транспортування або збут, а також вчинення зазначених діянь, незалежно від розміру особою, яка має судимість за цією статтею чи статтями 199 чи 227 цього Кодексу, –

карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років зі штрафом у розмірі від трьох до семи тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4. Вчинене в особливо великих розмірах з метою збуту виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших аналогів підакцизних товарів чи вчинене у вказаних розмірах придбання таких товарів, їх зберігання, транспортування або збут, а також вчинення зазначених діянь незалежно від розміру щодо товарів, виготовлених з недоброякісної сировини або з порушенням технології виготовлення, транспортування чи зберігання аналогів підакцизних товарів, що створило загрозу для життя, здоров'я людей або призвело до тяжкого тілесного ушкодження чи смерті людини, або спричинило інші тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років зі штрафом у розмірі від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

5. Звільняється від притягнення до кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені цією статтею, добровільно заявила про це службовій особі, наділеній правом повідомляти про підозру, до отримання такою особою інформації про цей злочин з інших джерел, передала вказаній службовій особі обладнання та інші предмети, необхідні для виготовлення аналогів підакцизних товарів або вказала їх місцезнаходження та активно сприяла розкриттю цього злочину, а також передала в дохід держави весь прибуток, одержаний від вчинення цих діянь.

Звільнення неможливе при настанні в результаті вчинення цього злочину тяжкого тілесного ушкодження чи смерті людини або інших тяжких наслідків.

Примітка.

1. Вчиненим у незначних розмірах у цій статті визнається незаконне поводження з аналогами підакцизних товарів, вартість яких, якби це були підакцизні товари, не перевищувала б ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на час його вчинення.

2. Вчиненим у значних розмірах у цій статті визнається незаконне поводження з аналогами підакцизних товарів, вартість яких, якби це були підакцизні товари, становила б від ста до п'ятста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на час його вчинення.

3. Вчиненим у великих розмірах у цій статті визнається незаконне поводження з аналогами підакцизних товарів, вартість яких, якби це були підакцизні товари, становила б від п'ятста до двох з половиною тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на час його вчинення.

4. Вчиненим в особливо великих розмірах у цій статті визнається незаконне поводження з аналогами підакцизних товарів, вартість яких, якби це були підакцизні товари, становила б більше двох з половиною тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на час його вчинення.

5. Іншими тяжкими наслідками в частині 4 цієї статті є заподіяння майнової шкоди власнику майна, яка в шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину, або масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу, або створення загрози безпеці повітряних польотів чи масове порушення нормальної роботи будь-якого транспорту» [8, с. 170-172].

Висновки. Правозастосування не повинно обмежуватися процесом підведення конкретного життєвого випадку під правову норму й ухвалення з приводу цього спеціального акту. Не можна ототожнювати право із законом. Слід розмежовувати процес застосування права та процес застосування закону.

Кримінальне право має багато носіїв, а закон про кримінальну відповідальність є тільки один, зокрема, КК України. Через норми КК України повинна відбуватися реалізація права та його захист.

«Якість» статей КК України (закону) безпосередньо впливає на позитивний захист легітимованих суспільством елементів права, в тому числі, від злочинності у сфері господарської діяльності.

Треба позбавлятися від хибної тенденція вирішувати складні економічні, політичні, соціальні, культурні, етнографічні, інформаційні, ідеологічні та інші проблеми сучасного життя шляхом встановлення та посилення кримінальної відповідальності.

Треба досліджувати соціальну зумовленість визнання діяння кримінальним правопорушенням до прийняття відповідного закону.

Підтвердженням обґрунтованості криміналізації того чи іншого діяння є відповідність такого рішення комплексу підстав та умов її здійснення.

Підставами визнання діяння кримінальним правопорушенням (криміналізація) слід вважати: його суспільну небезпечність та неможливість ефективно протидіяти проявам цього правопорушення без застосування кримінально-правових засобів.

Необхідно досліджувати суспільну небезпечність діяння, як до його криміналізації, так і після визнання діяння кримінальним правопорушенням.

Суспільна небезпечність діяння залежить від інтенсивності посягання, тобто, насамперед є кількісним показником.

Розділ VII КК України передбачає діяння, які мають тенденцію до значного зменшення, деякі діяння не є поширеними, а є такі, що носять випадковий характер.

Постійний аналіз підстав та умов криміналізації буде сприяти «покращенню» антикримінального закону й, відповідно, захисту права.

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 204 КК України, слід вважати аналоги підакцизних товарів, а не підакцизні товари.

Список використаної літератури

1. Баулін Ю. В. Кримінальний кодекс України: сучасний стан та перспективи. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матер. міжнар. наук-практ. конф (Харків, 8-9 жовт. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 8.

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України : Закон України від 03.04.2003 № 669-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-15#Text> (дата звернення: 15.03.2023).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text> (дата звернення: 15.03.2023).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 15.03.2023).

5. Мамотенко О. П. Кримінально-правові засоби протидії незаконному поводженню з товарами у сфері акцизного оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2019. 227 с.

6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

8. Куц В. М., Мамотенко О. П. Незаконне поводження з аналогами підакцизних товарів (кримінально-правові аспекти) : монограф. Київ : Норма права, 2020. 200 с.

9. Офіс Генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-vih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.03.2023).

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» від 20.08.2002 № 2073. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2073&skl=5 (дата звернення: 12.11.2022).

11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)» від 27.09.2011 № 9221. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9221&skl=7 (дата звернення: 12.11.2022).

12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України : проект Закону України від 20.08.2002 № 2073. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2073&skl=5 (дата звернення: 12.11.2022).

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 15.03.2023).

14. Мамотенко О. П. Кримінально-правова характеристика складу злочину, передбаченого статтею 204 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Вип. 6-1. 2014. С. 148–152.

15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2001. 656 с.

16. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07.09.2019 № 584/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 19.03.2023).

Summary. Law enforcement should not be limited to the process of bringing a specific life case under the rule of law and the adoption of a special act regarding this. It is impossible to equate the right with the law. It is necessary to distinguish

between the process of implementing the law and the process of implementing the law. Criminal law has many carriers, and there is only one law on criminal liability, in particular, the Criminal Code of Ukraine. Through the articles of the Criminal Code of Ukraine, the realization of the right and its protection should pass. The “quality” of the articles of the Criminal Code of Ukraine (law) has a direct impact on the positive protection of elements of law legitimized by society, including against crime in the field of economic activity. It is necessary to get rid of the false tendency to solve complex economic, political, social, cultural, ethnographic, informational, ideological and other problems of modern life by establishing and strengthening criminal liability. It is necessary to investigate the social conditionality of recognizing the act as a criminal offense before the adoption of the relevant law. Confirmation of the validity of the criminalization of an action is the compliance of such a decision with a set of grounds and conditions for its implementation. The grounds for recognizing an act as a criminal offense (criminalization) should be considered: its public danger and the inability to effectively counteract the manifestations of this offense without the use of criminal legal means. It is necessary to investigate the social danger of an act both before its criminalization and after the act is recognized as a criminal offense. The public danger of an act depends on the intensity of the offense, that is, it is primarily a quantitative indicator. Criminalization has upper and lower limits. Section VII of the Criminal Code of Ukraine provides for acts that tend to significantly decrease, some acts are not common, but are of a random nature. Constant analysis of the grounds and criminalization will contribute to the “improvement” of the anti-crime law and, accordingly, the protection of the law. The subject of a criminal offense under Art. 204 of the Criminal Code of Ukraine, analogues of excisable goods should be considered, and not excisable goods.

Keywords: law enforcement, law, legislation, distinguish, public danger, criminalization, intensity, analysis, analogue

References:

1. Baulin Y. V. The Criminal Code of Ukraine: current state and prospects. *Problems of the science of criminal law and their solution in law-making and law-enforcement activities* : materials of the international. science and practice conference (Kharkov, October 8-9 2015). Kharkov : Pravo, 2015. P. 8.
2. Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine" on April 3, 2003 № 669-IV. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-15#Text>
3. Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Humanization of Liability for Offenses in the Field of Economic Activities" on November 15, 2011 № 4025-VI. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text>
4. Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain

Categories of Criminal Offenses" on November 22, 2018 № 2617-VIII. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>

5. Mamotenko O. P. Criminal-legal means of combating illegal handling of goods in the field of excise taxation: diss. ... candidate law Sciences: 12.00.08. Dnipro, 2019. 227 p.

6. Constitution of Ukraine: Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1996, No. 30, Art. 141.

7. Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law on 04/05/2001 No. 2341-III. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2001. No. 25-26. Art. 131.

8. Kuts V. M., Mamotenko O. P. Illegal handling of analogues of excise goods (criminal and legal aspects) : monograph. Kyiv : Norma prava, 2020. 200 p.

9. Prosecutor General's Office. Access mode: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

10. Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine" on August 20, 2002 No. 2073. Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2073&skl=5

11. Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (Regarding the Humanization of Liability for Offenses in the Field of Economic Activities)" on September 27, 2011 No. 9221. Access mode:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9221&skl=7

12. Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine" on August 20, 2002 No. 2073. Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2073&skl=5

13. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case regarding the imposition of a milder punishment by the court) dated November 2, 2004 No. 15-пП/2004. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

14. Mamotenko O. P. Criminal law description of the crime provided for in Article 204 of the Criminal Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Legal Sciences"*. Vol. 6-1. 2014. pp. 148–152.

15. Skakun O. F. *Theory of state and law: textbook*. Kharkov : Konsum, 2001. 656 p.

16. Presidential Decree of Ukraine "Questions of the Commission on Legal Reform" dated August 7, 2019 No. 584/2019. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text>

Мосейко Анжела Геннадіївна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права Вищого навчального приватного закладу

«Дніпровський гуманітарний університет»,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4103-3453>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ-ДЕФІНІЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Вступ. Позичування України як демократичної, соціальної, правової держави відповідно до норм Конституції України, її входження до європейського суспільства, подальший розвиток громадянського суспільства в нашій країні, не зважаючи на продовження агресії рф проти нашої держави, неможливе без удосконалення правових норм (норм права), без поліпшення правозастосовчої діяльності, без вирішення теоретичних та практичних проблем реалізації норм адміністративного права.

Правова норма (норма права) – це правило загальної поведінки, яке регулює найбільш важливі суспільні відносини, на відміну від інших соціальних норм. Це формально визначене правило, яке зафіксоване у нормативно-правовому чи подібному акті за законами формальної логіки та правилами української мови – лексики, граматики тощо, встановлене та/або спеціально санкціоноване державою, її окремими компетентними органами, та має офіційний і загальнообов'язковий характер.

Доцільність наукових розробок проблем теоретичних та практичних проблем реалізації норм-дефініцій адміністративного права пов'язана, зокрема, із тим особливим значенням, яке має для суспільства увесь складний процес реалізації норм права, у тому числі й норм-дефініцій. Адже не тільки саме існування норм права, а саме їх практичне втілення у правову діяльність компетентних суб'єктів, здатне нормативно впливати на стан держави, на життя суспільства та окремих членів держави і суспільства. Підвищення загального рівня функціонування правової системи України залежить як від удосконалення норм права, так і від механізму правозастосовчої діяльності, застосування норм права. Вирішення теоретичних та практичних проблем реалізації норм-дефініцій адміністративного права сприятиме подальшому поліпшенню механізму захисту прав людини і громадянина нормами адміністративного права.

Вивчення практики у адміністративних справах свідчить, що органи, які розглядають ці справи, хоча в основному правильно

вирішують справи, проте нерідко не додержуються положення закону саме з причин різночитання основних дефініцій.

Зазначені чинники зумовлюють потребу нового переосмислення теоретичних та практичних проблем реалізації норм-дефініцій адміністративного права, застосування норм-дефініцій, із врахуванням світового і національного досвіду, наповнюючи норми-дефініції адміністративного права новим змістом.

Проблемам дослідження норм права взагалі у теорії права завжди приділялась значна увага. Сучасна наука адміністративного права використовує здобутки минулого, якими є напрацювання дореволюційних вчених-правознавців, зокрема таких, як М. А. Гредескул, М. М. Коркунов, Л. Й. Петражицький, Г. Ф. Шершеневич та інших, які сформували світоглядну і методологічну базу для проведення низки загальнотеоретичних та практичних досліджень норм права.

Вагомий внесок у розробку певних питань, пов'язаних із особливостями процесу реалізації, застосування, дії норм права та інших аспектів цієї проблеми розробили такі відомі вчені-теоретики як С. І. Братусь, Н. В. Вітрук, В. М. Горшеньов, В. П. Казимирчук, М. Ф. Орзіх та інші. Однак, реформування різноманітних сфер життєдіяльності сучасного суспільства, особливо адміністративно-правової, потребує постійного поглибленого аналізу, який відповідав би вимогам і потребам сьогодення.

На сучасному етапі дослідження теоретичних та практичних проблем реалізації норм-дефініцій знаходять розвиток у працях таких вітчизняних дослідників в галузі теорії держави і права, як Г. Г. Абасов, С. В. Бобровник, Д. О. Бочаров, О. Р. Дашковська, О. В. Зайчук, М. І. Козюбра, Ю. В. Кривицький, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун та інших.

Серед більш нових досліджень норм-дефініцій адміністративного права варто згадати здобутки таких авторів як В. Б. Авер'янов, Н. М. Антонюк, Н. В. Артикуца, В. І. Бенедик, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, С. О. Болдіжар, Ю. А. Ведерніков, М. Б. Вербенец, Р. О. Гаврилюк, І. С. Гриценко, І. І. Діткевич, О. С. Іщук, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, О. В. Кушнар'ова, О. С. Лагода, М. І. Любченко, А. А. Манжула, І. І. Онищук, Т. С. Подорожна, М. М. Тернуцак, В. П. Тимощук, А. В. Хворостянкіна, П. Ю. Шевченко, І. Д. Шутак та інших.

Але, незважаючи на значну кількість наукових робіт, дослідження проблематики реалізації норм-дефініцій адміністративного права все ще потребує комплексного підходу із урахуванням нових напрямів розвитку вітчизняної адміністративно-юридичної науки, із необхідністю

переосмислення нових наукових поглядів, із висвітленням прикладних аспектів вказаного напрямку дослідження.

Метою дослідження є комплексне вивчення і аналіз норм-дефініцій адміністративного права, обґрунтування ролі вказаних норм адміністративного права у правозастосуванні, вирішення теоретичних та практичних проблем їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Правові норми займають особливе місце у системі соціальних норм. Ця особливість проявляється у соціальній цінності права, у його ознаках і функціях. Правові норми регулюють найважливіші соціальні, економічні, політичні та інші відносини. Правові норми об'єктивно обумовлені конкретними історичними та суспільно-економічними умовами розвитку суспільства.

Під правовою нормою (нормою права) варто розуміти встановлене державою і нею ж забезпечене (санкціоноване) загальнообов'язкове правило поведінки, яке спрямоване на врегулювання найбільш важливих суспільних відносин шляхом визначення прав, обов'язків, компетенції, відповідальності та інших елементів суспільних відносин їх учасників, та забезпечене можливістю застосування державного примусу у разі невиконання.

Розгляд норми права як системного явища не передбачає їх сприйняття як простої однорідної маси нормативних приписів. Норми права за своїм змістом різноманітні, це обумовлено самою спеціалізацією права. У механізмі правового регулювання кожна з норм призначена вирішувати свої специфічні завдання, реалізуючи при цьому відповідні функції права. Виходячи з цих обставин, у теорії права норми права класифікують за різноманітними критеріями. Одними із видів норм права є норми-дефініції.

Українське іншомовне слово «дефініція» походить від латинського слова «definitio», що означає поняття, означення, визначення, логічне визначення, точна вказівка, вимога, розпорядження.

«Словник української мови» 1970-1980 років визначає дефініцію як «стисле логічне визначення, яке містить у собі найістотніші ознаки визначуваного поняття» [69, с. 259].

За «Великим тлумачним словником сучасної української мови» дефініція – це «стисле логічне визначення, яке містить найістотніші ознаки визначуваного поняття» [10, с. 290].

Отже, дефініцію можна визначити як мисленнєву логічну дію суб'єкта, спрямовану на розкриття значення (тлумачення) терміна об'єкта через встановлення та опис його типових та специфічних ознак (властивостей), через вирізнення об'єкта серед інших суміжних об'єктів (відмежування від інших об'єктів).

Варто вказати на відмінність «дефініцій» від суміжних значень – «термін», «поняття», «визначення», «означення».

Так, за «Великим тлумачним словником сучасної української мови» одне із основних значень слова «термін» – це слово або словосполучення, яке означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо [10, с. 1444]; поняття – це розуміння кимсь чого-небудь, що склалося на основі якихось відомостей, власного досвіду; сукупність поглядів на що-небудь, рівень розуміння чогось [10, с. 1049]; визначення – це формулювання, вислів, у якому розкривається зміст чого-небудь, його істотні ознаки [10, с. 135]; означення – це твердження, яке роз'яснює, якого розуміння надають тій чи іншій назві або виразу [10, с. 834].

Тобто, «термін» – це саме слово або вираз, яке пояснюється, а «поняття», «визначення» та «означення» можна уживати як синоніми дефініції. Наприклад, як синоніми «дефініція» та «визначення» уживаються у навчальній літературі з адміністративного права [1, с. 236].

Щодо норми-дефініції, то у «Юридичній енциклопедії» її визначають як різновид правових норм, які забезпечують дію регулятивних та охоронних норм, мають доповнюючий характер і не породжують правовідносин [5, с. 186–187].

О. Ф. Скакун визначає правові дефініції як «стислі логічні визначення, що містять найістотніші правові ознаки понять, через які розкривається їх сутність» [68, с. 358].

На погляд О. О. Тихомирова та О. І. Полонської, норми-дефініції – це «норми, що містять у собі визначення (коротке тлумачення) тих чи інших правових термінів, понять, категорій» [70, с. 115].

Як вважає Н. П. Харченко, норми-дефініції – це «різновид спеціалізованих норм права, що розкривають зміст та (або) встановлюють обсяг правових понять шляхом вираження їх основних юридично важливих ознак та (або) сукупності предметів, мислимих у цих поняттях права, спрямовані на субсидіарне впорядкування суспільних відносин і забезпечення єдності та одноманітності дії механізму правового регулювання» [71, с. 134].

У спеціалізованій літературі з адміністративного права норми-дефініції лишаються все ще мало дослідженими, хоча опубліковані окремі напрацювання щодо їх сутності, значення, видів, місця у системі інших норм, проблем реалізації тощо.

Так, В. І. Бенедик, вивчаючи норми адміністративно-процесуального права на дисертаційному рівні, відзначає важливість формулювання норм-дефініцій, яке «...має узгоджуватися з нормами інших галузей права, в яких містяться дефініції схожих за змістом понять. В свою чергу, поняття у адміністративно-процесуальному законі повинні

бути чіткими і зрозумілими та не потребувати додаткового тлумачення» [3, с. 159].

Щодо реалізації вказаних норм В. І. Бенедик вказує, що вони «...передусім забезпечують реалізацію принципу правової визначеності, що в свою чергу виступає як гарантія правового статусу особи. Вони мають специфічний характер і одночасно слугують досягненню однаковості їх розуміння, а отже, і правильного застосування відповідними суб'єктами» [4, с. 352].

Отож, дослідник вказує на важливість таких ознак норм-дефініцій як узгодження з іншими правовими нормами, чіткість та зрозумілість, однаковість розуміння та забезпечення реалізації правової визначеності.

Ю. А. Ведерніков вказує на існуючий погляд, згідно із яким «...Законодавчу дефініцію можна сприймати як вторинну, обслуговуючу категорію, яка націлена на уточнення змісту класичної матеріальної норми. Але такий підхід не є виправданим у переважній більшості випадків. Застосовуючи норму права, суб'єкт звертається до юридичної дефініції і, якщо вона є вдалою і ефективною, то саме в ній він знаходить право, мету, орієнтир і результат» [8, с. 12].

Можемо погодитись із цим твердженням, що норма-дефініція адміністративного права може у деякій мірі нести «другорядну» роль, проте у більшості випадків дефініції необхідні, і без них реалізація інших норм права була б неоднозначною, часто незрозумілою та допускала б кілька трактувань, що неприпустимо.

Ю. В. Кривицький, розглядаючи норми-дефініції як спеціалізовані норми права у механізмі правового регулювання, відзначає, що норми-дефініції «...не входять до складу основних юридичних норм, що безпосередньо регулюють суспільні відносини, тобто без них останні можуть «безперешкодно» функціонувати» [18, с. 114].

Таким чином автор робить висновок про субсидіарно-регулятивну природу норм-дефініцій, які спрямовані на забезпечення і на підтримку єдності та одноманітності механізму правового регулювання.

С. О. Болдіжар підкреслює важливість норм-дефініцій як спеціалізованих норм права у механізмі адміністративно-правового регулювання: «...їхнє існування відображає базові елементи цього механізму (засади, завдання, принципи), від яких необхідно відштовхуватися при визначенні векторів розвитку адміністративно-правового регулювання прав людини четвертого покоління» [6, с. 212].

Деякі автори, розглядаючи проблеми дефініцій у адміністративному праві, вважають основним їх правильне визначення на основі законодавчих, правових та наукових конструкцій. Так, І. І. Діткевич у статті «Поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність»: проблеми дефініції» визначає дефініцію

«адміністративну процесуальну правосуб'єктність» як «специфічну особливість учасників адміністративного процесу, що визначає їх можливість бути носіями прав та обов'язків і можливість вступати в адміністративні процесуальні правовідносини» [14, с. 134].

Отже, норму-дефініцію адміністративного права можна визначити як один з видів норм цієї галузі права, яка у логічній тлумачній короткій формі надає пояснення адміністративно-правового терміну, розкриває його зміст, містить найбільш важливі та істотні ознаки його адміністративно-правової сутності та адміністративно-правового значення, та застосовується для забезпечення уніфікації адміністративно-юридичної термінології, для буквального тлумачення терміну з подальшою його реалізацією у інших правових нормах адміністративного права.

Норма-дефініція адміністративного права звичайно має загальний безособовий характер, її дія поширюється на необмежене коло суб'єктів (учасників) нормативно-правового акту, де вказана норма-дефініція застосовується.

Норма-дефініція адміністративного права характеризується багаторазовістю її використання і реалізації, дія цієї норми права звичайно не вичерпується застосуванням для конкретної ситуації конкретними суб'єктами адміністративно-правових відносин.

Для норм-дефініцій адміністративного права характерна тривалість та невизначеність часу дії. Проте вказані норми можуть діяти впродовж точно визначеного часу, зокрема, окремі адміністративні норми відповідного закону України про Державний бюджет України – діють впродовж конкретного року. У такому випадку норма-дефініція втрачає свою юридичну силу здебільшого внаслідок скасування її державним органом, який її видав, або іншим компетентним органом (відміни, втрати чинності, припинення дії тощо).

Про важливість реалізації норм-дефініцій адміністративного права свідчить те, що, реалізуючи норму закону, неприпустимо ігнорувати при цьому ні окремі слова, ні їх порядок, ні розділові знаки.

Наприклад, якщо із поняття «грубе порушення механізаторами правил технічної експлуатації сільськогосподарських машин і техніки безпеки» – ст. 108 КУпАП від 7 грудня 1984 року [16] – вилучити термін «грубе», таке порушення можна буде кваліфікувати як дисциплінарне, а «грубе порушення» – вже як адміністративне.

Знаковим у цьому контексті є крилатий вираз «Стратити не можна помилювати», де перестановка коми змінює зміст на протилежний.

Викладене показує важливість формування, закріплення і реалізацію норм-дефініцій адміністративного права, оскільки ці норми є елементами правозастосування. Чітка, ясна термінологія є складовою

філологічного (граматичного, текстового) аналізу закону, і полягає у з'ясуванні конкретного філологічного змісту правової норми шляхом етимологічного, синтаксичного, граматичного та подібного аналізу тексту, з'ясування змісту окремих слів, понять, дефініцій, які застосовуються у законі.

Щодо місця норм-дефініцій адміністративного права у системі цього права, то аналіз надає підстави визначити наступне їх місце:

– за характером норми-дефініції відносяться до «спеціалізованих норм», тобто, до норм нетипового характеру, які не мають ознак, притаманних «класичним» нормам адміністративного права;

– серед «спеціалізованих норм» адміністративного права норми-дефініції відносяться до «інших спеціалізованих норм», на відміну від «відправних норм» (норм-засад, норм-завдань, норм-принципів адміністративного права);

– серед «інших спеціалізованих норм» адміністративного права норми-дефініції відносяться до підгрупи «системоспрощувальних норм», на відміну від підгрупи «системозберігальних норм» (колізійні та оперативні норми адміністративного права);

– у підгрупі «системоспрощувальних норм» норми-дефініції адміністративного права відмежовуються від норм-строків, норм-презумпцій, норм-преюдицій, норм-фікцій адміністративного права.

У літературі виділяють також окремі види норм-дефініцій. Так, «Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» розрізняє описові (казуїстичні), перелікові і класифікаційні дефініції. Описові виражають значення термінів через вказівки на явища дійсності і набір їх диференціальних ознак; перелікові – визначають терміни через перерахування ознак; класифікаційні будуються через визначення родового поняття і видових особливостей [9, с. 7].

Проте класифікувати норми-дефініції адміністративного права можна за більш розширеними критеріями.

Так, у залежності від характеру найбільших складових елементів адміністративного права та за їх функціональним призначенням у механізмі правового регулювання є норми-дефініції матеріального адміністративного права та норми-дефініції адміністративного процесуального права.

За формою викладу норми-дефініцій адміністративного права у статтях нормативно-правових актів є повні, відсильні, бланкетні норми-дефініції. Зокрема, доволі часто зустрічаються бланкетні норми-дефініції, у яких міститься посилання на інший нормативний акт. У цьому випадку використовуються конструкції на зразок, наведений у частині 2 статті 1 Закону України «Про основи національного спротиву»

від 16 липня 2021 року – «Інші терміни в цьому Законі вживаються у значенні, наведеному в інших законах України» [58].

Структура норми-дефініції адміністративного права – це її логічна побудова, конструкція, яка виражає взаємозв'язок і взаємозалежність її елементів. Особливості, зміст та призначення більшої частини із норм тісно пов'язані з їхньою структурою.

У теорії права здавна відома «класична» модель структури правової норми, яка передбачає наявність трьох елементів – гіпотези, диспозиції і санкції, хоча розглядають інші варіації структури правової норми – одноелементну (диспозиція), двоелементну (гіпотеза і диспозиція, диспозиція і санкція), компромісну, варіативну. Іноді до вказаних елементів додають інші, факультативні – наприклад, заохочення. У цьому разі можна говорити про розширену структуру правової норми.

Проте оскільки норми-дефініції адміністративного права – це спеціалізовані норми, вони не містять вказані три «класичні» елементи у своїй структурі. Так, гіпотеза норми вказує на конкретні життєві обставини (умови), при наявності чи відсутності яких саме і реалізується ця норма; диспозиція норми містить саме правило поведінки, відповідно до якого повинні діяти учасники відповідних відносин, врегульованих нормою; у санкції норми передбачені небажані наслідки матеріального, фізичного, психічного, іншого характеру, які настають для особи, що порушила диспозицію норми. Проте у нормі-дефініції відсутні ознаки кожної з трьох «класичних» елементів.

На наш погляд, елементи структури норми-дефініції адміністративного права наступні: 1) термін; 2) власне дефініція.

Так, у п. 10 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» наведено наступну норму-дефініцію: «процедурне рішення – рішення адміністративного органу, що приймається під час розгляду справи, але яким справа не вирішується по суті». У цій нормі термін – «процедурне рішення», власне дефініція – «рішення адміністративного органу, що приймається під час розгляду справи, але яким справа не вирішується по суті».

Отже, норма-дефініція адміністративного права (як і інших галузей) має двочленну «некласичну» структуру.

Наразі проаналізуємо нормативно-правове регулювання норм-дефініцій адміністративного права, починаючи із Конституції України [17].

Конституція України, як і більшість із конституцій зарубіжних держав, майже не містить норм-дефініцій, адже завдання Основного Закону інші – установлення законодавчих основ найбільш важливих правових інститутів, що не передбачає наявності вичерпних визначень та детального регулювання цих інститутів.

Проте у Конституції України все ж уживаються окремі дефініції. Так, відповідно до ч. 2 ст. 20 Державний Прапор України визначено як «стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів» [17], а ч. 1 ст. 140 Конституції України містить дефініцію «місцеве самоврядування», яке, до речі не повністю збігається з дефініцією, наведеною у частині 1 статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [57].

У міжнародному законодавстві норми-дефініції використовуються доволі часто для уніфікації термінології та для виконання інших завдань. Проте часто у самих міжнародних актах зазначено, що дефініції уживаються не для всього міжнародного права, а до самого акту, де вони наведені.

Так, Регламент Європейського суду з прав людини (зі змінами та доповненнями на 1 листопада 2003 року) у правилі 1 наводить визначення, які уживаються для цілей самого цього Регламенту, якщо контекстом не вимагається інше. Наприклад, розкривається дефініція терміну «слухання» (у однині та множині), яка означає «усне провадження, яке здійснюється для вирішення питання про прийнятність заяви та/або розгляд її по суті або у зв'язку з клопотанням про перегляд судового рішення, надання тлумачення судового рішення чи консультативного висновку» [62].

У Рекомендації № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам стосовно адміністративних санкцій, ухваленій Комітетом міністрів РЄ 13 лютого 1991 року, зазначено, що термін «адміністративний акт» має те ж саме значення, як і у попередніх Рекомендаціях [63].

Доволі велику кількість норм-дефініцій містить надзвичайно важливий для нашої держави міжнародний акт – Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинена 21 березня 2014 року та 27 червня 2014 року. Так, відповідно до норм ч. 1 ст. 125 цієї Угоди та для цілей певних частин Угоди «фінансова послуга» означає «будь-яку послугу фінансового характеру, яка пропонується постачальником фінансових послуг Сторони». Причому у ч. 2-12 ст. 125 цієї Угоди надається перелік видів діяльності, які належать у контексті Угоди до фінансових послуг [72].

Серед останніх міжнародних актів, ратифікованих Україною, і які містять норми-дефініції, можна згадати Рамкову угоду між Урядом України та Урядом Республіки Австрія про економічне співробітництво у розвитку проектів від 4 вересня 2022 року, відповідно до ч. 2 ст. 1 якої розкрито дефініцію «контракт» – як «будь-який контракт на реалізацію

будь-якого Проекту відповідно до цієї Рамкової угоди, який укладається між Замовником Проекту та Австрійським постачальником» [61].

Не зважаючи на важливість як Конституції України, так і масиву міжнародно-правових актів, основне нормативно-правове регулювання норм-дефініцій адміністративного права визначено чинними кодексами та законами України.

Так, один із фундаментальних актів у цій сфері – Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (діє наразі у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року) (КАС України). Цей Кодекс, як і багато інших актів, містить окрему статтю 4 «Визначення термінів». Наприклад, термін «ухвала» уживається у наступному значенні – «письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання» [15].

Проте вказана норма-дефініція адміністративного права розкрита саме для у КАС України, у інших процесуальних актах (у господарському, цивільному процесі, у кримінальному провадженні тощо) вона має інші значення та розкривається по-іншому.

Важливим моментом для розвитку норм-дефініцій адміністративного права стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року [25], набрання чинності якого планується 15 грудня 2023 року.

У ст. 2 цього Закону надано низку норм-дефініцій, важливих не тільки для вказаного Закону, але й для всього адміністративного права – «адміністративний орган», «адміністративна справа», «адміністративний акт», «адміністративне провадження», «адміністративна процедура», «публічний інтерес», «дискреційне повноваження», «особа», «процедурна дія», «процедурне рішення», «функції публічної адміністрації».

Зрозуміло, що певні дефініції уживаються тільки для цього Закону, і у інших актах мають інші значення. Наприклад, дефініція «адміністративна справа», вжита у Законі України «Про адміністративну процедуру», та дефініція «адміністративна справа», вжита у КАС України, відрізняються. Проте це не зменшує важливість прийняття вказаного Закону, проекти якого (спочатку як Адміністративно-процедурний кодекс України) розглядалися ще з 2000-х років.

У інших законах України також наведено важливі для адміністративного права норми-дефініції. Є дефініції, які визначені у законодавстві майже однаково, є такі, які суттєво відрізняються між собою.

Так, у абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року [39] та у п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року [54] наведено майже однакове визначення норми-дефініції «державний орган», за виключенням того, що у Законі України «Про медіа» перед «незалежно від» було пропущено кому, яку у таких випадках, коли «незалежно від» перетворюється на уточнення, краще ставити (хоча це не є обов'язковим). Проте у п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22 грудня 1998 року вказаний термін розкривається у нормі-дефініції зовсім по-іншому [45], а у п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про індустриальні парки» від 21 червня 2012 року надано визначення «уповноваженому державному органу» [48].

Отже, можемо відзначити, що навіть однакові норми-дефініції адміністративного права суттєво відрізняються між собою, та мають різні значення у різних кодексах та законах України.

На це у свій час звертав увагу КСУ у Рішенні від 2 червня 1998 року № 7-рп, зокрема, вказавши, що у КСУ немає права поширювати свої рішення на інші нормативні акти, що містять аналогічні поняття (у тому числі й правові дефініції), особливо у випадках, коли ці поняття застосовані в інших нормативних актах [65]. Свій погляд КСУ підтвердив у Рішенні від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002, що дефініції різноманітні та збігаються тільки у окремих їх частинах або елементах [66]. З іншої стони, КСУ у певних рішеннях надав роз'яснення окремим нормам-дефініціям, зокрема, у рішеннях від 6 червня 2019 року № 3-р/2019 [67] (п. 3.3) та від 22 червня 2022 року № 6-р(П)/2022 [64].

Щодо регулювання норм-дефініцій адміністративного права на підзаконному рівні, то підзаконні нормативно-правові акти містять значний масив вказаних норм, проте кількість норм-дефініцій, їх рівень тощо залежить насамперед від видавника підзаконного акту.

Проблемою регулювання норм-дефініцій на підзаконному рівні є найперше те, що досі не прийнятий закон, який врегулював би вказані відносини, хоча робота над законопроектами про закони і законодавчу діяльність, про нормативно-правові акти триває із 2000-х років.

Наразі у Верховній Раді України опрацьовується проект «Про правотворчу діяльність» (zareєстрований за № 5707 від 25 червня 2021 року). Зокрема, підзаконний нормативно-правовий акт у ст. 12 цього проекту визначено як акт, спрямований на реалізацію і виконання Конституції України, законів та інших вищої юридичної сили актів [59].

У актах Президента України як підзаконних актах норми-дефініції адміністративного права (як і інших галузей) зустрічаються доволі рідко. Це пояснюється тим, що акти Глави держави (як укази, так і розпорядження) у більшості – правозастосовні акти, спрямовані

безпосередньо на реалізацію вимог правових норм, а не на їх встановлення та роз'яснення.

Проте є винятки. Так, Консульський статут України, затверджений Указом Президента України від 2 квітня 1994 року, у ст. 2 має такі дефініції як «консульські установи», «консул», «консульський службовець» та інші [49].

На відміну від актів Президента України, у актах Кабінету Міністрів України (насамперед, у постановах) норми-дефініції адміністративного права зустрічаються часто. Так, у Порядку обрання представників громадськості до складу апеляційної комісії для розгляду скарг на рішення про втрату статусу резидента Дія Сіті, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року [12], наявні такі дефініції як «об'єднання резидентів», «представник громадськості», яких немає у Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 року [60], на реалізацію якого видано акт Уряду України. Проте ці норми-дефініції не суперечать Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні».

Отже, особливістю підзаконного регулювання норм-дефініцій (у тому числі й адміністративного права) можемо відзначити те, що, оскільки вказані акти спрямовані на безпосередню реалізацію законів та подібних за юридичною силою актів, норми-дефініції у підзаконних актах не повинні суперечити нормам-дефініціям законів та мати інше, аніж у законах, на реалізацію яких вони спрямовані, трактування та тлумачення.

Хоча норма-дефініція у більшості випадків безпосередньо не породжує правовідносин, це не означає, що вказана норма не може (чи не повинна) бути реалізована, адже норма, яка не реалізована, – це «мертва» норма. Тому реалізація норма-дефініцій є обов'язковою, хоча вона має свої особливості.

Наразі проаналізуємо питання реалізації норм-дефініцій адміністративного права на прикладі норми-дефініції «процедурна дія».

Вперше на законодавчому рівні вказана норма-дефініція адміністративного права наведена у п. 9 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» як «дія адміністративного органу, що вчиняється під час розгляду справи, але якою справа не вирішується по суті».

Це не означає, що ця норма раніше була відсутня. Зустрічались терміни «процедурні заходи» (п. 17 Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 29 вересня 2022 року [42]), «процедурні питання» (п. 1.1 Порядку взаємодії Міністерства

економіки України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки України, затверджений наказом Міністерства економіки України від 21 лютого 2022 року [44]) та інші.

Вказані терміни в основному мали таке ж значення – як дії компетентних органів під час розгляду справ, якими справа не вирішується по суті, але які як проміжні дії необхідні для остаточного вирішення справи.

Це підтверджується і судовою практикою. Зокрема, у Постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 24 лютого 2021 року (справа № 454/3018/15, провадження № 61-14731св2) вказується на те, що така процедурна дія у виконавчому провадженні як опис та арешт майна боржника, не є завершальною стадією процедури відчуження майна [21].

У адміністративному праві здавна відома адміністративна процедура. Одне із лаконічних визначень адміністративної процедури надає О. В. Кузьменко – це «...розташовані на часовому відтинку віхи, від яких і до яких здійснюється розвиток явища, його прогрес або регрес» [19, с. 349].

Співвідношення норми-дефініції із текстом нормативно-правового акту у адміністративному праві може бути визначено кількома способами: прямим (повним), коли елементи правової норми формулюються безпосередньо у самій статті; відсильним, коли у статті наявні посилання на інші статті цього самого акту; бланкетним, коли у статті наявні посилання на статті іншого акту.

Так, В. А. Бондаренко виділяє такі як способи: за першого згадування терміну в тексті; розміщення у окремій статті, найчастіше на початку нормативно-правового акту; комплексне розміщення дефініцій; у примітках [7, с. 25].

На погляд О. Р. Дашковської, звичайно норма-дефініція збігається із однією із структурних одиниць (зі статтею, з пунктом, з абзацом) цього ж нормативного акту [11, с. 22].

Проте так буває не завжди, і прикладом цього є співвідношення норми-дефініції «процедурна дія» у тексті Закону України «Про адміністративну процедуру», яка показує динаміку реалізації цієї норми.

Зокрема, у п. 9 ч. 1 ст. 2 надано саму норму-дефініцію «процедурна дія», яка реалізується у подальших нормах цього Закону: як елемент принципу пропорційності, якого повинен дотримуватися адміністративний орган під час вчинення процедурних дій (п. 2 ч. 1 ст. 11); як елемент принципу своєчасності і розумного строку розгляду та вирішення справи (ч. 1 ст. 13); як елемент принципу ефективності

розгляду та вирішення справ (ст. 14); як уповноваження колегіального адміністративного органу одного зі своїх членів на проведення усіх процедурних дій (ч. 2 ст. 22); як підстава для відводу (самовідводу) посадової особи адміністративного органу за недотримання відповідних вимог (ст. 23); як одне із прав учасників адміністративного провадження, зокрема, щодо одержання інформації про процедурні дії (п. 3 ч. 1 ст. 28); як одна із підстав початку адміністративного провадження (п. 2 ч. 1 ст. 46) тощо.

Основні види процедурних дій визначено у ст.ст. 47, 48 та у подальших статтях Закону України «Про адміністративну процедуру». Норма-дефініція «процедурна дія» безпосередньо реалізується через витребування документів і відомостей, через збирання доказів, шляхом проведення слухань у адміністративній справі та здійснення іншої діяльності відповідно до норм цього Закону.

Отже, у Законі України «Про адміністративну процедуру» норма-дефініція адміністративного права проходить доволі довгий та складний шлях реалізації, аж поки буде втілена у принципах та правових нормах Закону, у правомірній поведінці суб'єктів адміністративного провадження та їх практичній діяльності. Завершується реалізація норми-дефініції адміністративного права «процедурна дія» перед прийняттям адміністративного акту.

Надалі проаналізуємо основні проблеми реалізації норм-дефініцій адміністративного права та запропонуємо їх авторське вирішення. Це, зокрема, наступні:

- уніфікація положень статей з нормами-дефініціями адміністративного права;
- проблема коректного та правильного використання у нормах адміністративного права лексики, граматики та інших вимог української мови;
- уживання у окремих нормах-дефініціях росіянізмів;
- уживання у окремих нормах-дефініціях слів розмовної мови;
- уживання у окремих нормах-дефініціях тавтології;
- уживання у окремих нормах-дефініціях слів у невластивому для них значенні;
- уживання у окремих нормах-дефініціях малих літер замість великих.

Так, щодо уніфікації статей з нормами-дефініціями адміністративного права варто вказати, що такі статті зустрічаються у багатьох кодексах, законах та підзаконних актах. У інших актах норми-дефініції можуть бути у виді приміток до статей (хоча це більш характерно для кримінального права).

Найчастіше такі статті мають назву «Визначення термінів» та першу частину «У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні» (вже згадані закони України «Про запобігання корупції», «Про адміністративну процедуру», а також закони України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року [24], «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 року [35], «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23 вересня 2021 року [38], «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року [40] та інші).

Іноді перша частина статті із визначеннями термінів має редакцію «У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні» (вже згаданий Закон України «Про медіа», а також закони України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року [23], «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року [55], «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 року [56] та інші).

Зустрічаються і наступні варіанти: «У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні» (закони України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року [26], «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року [47], «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» від 3 жовтня 2019 року [53] та інші); «У цьому Законі наведені терміни вживаються в такому значенні» (закони України «Про автомобільний транспорт» у редакції від 23 лютого 2006 року [22], «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» від 18 вересня 2018 року [36] та інші).

На наш погляд, з метою уніфікації положень статей з нормами-дефініціями варто застосовувати більш усталену норму «У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні».

Також необхідне впровадження у нову редакцію окремих кодексів та законів України окремої статті із визначенням термінів, зокрема, у КУпАП.

Важливим для реалізації норм-дефініцій адміністративного права є вирішення проблем коректного та правильного використання лексики, граматики та інших вимог української мови.

Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року схвалено Український правопис [20] із метою забезпечення положень Конституції України та Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019

року [37] про державний статус української мови та із метою уніфікації уживання правописних норм.

Проте деякі положення цього правопису недостатньо впроваджуються у правові норми в нашій державі. Прикладом може слугувати термін «проект» та його оновлений варіант – «проєкт», який дуже часто використовується у адміністративному праві.

Так, у більшості із нещодавно прийнятих застосовується нове написання – «проект» (Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про проведення конкурсного відбору проектів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, виконавцями яких є заклади вищої освіти та наукові установи, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України» від 4 жовтня 2022 року № 885 [43], Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Інструкції зі складання проектів та кошторисів на проведення геологорозвідувальних робіт» від 19 вересня 2022 року [41] та інші).

З іншої сторони, навіть у нещодавно виданих актах все ще застосовується слово «проект», у тому числі й не тільки у тих, якими вносяться зміни до вже прийнятих раніше (Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення зміни до пункту 8 Порядку реалізації експериментального проекту щодо будівництва, ремонту та інших інженерно-технічних заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури» від 27 січня 2023 року [31]), але й у повністю нових актах (Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення окремих заходів з реалізації соціального проекту «Активні парки – локації здорової України» від 20 січня 2023 року [13]).

Тому варто рекомендувати суб'єктам нормотворення у подальшому притримуватись уніфікації, запропонованої новим Українським правописом, та використовувати термін «проєкт».

На сьогодні в українській юридичній термінології все ще зустрічаються випадки використання у окремих нормах-дефініціях росіянізмів.

Один із найбільш уживаних росіянізмів у законодавстві України – термін «даний» у називному та відповідних інших відмінках. У адміністративному законодавстві він уживається доволі часто, наприклад, у статтях 318, 321, 321-3, 324 КУпАП, у пункті 1 частини 3 статті 24 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» від 21 грудня 2017 року [28], у частині 1 статті 32 Закону України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 року [34] та у інших.

Для терміну «даний» існує простий український аналог – термін «цей» у відповідних відмінках. Наприклад, у статті 324 КУпАП

словосполучення «виконанням даного виду стягнення» варто замінити словосполученням «виконанням цього виду стягнення».

Окремі норми-дефініції адміністративного права містять слова, які уживаються у розмовній мові, наприклад, «розстрочка». За «Великим тлумачним словником сучасної української мови» «розстрочка» – це розмовний термін, який означає виплату або виконання чого-небудь частинами у визначені строки [10, с. 1265].

Тому можна рекомендувати вказаний термін у законодавстві України, зокрема, у підпункті 18.2 п. 18 розділу VII КАС України, у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року [29], замінити терміном «розстрочення», який є усталеним та використовується у багатьох нормативно-правових актах України.

Щодо використання у окремих нормах-дефініціях тавтології, то прикладом є словосполучення «сьогоднішній день». Вживати варто слово «сьогодні», адже це і є «день». Зазначимо, що вказана тавтологія зустрічається в основному у актах, прийнятих у 1990-ті роки, зокрема, у розділі II Концепції Національної програми інформатизації, затвердженій Законом України від 4 лютого 1998 року [51], у пункті 3.4.1 Концепції державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні, затвердженій Постановою Верховної Ради України від 25 січня 1994 року [50]. Проте вказаний недолік повинен бути виправлений, оскільки вказані акти все ще чинні на сьогодні.

Наступна лексична помилка у нормах-дефініціях – уживання слів у невласивому для них значенні. Прикладом є заміна слова «правильний» словом «вірний».

Вірність в українській мові уживається у значеннях «незрадливий», «надійний», «відданий», «стійкий у поглядах». У такому значенні «вірність» уживається, наприклад, у присягах (ч. 2 ст. 79, ч. 4 ст. 104 Конституції України, ч. 12 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» у редакції від 4 квітня 2006 року [30]).

У інших випадках варто уживати «правильний». Зокрема, замість словосполучень «вірність перекладу» у відповідних відмінках (п. 14 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» у редакції від 26 листопада 2015 року [33], підпункт «н» п. 3 ст. 3 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21 січня 1993 року [32]) – «правильність перекладу»; «правильність копії» у відповідних відмінках (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про дорожній рух», п. 4 ч. 5 ст. 11 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року [52]) – «вірність копії» тощо.

Щодо уживання у окремих нормах-дефініціях адміністративного права малих літер замість великих можемо зазначити, що вказана

проблема не має системного характеру, проте окремі випадки трапляються.

Так, у ч. 5 ст. 5 Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 року у словосполученні «Збройних сил України» термін «сил» написаний з малої літери [27], що, звичайно, суперечить нормам ст.ст. 17, 85 та інших Конституції України, нормам Закону України «Про Збройні Сили України» у редакції від 5 жовтня 2000 року [46] та нормам інших актів. На цю проблему вказував ще у 2014 році В. Л. Бабич у дисертаційному дослідженні [2, с. 150], проте питання не вирішене досі.

Вирішувати вказані та інші проблеми реалізації норм-дефініцій адміністративного права (а також інших галузей), на наш погляд, варто на стадії правотворчої діяльності до прийняття акту. Для цього у проєкті Закону України «Про правотворчу діяльність» передбачено ст. 28 «Мова та стиль нормативно-правового акта». Проте цього, на наш погляд, недостатньо.

Стаття 38 цього проєкту передбачено низку обов'язкових експертиз проєктів нормативно-правових актів: правова (юридична); на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС); антикорупційна та інші. Пропонуємо до цих експертиз додати обов'язкову мовну експертизу, оскільки ч. 4 ст. 38 проєкту Закону України «Про правотворчу діяльність» експертизу освітніх експертних організацій передбачено як факультативну (необов'язкову).

Висновки. Таким чином, проаналізувавши основні теоретичні та практичні проблеми реалізації норм-дефініцій адміністративного права, можемо зробити наступні узагальнення.

Під правовою нормою (нормою права) варто розуміти встановлене державою і нею ж забезпечене (санкціоноване) загальнообов'язкове правило поведінки, яке спрямоване на врегулювання найбільш важливих суспільних відносин шляхом визначення прав, обов'язків, компетенції, відповідальності та інших елементів суспільних відносин їх учасників, та забезпечене можливістю застосування державного примусу у разі невиконання.

Дефініцію можна визначити як мисленнєву логічну дію суб'єкта, спрямовану на розкриття значення (тлумачення) терміну об'єкта через встановлення та опис його типових та специфічних ознак (властивостей), через вирізнення об'єкта серед інших суміжних об'єктів (відмежування від інших об'єктів).

Норму-дефініцію адміністративного права можна визначити як один з видів норм цієї галузі права, яка у логічній тлумачній короткій формі надає пояснення адміністративно-правового терміну, розкриває

його зміст, містить найбільш важливі та істотні ознаки його адміністративно-правової сутності та адміністративно-правового значення, та застосовується для забезпечення уніфікації адміністративно-юридичної термінології, для буквального тлумачення терміну з подальшою його реалізацією у інших правових нормах адміністративного права.

Нормативно-правове регулювання норм-дефініцій адміністративного права здійснюється в основному на міжнародному рівні, на рівні кодексів, законів та підзаконних актів України. Особливістю, зокрема, підзаконного регулювання норм-дефініцій (у тому числі й адміністративного права) можемо відзначити те, що, оскільки вказані акти спрямовані на безпосередню реалізацію законів та подібних за юридичною силою актів, норми-дефініції у підзаконних актах не повинні суперечити нормам-дефініціям законів та мати інше, аніж у законах, на реалізацію яких вони спрямовані, трактування та тлумачення.

Аналіз правореалізації норм-дефініцій адміністративного права здійснено на прикладі норми-дефініції «процедурна дія», наведеної у Законі України «Про адміністративну процедуру». Норма-дефініція «процедурна дія» безпосередньо реалізується через витребування документів і відомостей, через збирання доказів, шляхом проведення слухань у адміністративній справі та здійснення іншої діяльності відповідно до норм цього Закону. У Законі України «Про адміністративну процедуру» норма-дефініція адміністративного права проходить доволі довгий та складний шлях реалізації, аж поки буде втілена у принципах та правових нормах Закону, у правомірній поведінці суб'єктів адміністративного провадження та їх практичній діяльності. Завершується реалізація норми-дефініції адміністративного права «процедурна дія» перед прийняттям адміністративного акту.

Виділено основні проблеми реалізації норм-дефініцій адміністративного права та запропоновано їх авторське вирішення:

– з метою уніфікації положень статей з нормами-дефініціями варто застосовувати більш усталену норму «У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні»;

– рекомендовано суб'єктам нормотворення у подальшому притримуватись уніфікації, запропонованої новим Українським правописом, та використовувати термін «проект»;

– виключити випадки застосування в українській юридичній термінології у нормах-дефініціях росіянізмів, розмовної мови, тавтології, уживання слів у невластивому для них значенні та малих літер замість великих у власних назвах.

Для вирішення вказаних та інших проблем запропоновано у проєкті Закону України «Про правотворчу діяльність» додати обов'язкову мовну експертизу проєктів нормативно-правових актів.

Список використаної літератури

1. Адміністративне право : підруч. / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.) та ін. Харків : Право, 2010. 624 с.
2. Бабич В. Л. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу військовозобов'язаними та призовниками : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2014. 215 с.
3. Бенедик В. І. Норми адміністративно-процесуального права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 175 с.
4. Бенедик В. І. Норми-дефініції в адміністративно-процесуальному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 23. С. 344–353.
5. Бобровник С. В. Норма-дефініція. *Юридична енциклопедія* : В 6-ти тт. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2002. Т. 4 : Н-П. С. 186–187.
6. Болдіжар С. О. Роль спеціалізованих норм права у механізмі адміністративно-правового регулювання прав людини четвертого покоління. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 63. С. 209–213.
7. Бондаренко В. А. Окремі аспекти використання дефініцій в адміністративно-правових нормах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 23–26.
8. Ведерніков Ю. А. Законодавча дефініція у правовому регулюванні. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 10–14.
9. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / укл. : В. Л. Бабка, М. М. Шумило ; за ред. А. М. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 250000 слів / укл. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
11. Дашковська О. Р. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 16–23.
12. Деякі питання адміністративного оскарження рішення про втрату статусу резидента Дія Сіті та звітності резидентів Дія Сіті : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1492. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.01.2023).

13. Деякі питання здійснення окремих заходів з реалізації соціального проекту «Активні парки – локації здорової України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.01.2023 № 46. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.01.2023).

14. Діткевич І. І. Поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність»: проблеми дефініції. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 131–136.

15. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 (в редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 05.01.2023).

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 05.01.2023).

17. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 05.01.2023).

18. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 260 с.

19. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 402 с.

20. Питання українського правопису : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 № 437. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.01.2023).

21. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 24.02.2021. Справа № 454/3018/15. Провадження № 61-14731св20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439307> (дата звернення 05.01.2023).

22. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III (в редакції Закону України від 23.02.2006 № 3492-IV). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення 05.01.2023).

23. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

24. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення 05.01.2023).

25. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

26. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

27. Про асоціації органів місцевого самоврядування : Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (дата звернення 05.01.2023).

28. Про безпечність та гігієну кормів : Закон України від 21.12.2017 № 2264-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19#Text> (дата звернення 05.01.2023).

29. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення 05.01.2023).

30. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII (в редакції Закону України від 04.04.2006 № 3597-IV). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 05.01.2023).

31. Про внесення зміни до пункту 8 Порядку реалізації експериментального проекту щодо будівництва, ремонту та інших інженерно-технічних заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 № 71. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.01.2023).

32. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 7-93. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text> (дата звернення 05.01.2023).

33. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV (в редакції Закону України від 26.11.2015 № 835-VIII). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення 05.01.2023).

34. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення 05.01.2023).

35. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

36. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях : Закон України від 18.09.2018 № 2545-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19#Text> (дата звернення 05.01.2023).

37. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення 05.01.2023).

38. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 № 1780-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

39. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 05.01.2023).

40. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

41. Про затвердження Інструкції зі складання проєктів та кошторисів на проведення геологорозвідувальних робіт : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19.09.2022 № 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1410-22#Text> (дата звернення 05.01.2023).

42. Про затвердження Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними : Постанова Правління Національного банку України від 29.09.2022 № 210. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#Text> (дата звернення 05.01.2023).

43. Про затвердження Положення про проведення конкурсного відбору проєктів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, виконавцями яких є заклади вищої освіти та наукові установи, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.10.2022 № 885. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-22#Text> (дата звернення 05.01.2023).

44. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства економіки України з центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки України : Наказ Міністерства економіки України від 21.02.2022 № 356-22. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0309-22#Text> (дата звернення 05.01.2023).

45. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14#Text> (дата звернення 05.01.2023).

46. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII (в редакції Закону України від 05.10.2000 № 2019-III). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення 05.01.2023).

47. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення 05.01.2023).

48. Про індустриальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> (дата звернення 05.01.2023).

49. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02.04.1994 № 127/94. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> (дата звернення 05.01.2023).

50. Про Концепцію державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні : Постанова Верховної Ради України від 25.01.1994 № 3871-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3871-12#Text> (дата звернення 05.01.2023).

51. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 05.01.2023).

52. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення 05.01.2023).

53. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 03.10.2019 № 160-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

54. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

55. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

56. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 № 1478-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text> (дата звернення 05.01.2023).

57. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 05.01.2023).

58. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

59. Про правотворчу діяльність : Проект Закону України, зареєстрований за № 5707 від 25.06.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355#Text (дата звернення 05.01.2023).

60. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення 05.01.2023).

61. Рамкова угода між Урядом України та Урядом Республіки Австрія про економічне співробітництво у розвитку проектів від 04.09.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_001-22#Text (дата звернення 05.01.2023).

62. Регламент Європейського суду з прав людини зі змінами та доповненнями на 01.11.2003. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text (дата звернення 05.01.2023).

63. Рекомендація № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам стосовно адміністративних санкцій. Ухвалена Комітетом міністрів РЄ 13.02.1991 під час 452-го засідання уповноважених представників міністрів. *Адміністративне деліктне законодавство : зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / авт.-упоряд. О. А. Банчук. Київ : Книги для бізнесу, 2007. С. 902–910.*

64. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 22.06.2022 № 6-р(II)/2022. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text> (дата звернення 05.01.2023).

65. Рішення Конституційного Суду України у справі від 02.06.1998 № 7-рп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-98#Text> (дата звернення 05.01.2023).

66. Рішення Конституційного Суду України у справі від 29.05.2002 № 10-рп/2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text> (дата звернення 05.01.2023).

67. Рішення Конституційного Суду України у справі від 06.06.2019 № 3-п/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text> (дата звернення 05.01.2023).

68. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 2-е вид. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

69. Словник української мови : В 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Том 2 : Г-Ж / А. П. Білоштан та ін. ; ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1971. 550 с.

70. Теорія держави і права : навч. посіб. / О. О. Тихомиров та ін. ; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 332 с.

71. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

72. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинена 21.03.2014 та 27.06.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 05.01.2023).

Summary. The purpose of this study is to comprehensively examine and analyze administrative law definitions, to assess the role of these administrative law provisions in law enforcement, and to address the theoretical and practical issues of their implementation. The author defines a definition as a subject's logical action aimed at revealing the meaning (interpretation) of a term by establishing and describing its typical and specific features (properties), and by distinguishing it from other related objects (distinguishing it from other objects). The rule-definition of administrative law is defined as one of the types of rules of this branch of law, which provides an explanation of an administrative and legal term in a logical, interpretive form, reveals its content, contains the most important and essential features of its administrative and legal essence and administrative and legal significance, and is used to ensure the unification of administrative and legal terminology, and for the literal interpretation of a term with its subsequent implementation in

other legal provisions of administrative law. It is noted that the legal regulation of administrative law definitions is mainly done at the international level, at the level of codes, laws and by-laws of Ukraine. The author analyzes the legal implementation of administrative law norms-definitions on the example of the norm-definition "procedural action" in the Law of Ukraine "On Administrative Procedure". The author identifies the main problems of implementation of administrative law norms-definitions (unification of provisions of articles with administrative law norms-definitions, etc.) and proposes their own solutions. To solve these and other problems, the author proposes to add mandatory language expertise of draft legal acts to the draft Law of Ukraine "On Lawmaking".

Keywords: norm, definition, norm-definition, administrative law, law enforcement, implementation, unification, language, administrative procedure, procedural action.

References:

1. *Administratyvne pravo* [Administrative law] (2010) / Yu. P. Bityak (head of author's coll.) and others. Kharkiv: Pravo. 624 p. (in Ukrainian).
2. Babich V. L. (2014) *Administratyvna vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva Ukrainy pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu viiskovozoboviazanymy ta pryzovnykamy* [Administrative responsibility for violation of the legislation of Ukraine on military duty and military service by conscripts and conscripts]. Irpin. 215 p. (in Ukrainian).
3. Benedyk V. I. (2012) *Normy administratyvno-protsesualnoho prava* [Norms of administrative and procedural law]. Kharkiv. 175 p. (in Ukrainian).
4. Benedyk V. I. (2012) *Normy-definitsii v administratyvno-protsesualnomu pravi* [Norms-definitions in administrative-procedural law]. *State construction and local self-government*. Issue 23. Pp. 344–353. (in Ukrainian).
5. Bobrovnyk S. V. (2002) *Norma-definitsiia* [Norm-definition. Legal encyclopedia: In 6 volumes] / editorial: Yu. S. Shemshuchenko (head) and others. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia. Volume 4. Pp. 186–187. (in Ukrainian).
6. Boldizhar S. O. (2021) *Rol spetsializovanykh norm prava u mekhanizmi administratyvno-pravovoho rehuliuвання prav liudyny chetvertoho pokolinnia* [The role of specialized legal norms in the mechanism of administrative and legal regulation of human rights of the fourth generation]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. The RIGHT series*. Issue 63. Pp. 209–213. (in Ukrainian).
7. Bondarenko V. A. (2014) *Okremi aspekty vykorystannia definitsii v administratyvno-pravovykh normakh* [Certain aspects of the use of definitions in administrative and legal regulations]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. The RIGHT series*. Issue 29. Volume 2. Pp. 23–26. (in Ukrainian).

8. Vedernikov Yu. A. (2012) *Zakonodavcha definitsiia u pravovomu rehuliuvanni* [Legislative definition in legal regulation]. *Law and society*. № 3. Pp. 10–14. (in Ukrainian).

9. *Velyka ukrainska entsyklopediia. Tematychnyi reiestr hasel z napriamu "Iurydychni nauky"* [Great Ukrainian encyclopedia. Thematic register of slogans from the field of "Legal Sciences"] (2017) / compilers: V. L. Babka, M. M. Shumylo; under the editorship A. M. Kyridon. Kyiv: State Scientific Institution "Encyclopedic Publishing House". 152 p. (in Ukrainian).

10. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: Blyzko 250000 sliv* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: About 250,000 words] (2005) / incl. and goal ed. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". 1728 p. (in Ukrainian).

11. Dashkivska O. R. (2012) *Pravovi definitsii yak riznovyd normatyvnykh prypysiv* [Legal definitions as a kind of normative prescriptions]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. № 3 (70). Pp. 16–23. (in Ukrainian).

12. Some issues of the administrative appeal of the decision on the loss of the status of a resident of Diya City and the reporting of Diya City residents (2022, December, 30). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-2022-%D0%BF#Text> (accessed 07.01.2023).

13. Some issues of the implementation of individual measures for the implementation of the social project "Active parks – locations of a healthy Ukraine" (2023, January, 20). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46-2023-%D0%BF#Text> (accessed 05.01.2023).

14. Ditkevich I. I. (2010) *Poniattia "administratyvna protsesualna pravosubiektivist"* [The concept of "administrative procedural legal personality": problems of definition]. *Law and Security*. № 4. Pp. 131–136. (in Ukrainian).

15. Administrative Judicial Code of Ukraine (2017, October, 03). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (accessed 05.01.2023).

16. Code of Ukraine on Administrative Offenses (1984, December, 07). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (accessed 05.01.2023).

17. Constitution of Ukraine (1996, June, 28). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 05.01.2023).

18. Kryvytskyi Yu. V. (2010) *Spetsializovani normy prava v mekhanizmi pravovoho rehuliuvannia* [Specialized norms of law in the mechanism of legal regulation]. Kyiv. 260 p. (in Ukrainian).

19. Kuzmenko O. V. (2006) *Administratyvnyi protses u paradyhmi prava* [Administrative process in the paradigm of law]. Kyiv. 402 p. (in Ukrainian).

20. The issue of Ukrainian spelling (2019, May, 22). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-%D0%BF#Text> (accessed 07.01.2023).

21. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 24.02.2021. Sprava № 454/3018/15. Provadzhennia № 61-14731sv20 [Resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court dated February 24, 2021. Case № 454/3018/15. Proceedings № 61-14731cb20]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439307> (accessed 07.01.2023).

22. On road transport (2006, February, 02). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (accessed 05.01.2023).

23. On copyright and related rights (2022, December, 01). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (accessed 05.01.2023).

24. On administrative services (2012, September 6). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (accessed 05.01.2023).

25. On administrative procedure (2022, February, 17). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (accessed 07.01.2023).

26. On joint-stock companies (.2022, July, 07). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (accessed 07.01.2023).

27. On associations of local self-government bodies (2009, April, 16). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (accessed 05.01.2023).

28. On the safety and hygiene of fodder (2017, December, 21). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19#Text> (accessed 05.01.2023).

29. On executive proceedings (2016, June, 02). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (accessed 07.01.2023).

30. On military duty and military service (2006, April, 4). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (accessed 07.01.2023).

31. On the introduction of amendments to clause 8 of the Procedure for the implementation of an experimental project regarding the construction, repair and other engineering and technical measures for the protection of critical infrastructure objects of the fuel and energy sector of critical infrastructure (2023, January, 27). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-2023-%D0%BF#Text> (accessed 07.01.2023).

32. On the state duty (1993, January, 21). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text> (accessed 05.01.2023).

33. On state registration of legal entities, natural persons – entrepreneurs and public organizations (2015, November, 26). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (accessed 05.01.2023).

34. On road traffic (1993, June, 30). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (accessed 07.01.2023).

35. On electronic communications (2020, December, 16). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (accessed 05.01.2023).

36. On ensuring transparency in extractive industries (2018, September, 18). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2545-19#Text> (accessed 05.01.2023).

37. On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language (2019, April, 25). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (accessed 05.01.2023).

38. On prevention of threats to national security associated with excessive influence of persons who have significant economic and political weight in public life (oligarchs) (2021, September, 23). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (accessed 07.01.2023).

39. On prevention of corruption (2014, October, 10). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (accessed 05.01.2023).

40. On the prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds of crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction (2019, December, 06). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (accessed 05.01.2023).

41. On the approval of the Instructions for drawing up projects and estimates for conducting geological exploration works (2022, September, 19). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1410-22#Text> (accessed 05.01.2023).

42. On the approval of the Regulation on issuing electronic money and carrying out payment transactions with it (2022, September, 29). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0210500-22#Text> (accessed 05.01.2023).

43. On the approval of the Regulation on the competitive selection of scientific research projects and scientific and technical (experimental) developments, the executors of which are institutions of higher education and scientific institutions belonging to the sphere of administration of the Ministry of Education and Science of Ukraine (2022, October, 04). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-22#Text> (accessed 05.01.2023).

44. On the approval of the Procedure for the interaction of the Ministry of Economy of Ukraine with the central bodies of executive power, the activities of which are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the First Deputy Prime Minister of Ukraine – the Minister of

Economy of Ukraine (2022, February, 21). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0309-22#Text> (accessed 07.01.2023).

45. On the protection of the national producer from subsidized imports (1998, December, 22). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14#Text> (accessed 05.01.2023).

46. On the Armed Forces of Ukraine (2000, October, 05). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (accessed 07.01.2023).

47. On foreign economic activity (1991, April, 04). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (accessed 07.01.2023).

48. On industrial parks (2012, June, 21). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> (accessed 05.01.2023).

49. On the the Consular Statute of Ukraine (1994, April, 2). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> (accessed 07.01.2023).

50. On the Concept of State Regulation of Safety and Management of the Nuclear Industry in Ukraine (1994, January, 25). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3871-12#Text> (accessed 05.01.2023).

51. On the Concept of the National Informatization Program (1998, February, 4). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 05.01.2023).

52. On licensing of types of economic activity (2015, March, 02). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (accessed 07.01.2023).

53. On the financial responsibility of military personnel and persons equivalent to them for damage caused to the state (2019, October, 3). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text> (accessed 05.01.2023).

54. On media (2022, December, 13). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (accessed 05.01.2023).

55. On mediation (2021, November, 16). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (accessed 05.01.2023).

56. On hunting and hunting (2000, February, 22). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text> (accessed 05.01.2023).

57. On local self-government in Ukraine (1997, May, 05). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 05.01.2023).

58. On the foundations of national resistance (2021, July, 07). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (accessed 07.01.2023).

59. On law-making activity (2021, June, 25). Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355#Text (accessed 07.01.2023).

60. On stimulating the development of the digital economy in Ukraine (2021, July, 15). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (accessed 07.01.2023).

61. Framework agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Austria on economic cooperation in the development of projects (2022, September, 4). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_001-22#Text (accessed 05.01.2023).

62. Regulations of the European Court of Human Rights as amended (2003, November, 1). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text (accessed 05.01.2023).

63. Recommendation № R (91) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding administrative sanctions (1991, February 13). Administrative delict legislation: foreign experience and proposals for reform in Ukraine. Kyiv: Books for business, 2007. Pp. 902–910.

64. Rishennia Druho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22.06.2022 № 6-r(II)/2022 [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine dated June 22, 2022 № 6-p(II)/2022]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text> (accessed 07.01.2023).

65. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi vid 02.06.1998 № 7-rp [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case dated 02.06.1998 № 7-rp)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-98#Text> (accessed 05.01.2023).

66. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi vid 29.05.2002 № 10-rp/2002 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case dated 05/29/2002 № 10-pп/2002)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text> (accessed 07.01.2023).

67. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi vid 06.06.2019 № 3-r/2019 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case dated 06.06.2019 № 3-p/2019)]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text> (accessed 07.01.2023).

68. Skakun O. F. (2010) *Teoriia prava i derzhavy* [Theory of law and state]. 2nd edition Kyiv: Alerta; CNT; TsUL, 520 p. (in Ukrainian).

69. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (1971) / edited by I. K. Bilodida; Academy of Sciences of the Ukrainian SSR Institute of Linguistics. Kyiv: Scientific opinion, 1970-1980. Volume 2 / A. P. Biloshtan and others.; ed. P. P. Dotsenko, L. A. Yurchuk. Kyiv: Naukova dumka. 550 p. (in Ukrainian).

70. *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of the state and law] (2016) / O. O. Tikhomirov and others; in general ed. L. M. Strelbytska. Kyiv: Condor Publishing House. 332 p. (in Ukrainian).

71. *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of the state and law] (2017) / E. V. Bilozyorov and others; in general ed. S. D. Husareva, O. D. Tikhomirova. Kyiv: National Academy of Sciences, Education of Ukraine. 320 p. (in Ukrainian).

72. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part (2014, March, 21; June, 27. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (accessed 07.01.2023).

РОЗДІЛ 2.
ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРАХ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАВОСУДДЯ

УДК 343.131

Крамаренко Юрій Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9023-6302>

МОЖЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕВІДВОРОТНОСТІ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СИЛАМИ ТА
ЗАСОБАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Вирішення будь-якої проблемної ситуації здійснюється шляхом розуміння сутності проблеми, визначення шляхів її вирішення і бажаних результатів, а також усвідомлених цілеспрямованих дій щодо їх досягнення. В означеному розумінні протидія злочинності та забезпечення виконання завдань кримінального провадження, які визначені в ст.2 КПК України не є виключенням. Злочинність, особливо в її організованих формах, є загрозою для суспільства, що, в свою чергу, потребує постійної уваги та пильності з боку органів влади та громадських інститутів, котрі завдяки своїм можливостям протидіють цьому явищу. Для протидії злочинності з метою забезпечення громадської безпеки та порядку в системі органів влади створено відповідні органи, що виконують правоохоронні функції. Якщо підійти до цієї проблематики у широкому розумінні, то, в залежності від виконуваних правоохоронними органами завдань, можна відокремити кілька рівнів. Так, для кожного кримінального провадження завданням є встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення та притягнення винних осіб до законної відповідальності, для територіальних правоохоронних органів – забезпечення належного стану правопорядку та безпеки на території обслуговування, для центральних органів виконавчої влади або ж органів правопорядку – забезпечення реалізації політики держави щодо захисту прав і свобод людини та протидії злочинності.

Масштабність та актуальність означеної тематики вимагає ґрунтовних науково-практичних досліджень. В Україні різним аспектам

сутності організованої злочинності та заходам боротьби з нею під час здійснення оперативно-розшукової і слідчої діяльності приділено увагу такими фахівцями як О.М. Бандурка, В.М. Варцаба, В.О. Глушков, О.Ф. Долженков, В.Ю. Журавльов, І.П. Козаченко, В.П. Корж, М.В. Корнієнко, Д.Й. Никифорчук, М.В. Салтевський, О.П. Снігерьов, В.М. Цимбалюк, К.О. Чаплинський. Серед іноземних фахівців, котрі порушували питання щодо організованої злочинності, можна назвати А. Алесіну (Alberto Alesina), Д. Діккі (John Dickie), М. Наїма (Moises Naim), С. Пікколо (Salvatore Piccolo), П. Пінотті (Paolo Pinotti), Д. Сігел (Dina Siegel).

З огляду суттєвих змін кримінального процесуального законодавства та реформування правоохоронних органів протягом останніх років заслуговують на увагу праці, котрі присвячені правовим та організаційно-тактичним особливостям здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Серед науковців та практиків, котрі останніми роками досліджують цю проблематику, слід вказати М.Л. Грібова, О.Б. Комарницьку, І.В. Пирога, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєву, О.С. Старенького, В.М. Тертишика, В.Г. Уварова та інших.

Кримінальне провадження, як і протидію злочинності в цілому, можна уявити як суперництво двох протидіючих сторін, що мають різну (часто взаємовиключну) мету та застосовують різні способи її досягнення. Для кожної із сторін ефективність такого суперництва залежить від якості розуміння поведінки його учасників та процесів, що відбуваються під час таких взаємовідносин. Від результатів такого суперництва залежить дотримання цілепокладання та принципів, що визначені Конституцією України, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Тому питання забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності в кожному випадку вчинення кримінального правопорушення є одними із основних в діяльності правоохоронних органів. Порушення цього принципу може призводити до непередбачуваних наслідків, що можуть мати прояв у відчутті безкарності для осіб, що схильні для правопорушень, та безвихіддя для тих, хто проявляє правомірну поведінку.

Пристаючи до визначення можливостей правоохоронних органів забезпечувати невідворотність відповідальності за скоєні кримінальні правопорушення, слід визнати комплексність та багатоаспектність цієї проблематики. Правоохоронні органи, в тому числі їхні співробітники, є елементами як органів державної влади, так і частиною самого суспільства, а отже розгляд цих питань у відокремленості від суспільно-державних процесів буде неповним.

Для визначення уповноважених суб'єктів органів влади, що здійснюють правоохоронні функції, чинним законодавством передбачено кілька термінів. Так, у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» передбачено перелік таких органів, а також вказано, що до правоохоронних органів відносяться органи, «які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [1]. Законом України «Про національну безпеку України» передбачено поняття «сили безпеки», під яким розуміють «правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України» [2]. Закони України, що визначають правові засади організації та діяльності окремих правоохоронних органів зазвичай завданням таких органів визначають «протидію злочинності», «підтримання публічної безпеки і порядку», «запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень» тощо. З огляду правил підслідності, визначених КПК України, та статистичних показників (Єдиний звіт про кримінальні правопорушення) вбачається, що переважна кількість кримінальних правопорушень, за якими здійснюється кримінальне провадження, припадає на органи Національної поліції. В сфері протидії організованій злочинності ситуація аналогічна. Так, протягом 2016-2021 років понад 70% (від 70% до 87,5%) виявлених груп з ознаками організованої злочинності припадало саме на органи Національної поліції [3, с.17].

Протягом останніх 10 років чинне кримінально-процесуальне законодавство, система правоохоронних та інших державних органів та законодавство, що регулює оперативно-розшукову діяльність, зазнали суттєвих змін. В Україні почали діяти нові державні інституції, діяльність яких спрямована на протидію корупції. Існує думка, що корупція є тим чинником, що «суттєво змінює «ландшафт» та сутність організованої злочинності» [3, с.41], отже подальшу увагу звернемо саме на показники та тенденції, що відбуваються в цій сфері.

Як вже зазначалось, саме суспільство та політика органів державної влади визначають особливість здійснення своїх функцій правоохоронними органами. Історії відомі непоодинокі приклади, коли поруч зі своїми основними повноваженнями, правоохоронні органи відігравали роль сили, що дозволяла певній, часто невеликій, частині суспільства утримувати владу та фактично захищали представників влади від народного обурення. Мета кожної країни, котра в основу ставить демократичні принципи верховенства права, не допустити виконання ними таких неприйнятних функцій. Адже для таких

перетворень є цілком логічні причини та фактори, що можна визначити на початкових етапах та завчасно не допустити їх впливу на соціальні та політичні процеси.

Якщо говорити про чинники появи організованої злочинності та набуття нею впливу на соціально-економічні процеси, то в більшості досліджень вони зводяться до наступних.

1. Помилки при регулюванні економічних відносин, наявність тіньової економіки.

2. Майнове розшарування суспільства, низька зайнятість, безробіття, втрата громадянами гарантій працевлаштування.

3. Низький інтелектуальний та моральний рівень суспільства, соціальна нестабільність та відсутність соціального контролю.

4. Ослаблення ролі держави.

5. Низька якість кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

6. Лояльне ставлення суспільства до протиправної поведінки.

7. Значна частка у суспільстві осіб, які вчинили злочини та правопорушення [4, с.107]

Можна зазначити, що вказані фактори можна віднести і до тих, що впливають на зростання загального рівня злочинності, яка, як і будь-яка соціальна система, прагне до самоорганізації та самозбереження. Організована злочинність цілком відповідає цим вимогам і є не тільки формою, що забезпечує існування злочинності, а й конкурує з іншими державними та соціальними утвореннями, що мають вплив на соціальні, економічні та політичні процеси. Для більш ясного розуміння цих процесів, розглянемо окремі тенденції, що мають місце в соціально-політичній площині.

Незважаючи на багатоманітність та різноаспектність вказаних процесів та явищ, в сучасному суспільстві можна виділити кілька факторів, що становлять інтерес з огляду досліджуваної проблематики. По-перше, це дезорієнтованість та поляризація значної частини суспільства. Так, під час дослідження рівня довіри у світі «Daniel J. Edelman Holdings Inc.» робили висновок про те, що більше половини їх респондентів відчувають втрату поваги та гідності, дві третини занепокоєні тим, що «підробні» або «фейкові» новини будуть використовуватись в якості зброї, а 60% бояться технологічних змін. А в аналогічних дослідженнях за 2023 рік вже констатовано «послаблення соціальної тканини» та зауважено, що «недовіра до громадських інститутів, спричинена економічною тривогою, дезінформацією, розколом мас і неспроможністю керівництва, привела до глибокої та небезпечної поляризації». Під час дослідження встановлено, що 53%

респондентів у всьому світі кажуть, що їхні країни сьогодні розділені більше, ніж у минулому [5].

По-друге, лояльне або ж толерантне ставлення до правопорушень. Відповідно до досліджень, проведених з 2009 по 2016 роки в Україні найважливішими підставами для досягнення людиною високого соціального становища майже кожен другий українець називає «впливові родичі», понад як кожен четвертий – «впливові друзі», приблизно кожен третій – «уміння іноді йти в обхід закону» та «заможні батьки» [6, с.14-19]. Також неважко помітити, що в сфері розваг та кіноіндустрії досить широко експлуатується та культивується образ «позитивного злочинця» як головного героя, що наділений привабливими, в т.ч. позитивними рисами або якостями. Такий образ цілком може ставати зразком для наслідування, особливо серед молодого покоління та осіб, з невизначеними соціальними і моральними орієнтирами.

По-третє, рівень нерівності, а також бідності значних верств населення. Так, за даними Oxfam, опублікованими у 2017 році, вісім людей володіють такими ж статками, як найбідніша половина населення всього світу [7]. В аналітичній записці «Проблеми реалізації консолідаційного потенціалу української нації» вказано, що «можливості купувати найнеобхідніші продукти у 2018 році не мали 25,1 % громадян, опитаних Інститутом соціології НАН України; можливості харчуватися відповідно до своїх смаків – 42,9 %; можливості купити необхідний одяг – 19 %. Також 44,7 % опитаних не вистачає необхідної медичної допомоги» [8, с.6]. З цього приводу можна зазначити, що на сьогодні ця ситуація навряд чи змінилась на краще.

Якщо звернути увагу на стан та тенденції у державно-владних інституціях та процесах, то неважко помітити, що перманентний внутрішній конфлікт, що мав прояви перетворень у владі та суспільстві, за останні 20 років, а також протистояння зовнішньому впливу перетворилися у повноцінний воєнний конфлікт та військовий стан, що може мати непередбачувані наслідки як на державному, так і міжнародному рівнях. Також в цьому контексті можна спостерігати повільний темп реформування, особливо в сфері судово-правоохоронної системи, що проявлялось у тому числі в недотриманні строків запровадження нових інституцій, наприклад таких як Державне бюро розслідувань чи Бюро економічної безпеки.

Вказані тенденції зазначені не для підкреслення «драматизму» ситуації, а виключно для розуміння тих перешкод, що стають на заваді якісної роботи правоохоронних органів. Попри їх наявність слід констатувати невпинний рух окремих як владних, так і громадських суб'єктів на державному та міжнародному рівнях щодо побудови суспільних відносин, заснованих на загальнолюдських цінностях.

Систематичний характер перешкод на цьому шляху може вказувати на наявність суб'єктів впливу, що зацікавлені в їх наявності та збереженні поточного стану речей, тобто недопущення ефективної та злагодженої роботи правоохоронних та судових органів. Мова в цьому випадку йде саме про організовану злочинність або ж акторів, що підтримують «злочинну парадигму» [9, с.69] при досягненні власних бажаних результатів – отриманні прибутку та влади.

Як вже зазначалось, останнє десятиріччя державотворення в Україні відрізняється тим, що в системі судово-правоохоронних органів з'явилися нові суб'єкти, діяльність яких спрямована на протидію корупційним проявам. Розглянемо їх діяльність та окремі результати більш детально, при цьому почнемо із загальних показників, що стосуються наслідків злочинності та заходам протидії їй [10]. Для аналізу будемо брати період з 2017 по 2022 роки, при цьому зважувати на те, що показники за 2022 рік можуть виходити за межі попередніх тенденцій. Почнемо з окремих кількісних показників щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів розслідування та розгляду кримінальних проваджень. Ці дані зазначено у наступній Таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні показники зареєстрованих кримінальних правопорушень та осіб, притягнутих до відповідальності

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кількість осіб, яких повідомлено про підозру	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом	Кількість осіб, відносно яких вирок та ухвали набрали законної сили
2017	523911	198477	130524	176919	64390
2018	487133	191856	126652	173257	61122
2019	444130	171691	119229	154585	60454
2020	360622	167098	111420	148332	56397
2021	321443	172494	106929	153109	54601
2022	362636	132418	85285	113159	43046

З огляду даних, зазначених в Таблиці 1 можна сказати, що всі показники мають тенденції до зниження, окрім кількості облікованих кримінальних правопорушень за 2022 рік, що цілком може бути обумовлено військом станом та військовими діями на окремих територіях країни. Слід вказати, що за цей час і кількість населення України також скорочувалась, хоча і меншими темпами. За даними Державної служби статистики [11] з 1 січня 2018 року по 1 січня 2022

року населення України скоротилось більш ніж на мільйон осіб – з 42386,4 тис. осіб до 41167,3 тис. осіб. До цього слід додати, що за «електронним переписом» Кабінету Міністрів України на 1 грудня 2019 року в Україні «присутнє населення» (тобто ті, що постійно знаходяться на території країни) становило 37 289 тис. осіб [12]. Також можна констатувати, що у 2022 році через військові дії за межі України виїхала значна частина населення, що не можна не враховувати при визначенні якісних показників злочинності. Із вищевказаних показників можна зробити висновок про те, що співвідношення кількості осіб, яким повідомлено про підозру, та особами, відносно яких вироки набрали законної сили, щороку складає приблизно 1 до 2, тобто приблизно щодо половини підозрюваних осіб виносяться вироки протягом одного року. Такі ж або навіть менші показники щодо повідомлення про підозру та кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень.

В наступній Таблиці 2 надано окремі показники щодо кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, а також встановлених збитків та їх відшкодування.

Таблиця 2

Кількісні показники щодо потерпілих від кримінальних правопорушень, спричинених збитків та їх відшкодування в межах кримінального провадження

Рік	Кількість потерпілих від кримінальних правопорушень	Встановлена сума матеріальних збитків, тис.грн.	Відшкодовано збитків, тис.грн.
2017	374238	18572335,44	1607587,33
2018	344780	8800246,75	2032827,84
2019	301792	46138955,54	2660453,24
2020	234816	8565382,87	2030419,23
2021	197274	14164563,12	2983026,43
2022	230939	12837596,96	1878272,57

Звісно, що дані, наведені у Таблиці 2 не відображають повною мірою реальні показники шкоди, заподіяної злочинною діяльністю, в тому числі через латентність окремих видів кримінальних правопорушень, яка, на думку фахівців, може складати від 40 до 95% в залежності від виду кримінального правопорушення. Така шкода може мати прояв у різних формах та, відповідно, показниках, що її відображають. В цьому сенсі показовим є «Попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування оприлюднених у засобах масової інформації фактів можливих корупційних дій посадових осіб органів державної влади, які призвели до значних втрат дохідної частини Державного бюджету України» (далі –

Звіт), що було опубліковано в кінці 2020 року. В цьому Звіті зазначено, що «у тих сферах, де традиційно притаманний високий рівень корупції, спостерігаються диспропорційний баланс та особливо великі розміри ненадходжень до Державного бюджету України. За підсумками 2019 року спостерігається значний недобір по ПДВ – 5,7 млрд гривень. ... Істотно провалено збір акцизного податку з підакцизних товарів (недовиконання – 15,6 млрд гривень) в основному за рахунок недостатніх надходжень акцизу зі спирту, тютюну та тютюнових виробів та електричної енергії. Це свідчить про значну корумпованість та знаходження цих ринків у тіні». Також у Звіті вказано на повільність темпів упорядкування діяльності державних інституцій, а саме зазначається: «Незважаючи на чіткі вказівки керівництва держави про необхідність боротьби з контрабандою та звільнення окремих корумпованих працівників, цього не відбувалося. Інфраструктура митниці перебуває у занедбаному стані, придбані за попередні роки скануючі системи для огляду товарів або не працюють або розукомплектовані або належним чином не введені в експлуатацію, ризик-орієнтований підхід відбувається частково у ручному режимі» [13].

Також заслуговують на окрему увагу ще одні факти, що відображено у вказаному Звіті. Як підкреслюється у ньому одним із чинників спричинення шкоди державі є ухилення від сплати податків через протиправні схеми. З цього приводу зазначено: «Тимчасовою слідчою комісією встановлено, що найбільш поширеною схемою ухилення від сплати ПДВ є формування «фіктивного» податкового кредиту, який отримав назву «скрутка». Схеми зі штучного формування податкового кредиту з ПДВ є системним явищем, яке виникло з початку запровадження ПДВ, удосконалилося після роботи СМКОР і набуло масового характеру впродовж досліджуваного Комісією періоду. Обсяги «скруток» ПДВ складають близько 2,5 млрд грн. щомісяця. Разом за період діяльності Державної фіскальної служби України та Державної податкової служби України за січень 2019 року – березень 2020 року суб'єктами господарювання сформовано та використано фіктивного ПДВ на суму щонайменше 28,686 млрд грн.» [13].

Із зазначеного можна зробити висновок про розвиток та становлення інших форм організованої злочинності, для яких злочинна діяльність перетворюється у «бізнес на державі та суспільстві», що вже вказувалось в окремих роботах [3].

Не можна оминути увагою і видатки бюджету України на утримання органів влади, що протидіють злочинності. Так, відповідно до Законів України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» [14] та «Про Державний бюджет України на 2022 рік» [15] видатки на

Національну поліцію у 2021 році становили 34578064,1 тис. грн. та у 2022 році – 68494789,4 тис. грн. (зросли майже вдвічі), а на Національне антикорупційне бюро України – 1065797,6 тис. грн. та 1327590,6 тис. грн. відповідно.

Звісно, говорити про «економічну доцільність» правоохоронних органів є вкрай некоректним, оскільки їх соціальна роль та значення не піддаються економічній оцінці, проте не зважувати на суттєву диспропорцію у цих питаннях також не можливо.

Як зазначалось, організована злочинність є чинником, що створює загрозу національним інтересам та безпеці країни. Дані, що відображають певні показники протидії організованій злочинності в Україні наведено у Таблиці 3, в якій під «ОГ» позначено організовані групи, а під «ЗО» - злочинні організації.

Таблиця 3

Кількісні показники щодо результатів боротьби з організованими групами та злочинними організаціями

Рік	Кількість ОГ та ЗО, щодо яких розслідувано кримінальні провадження	у тому числі ЗО	Кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО, щодо яких досудове розслідування закінчено	у тому числі ЗО	Встановлена сума матеріальних збитків, тис. грн	Відшкодовано збитків, тис. грн	Сума несплачених податків, зборів, інших обов'язкових платежів, тис. грн
2017	210		949	68	3177166,34	86592,46	2164686,39
2018	288	12	1429	168	517997,18	44427,04	12538,22
2019	293	16	1428	235	1162227,9	623761,15	11924,93
2020	377	21	1609	190	1092792	221734	15835
2021	499	55	2248	360	2038545	334161	-
2022	395	40	1637	276	2634030	130613	1064638

Я видно із даних, зазначених в Таблиці 3, кількісні показники рівня організованої злочинності мають тенденції до збільшення, при цьому завданні збитки не перебувають у залежності від таких показників. Так, найбільші матеріальні збитки та несплата зобов'язань перед державою були встановлені у 2017 році, коли кількісні показники були найменшими з періоду, що аналізується. Також можна констатувати, що лише незначна частина матеріальних збитків відшкодовується під час здійснення кримінального провадження. Так, максимальне

відшкодування у розмірі 53,7% було у 2019 році, а мінімальне у 2017 – 2,7%, а в інших роках такі показники приблизно в межах 10-20%.

При спробі узагальнення показників, що зазначені в Таблиці 2 та Таблиці 3 і котрі стосуються відшкодування матеріальних збитків, спричинених внаслідок кримінальних правопорушень, напрошується висновок про необхідність удосконалення механізмів відшкодування такої шкоди. Протягом 2017-2022 років максимальна частка відшкодування матеріальних збитків складала 23,5%, а мінімальна - 5,8%. Це не може не викликати занепокоєнь та постановки питань, що потребують негайного вирішення.

В наступній Таблиці 4 надано дані щодо окремих показників за кримінальними провадженнями, що перебувають у провадженні Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ). З цього приводу слід вказати, що на офіційному сайті НАБУ [16] можна побачити окремі показники роботи, а також звіти за кожне півріччя починаючи з квітня 2015 року. З огляду текстів звітів можна побачити, що вони мають розширену версію звітування з поясненням окремих проваджень, при цьому показники дещо відрізняються від статистичних даних, що зазначені на сайті Офісу Генерального прокурора (Форма № 1) [10]. Така невідповідність може пояснюватись різним підходом до обробки та надання даних щодо кримінальних проваджень. Для уникнення непорозумінь у цьому питанні в Таблиці 4 надано інформацію згідно даних наявних у вказаній Формі № 1.

Таблиця 4

Окремі кількісні показники зареєстрованих кримінальних правопорушень, що перебувають у провадженні Національного антикорупційного бюро України

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом
2017	714	108	35
2018	633	71	24
2019	767	55	28
2020	512	95	26
2021	525	33	3
2022	369	106	12

За показниками, що вказані у Таблиці 4, важко визначити певні тенденції, окрім певної «пропускнуї можливості» цього є «центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття

корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових». В цьому сенсі слід вказати не тільки складність проваджень, що відносяться до їх підслідності, а й протидію провадженню, що може здійснюватися фігурантами відповідних кримінальних справ. За даними НАБУ у кримінальному провадженні № 42016000000003393 від 16.11.2016 («справа стосовно керівника підрозділу злочинної організації експрезидента-втікача») встановлено, що «впродовж 2010-2014 керівник одного із структурних підрозділів злочинної організації заволодів та легалізував майно і кошти на понад 12 млрд грн. низки державних підприємств – ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укргазвидобування», ПАТ «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», ПАТ «Аграрний фонд», а також Національного банку України, та інших банківських установ – ПАТ «Реал Банк», ПАТ «Брокбізнесбанк», ПАТ АБ «Укргазбанк»». Як вказано в інформації НАБУ матеріали цього кримінального провадження налічували понад 700 томів, які 29 березня 2019 року відкрили стороні захисту для ознайомлення. Однак справа була скерована до суду лише 8 грудня 2022 року. Тобто це сталося в строк, що значно перебільшує 3 роки, при цьому слід зазначити, що за повідомленням НАБУ це стало можливим тільки через те, що «27 червня 2022 за клопотанням детективів НАБУ слідчий суддя ВАКС суду обмежив сторону захисту та встановив строк на ознайомлення з матеріалами, що врешті дозволило завершити слідство» [17].

Ще одним прикладом можна назвати «газову справу», яка за твердженням НАБУ, «стала одним із перших кримінальних проваджень в роботі детективів Національного антикорупційного бюро України» та одним «з найрезонансніших викриттів корупції за часів незалежної України, зважаючи на статус організаторів та учасників схеми, кількість задіяних осіб, суму збитків, завданих державі». Як вказано в матеріалах НАБУ «за час дії схеми – впродовж 2014-2015 років – загалом реалізовано понад 1 млрд куб. м природного газу. Дохідність такого «бізнесу» для його організаторів перевищувала 160%. Зекономити вирішили ще й на сплаті податків. Як встановило слідство, завдяки сприянню та безпосередній участі тодішнього голови Державної фіскальної служби компанії-учасниці договорів про спільну діяльність із ПАТ «УГВ» впродовж 2015–2016 років отримали розстрочення зі сплати податків та рентних платежів, які згодом так і не сплатили. Як наслідок, держава зазнала збитків на загальну суму майже 3 млрд грн. ... Ще 2 млрд грн — це втрати державного бюджету через рішення Державної фіскальної служби України про розстрочення виплати ренти за користування надрами. Загалом, у реалізації корупційної схеми, за даними слідства, задіяні понад 60 структур, в тому числі дві товарні біржі

та 5 іноземних структур» [18]. Також за інформацією НАБУ «13 червня 2016 року у приміщенні Солом'янського районного суду м. Києва сталася пожежа. За збігом обставин, повністю вигорів поверх, де зберігалися справи НАБУ і САП. Пожежа на один день відтермінувала отримання детективами санкції на здійснення обшуків за місцями проживання та роботи осіб, імовірно задіяних у «газовій схемі»» [18].

Коло фігурантів та окремі факти щодо перебігу проваджень вказують на особливу складність розслідування зазначених фактів протиправної діяльності. Це потребує не тільки пильності, компетентності та відповідальності з боку співробітників цього правоохоронного органу, а й підтримки інших державних органів та недержавних інституцій.

Щодо останнього зауваження, слід вказати, що предметом обговорення в засобах масової інформації неодноразово було протистояння та конфлікти між співробітниками НАБУ та іншими правоохоронними органами нашої країни. Так, за даними НАБУ, що було оприлюднено на їх офіційному YouTube-каналі, «12 серпня 2016 року, працівники Департаменту ГПУ з розслідування особливо важливих справ у сфері економіки Генеральної прокуратури незаконно затримали та упродовж 11 годин протиправно утримували двох працівників оперативно-технічного підрозділу НАБУ» [19]. Також непоодинокими були випадки спірних питань та непорозумінь, в тому числі взаємних звинувачень, наприклад у відносинах НАБУ та СБУ (справи щодо посадовців Державної міграційної служби України або колишнього судді). Вказані повідомлення вказують на складність діяльності окремих правоохоронних органів, особливо на початкових етапах їх становлення.

У наступній Таблиці 5 надано окремі показники здійснення судочинства ВАКС як судом першої інстанції.

Таблиця 5

Окремі показники здійснення судочинства судом першої інстанції (Вищий антикорупційний суд)

Рік	Перебувало у кримінальному провадженні справ	Надійшло справ кримінального провадження	Розглянути справ кримінального провадження	Кількість справ, що не розглянуто у строк		
				Понад 6 міс. до 1 року	1-2 роки	Понад 2 роки
2019	204	204	55	-	-	-
2020	235	85	60	33	116	-
2021	233	63	48	21	42	92
2022	268	84	49	15	36	95

ВАКС почав здійснювати правосуддя з 5 вересня 2019 року. За показниками вказаного періоду, що вказані у Таблиці 5, складно скласти уяву про будь-які чітко виражені тенденції. Показники вказують на певну «стабільність» та «пропускну здатність» у роботі суду. В цьому випадку також треба враховувати складність справ та можливу протидію з боку осіб, що притягуються до відповідальності та їх оточення. З огляду наданих показників вбачається те, що серед кримінальних проваджень значну частину складають ті, що розглядаються понад 2 роки (понад третина справ). За менш ніж 4 роки своєї діяльності слід окремо відзначити значну роботу суддів щодо узагальнення судової практики та публікації відповідних матеріалів, що стосуються практичної сторони роботи суду. Такі матеріали стосуються як національного законодавства і практики, так і практики Європейського суду з прав людини. Вказані матеріали оприлюднюються через офіційні інтернет-сторінки цього суду й державний сайт та стають у нагоді для практичної діяльності адвокатів і правоохоронців.

У наступній Таблиці 6 надано показники ВАКС щодо розгляду судових справ кримінального провадження. Дані щодо загальної кількості справ зазначено у попередній Таблиці 5, хоча з огляду судової звітності (Форма № 1-О ВАКС) вони частково не збігаються за 2019 та 2020 роки. В Таблиці 6 вони подаються так, як це вказано у відповідній звітності суду.

Таблиця 6

Результати розгляду судових справ кримінального провадження за даними Вищого антикорупційного суду

Рік	з поста	з них	відмовлено	повернуто	закрито	направлено	вирішено	вирішено	вирішено	вирішено

	новлення м вироку	із затвердженням угоди	затвердженні угоди і повернуто прокурору для продовження досудового розслідування	о прокурору	провадження	но для визначення підсудності	питання про застосування примусових заходів медичного характеру	питання про застосування примусових заходів виховного характеру	питання про звільнення від відповідальності	питання про закриття кримінального провадження
2019	2	1	1	3	-	50	-	-	-	-
2020	22	9	1	2	25	8	-	-	-	-
2021	34	9	1	-	6	4	1	-	2	-
2022	37	10	-	-	8	3	-	-	-	1

Як вбачається із даних, зазначених у Таблиці 6, третина вироків припадає на затвердження угод, а майже за кожною п'ятою справою закривається провадження. Також згідно Інформації про кількість засуджених і виправданих осіб та призначені засудженим покарання (ВАКС, перша інстанція) за період з 05.09.2019 року по 31.12.2022 року такі показники виглядають наступним чином. Народні депутати України, члени Уряду: засуджено – 3 (при цьому одна особа за ст.366-1 КК України, що у 2020 році спочатку була визнана неконституційною, а потім виключена із КК України), виправдано – 4; голови, депутати місцевих рад: засуджено – 4, виправдано – 0; судді: засуджено – 22, виправдано – 2, прокурори: засуджено – 4, виправдано – 0; Керівники суб'єктів господарювання державного сектору економіки: засуджено – 19, виправдано – 3; адвокати: засуджено – 9; виправдано – 0; інші: засуджено – 45, виправдано – 9. З огляду показників співвідношення загальної кількості засуджених до виправданих у першій інстанції за вказаний строк складає приблизно 6 до 1, при цьому у випадку щодо народних депутатів України та членів Уряду таке співвідношення фактично складає 1 до 2, що різко відрізняється від загальних показників. Також із вказаної інформації вбачається що до останньої групи осіб не застосовувались покарання, пов'язані із фактичним позбавленням волі (застосовано штраф та позбавлення волі з іспитовим строком) [20].

Для того щоб мати більш чітку картину щодо «затягування» розгляду справ кримінального провадження слід окремо розглянути причини відкладення розгляду, що зазначені у звітності цього суду. Ці показники надані у наступній Таблиці 7.

**Причини відкладення розгляду за даними Вищого
антикорупційного суду**

Рік	Нездійснення доставки до суду обвинуваченого, який тримається під вартою	Неприбуття обвинуваченого	Хвороба обвинуваченого	Неприбуття прокурора	Неприбуття захисника	Неприбуття свідків, потерпілих	Неприбуття інших учасників кримінального провадження	Неприбуття усіх учасників кримінального провадження	Інші підстави
2019	5	28	5	1	23	6	6	-	212
2020	3	163	30	9	119	9	9	-	1545
2021	1	186	46	12	153	24	2	51	1420
2022	2	222	27	4	110	23	6	27	1357

Як видно із даних Таблиці 7 більшу частину підстав для відкладення розгляду складають «інші причини», при цьому через неприбуття сторони захисту (неприбуття обвинуваченого, його хворобу чи неприбуття захисника) явно складають більшу частину у порівнянні з іншими причинами. Вказана тенденція може вказувати на навмисні дії щодо «затягування» розгляду справ, хоча звісно для кожного випадку необхідне встановлення всіх причин та обставин, а також належного реагування у відповідності до вимог чинного законодавства.

Завершуючи стислий аналіз кількісних показників діяльності державних органів, що спрямовані на протидію корупції не можна оминати питання протидії організованій злочинності та крокам, що зроблено за останні роки. Відповідно до ст.5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» «систему державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, становлять:

а) спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи;

б) державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій» [21].

Проте з огляду змін до законодавства та реформування правоохоронних органів, можна констатувати, що з кінця 2021 року і до сьогодні «спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю державних органів» фактично не існує. Можливо в цьому є певна логіка, оскільки існують інші державні органи, «які беруть участь

у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій», проте, вважаємо, що з огляду поточної ситуації є потреба в державній інституції або інституціях, що акумулюють інформаційні, організаційні та тактичні можливості боротьби з цим явищем. Показовим у цьому плані є кримінальне провадження, що перебувало у провадженні НАБУ і яке вже згадувалося у цій роботі, щодо керівника «структурного підрозділу злочинної організації, очолюваної колишнім президентом». Адже таким провадженням зроблено обґрунтоване припущення, котре потребує перевірки судом, про те, що в Україні була створена злочинна організація до складу якої входило керівництво держави, тобто відбулось «зрощення», або ж «ототожнення» легітимно обраної влади та влади злочинної організації. В цьому сенсі варто звернути увагу на роботу А. Алесніни, С. Пікколо, та П. Пінотті, які вказували на використання злочинними організаціями тиску (передвиборчого насилля) для впливу на результати виборів та поведінку політиків [22]. Пріоритетом в цьому розумінні є встановлення не тільки причин, що дозволяють відбуватися таким негативним для суспільства та держави перетворенням чи впливу, а й розробка і запровадження дієвих запобіжників щодо недопущення такого у майбутньому. Із зазначеного можна дійти припущення про те, що протидіяти проявам організованої злочинності «розпорошеними» і не консолідованими правоохоронними органами, хоча із значними повноваженнями та кадрово-технічними можливостями буде досить важко.

Окремо слід зупинитися на тому, що 16 вересня 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1126-р була схвалена «Стратегія боротьби з організованою злочинністю» (далі – Стратегія), основними напрямками реалізації якої є:

- «удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю;
- формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю;
- запровадження механізмів координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю;
- запобігання організованій злочинності та боротьба із злочинними організаціями у сферах з високим ризиком її прояву;
- інформаційно-аналітичне, наукове та кадрове забезпечення державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю;
- залучення громадськості до активної участі в боротьбі з організованою злочинністю;

- міжнародне співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю» [23].

Після її схвалення, було прийнято низку нормативно-правових актів, що спрямовані на її виконання. До них можна віднести постанову Кабінету Міністрів України від 26 січня 2022 р. № 59 «Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна» якою утворено Міжвідомчу робочу групу з координації запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна, а також затверджено «Положення про Міжвідомчу робочу групу з координації запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна» та «Порядок збирання і узагальнення інформації та здійснення оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів відповідно до системи оцінки SOCTA Україна» (далі – Порядок системи оцінки SOCTA Україна) [24], та розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю» (далі – План заходів) [25]. У Плані заходів фактично визначено, що МВС та Національна поліція є основними їх відповідальними виконавцями. Також вказано, що до утворення Національного координатора (координаційного органу, який проводить моніторинг і дає оцінку стану реалізації цієї Стратегії, що повинен бути створений відповідно до Стратегії) його функції покладаються на Міністерство внутрішніх справ.

Заслужовує на окрему увагу вищевказаний Порядок системи оцінки SOCTA Україна. По суті він є запозиченням та адаптацією під вітчизняні реалії позитивного досвіду протидії організованій злочинності Європолу. Так, в ЄС з 2010 року для визначення загроз серйозної і організованою злочинності та планування заходів їх нейтралізації запроваджено цикл – EU POLICY CYCLE – EMPACT. Він забезпечує основу, яка об'єднує правоохоронні органи держав-членів, Європол і широке коло багатопрофільних партнерів в боротьбі з серйозною і організованою злочинністю. Оцінка загроз серйозної та організованої злочинності (SOCTA - Serious and organised crime threat assessment), включає в себе набір рекомендацій, заснованих на глибокому аналізі основних загроз злочинності, та грає ключову роль в цьому політичному циклі. Методологія SOCTA дозволяє більш якісно виявляти та моніторити активність суб'єктів організованої злочинності. Так, Роб Уейнрайт, директор Європолу, у передмові до доповіді «Оцінка загрози серйозній та організованій злочинності в Європейському Союзі у 2017 році» зауважував: «У 2013 році Європол повідомив про присутність щонайменше 3600 міжнародних організованих злочинних груп в ЄС. У

SOCTA 2017 ми виявили близько 5000 міжнародних ОЗУ (*організованих злочинних угруповань*), які наразі розслідуються в ЄС» [26].

Зупинимо нашу увагу на вказаному Порядку системи оцінки SOCTA Україна. У пункті 3 зазначено, що «метою збирання і узагальнення наданої уповноваженими органами інформації та подальшого здійснення оцінювання загроз є підвищення ефективності та результативності діяльності органів влади з протидії злочинності, насамперед її організованим формам» [24]. У пунктах 4-6 цього Порядку системи оцінки SOCTA Україна визначено суб'єктів та окремі способи збирання та обробки даних щодо організованої злочинності та тяжких злочинів [24]. Отже, вбачається що із запровадженням цієї методології можливості щодо виявлення активності злочинних груп і організацій значно підвищаться.

З огляду на вказане сьогодні можна констатувати, що в цьому напрямі в Україні здійснюється певна робота, проте її темпи залишають бажати кращого. Причиною цьому можуть бути і як об'єктивні зовнішні чинники (особливо з лютого 2022 року), так і ті, до яких, можливо, мають відношення певні суб'єкти впливу, чий інтереси не узгоджуються з принципами, закладеними в Основному Законі нашої країни. Подолання таких перешкод вимагає консолідації не тільки правоохоронних та державних органів, а й самого суспільства.

Організована злочинність є проблемою не тільки української державності, а й проблемою світового масштабу. Сьогодні організована злочинність, як і всі суспільно-економічні процеси, перебуває у процесі перетворень. За припущеннями фахівців майбутні тенденції організованої злочинності будуть формуватися під впливом глобальних змін в таких областях, як демографія, міграція, урбанізація, конфлікти та економіка [27]. Основними тенденціями визнаються наступні:

- суб'єкти організованої злочинності стають більш пов'язані між собою та набувають характеру транснаціональності;
- в транснаціональній організованій злочинності беруть участь як високоструктуровані, так і слабоструктуровані організації, при цьому переважає думка, що перші програють останнім;
- традиційні ієрархічно організовані злочинні групи в умовах тиску з боку правоохоронних органів виробили «клітинну структуру», аналогічну тій, яка спостерігається у терористичних груп, і що складається з невеликих мереж, які проводять роботу, яку раніше виконували більш жорсткі структури;
- завдяки розвитку технологій, засобів комунікації та обміну інформацією і знаннями, злочинні організації не тільки отримали більше можливостей для обміну «злочинним досвідом», а й стали отримувати такий досвід від терористичних організацій, з якими вони все більше

починають співробітничати або перетворюватись одна в одну, внаслідок чого відмінність між ними іноді зникає;

- технологія є ключовим компонентом більшості злочинних дій, що здійснюються організованими злочинними групами в ЄС;

- безпрецедентна міра гнучкості, що проявляється особливою легкістю, з якою злочинці пристосовуються до змін у суспільстві [27; 28, с.257-258].

За даними Європолу на 2021 рік у злочинних мережах, що діють в ЄС, вбачається те, що використання корупції і зловживання законними бізнес-структурами є ключовими рисами організованої злочинності, при цьому дві третини злочинців регулярно вдаються до корупції а більше 80% кримінальних мереж використовують легальні бізнес-структури [29].

З огляду на загрози, що викликані поєднанням можливостей терористичної діяльності та організованої злочинності 31 березня 2021 року Комітет Міністрів ЄС прийняв розроблені Комітетом Ради Європи по боротьбі із тероризмом (CDCT) «Керівні принципи», що містять рекомендації країнам-членам щодо попередження та протидії тероризму. В цьому документі серед напрямів, на яких рекомендовано зосередити увагу країнам-членам зазначено наступні.

1. Правові інструменти та основи. Під цим розуміється приведення у відповідність національного законодавства регіональним та міжнародним документам.

2. Моніторинг/розвідка. Полягає у розробці та впровадженні спеціальних інструментів розслідування, використання інформації з місць позбавлення волі, даних фінансової розвідки, використання нових методів збирання інформації.

3. Розслідування. Тобто використання спеціальних методів розслідування під контролем суду та інших уповноважених органів із дотриманням прав людини та основоположних свобод.

4. Матеріальне кримінальне право – удосконалення використання національного кримінального законодавства відносно тероризму та організованої злочинності, запровадження караності будь-якої участі організованої злочинності у терористичній діяльності чи діях щодо сприяння тероризму.

5. Захист свідків, співробітників правосуддя та викривачів.

6. Повернення активів.

7. Корупція.

8. Місця позбавлення волі (тюрми). Полягає у попередженні радикалізації та насильницького екстремізму, недопущення обміну досвідом між терористами та організованими злочинними організаціями, активізація програм реабілітації та реінтеграції.

9. Потенціал. Полягає передусім у забезпеченні спеціалізації співробітників поліції, прокурорів, суддів що беруть участь у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю.

10. Боротьба із незаконним обігом зброї.

11. Співробітництво та координація на національному та міжнародному рівнях.

12. Дослідження. Під чим розуміється заохочення проведення досліджень в сфері тероризму та транснаціональної організованої злочинності для кращого їх розуміння [30].

З огляду на вказане слід зазначити, що ці напрями багато в чому пересікаються із напрямками вітчизняної Стратегії, котрі уже були згадані у цій роботі. Це дає підстави для висновків про спроби «синхронізації» протидії злочинності на національному та міжнародному рівнях.

Попри всі складності та перепони, що постають перед правоохоронними органами під час протидії злочинності, слід констатувати їх певні можливості, котрі дозволяють їм виконувати свої функції. Узагальнюючі, такі можливості можна умовно звести до технічно-технологічних та організаційно-тактичних. Перші полягають у тому, що незважаючи на те, що сьогодні часто державні утворення мають інколи менші фінансові та техніко-технологічні ресурси ніж деякі транснаціональні корпорації, все ж таки управління процесами на національному рівні залишається саме за державними органами, які «встановлюють правила» гри. Сьогодні правоохоронні органи як ніколи раніше мають можливість використовувати інформаційно-комунікаційні ресурси та технології в своїй діяльності, особливо в частині прихованого отримання інформації. В складі правоохоронних органів діють оперативні та оперативно-технічні підрозділи, в тому числі і, що мають особливу «спеціалізацію» та можливість здійснювати негласні заходи в межах оперативно-розшукової діяльності чи кримінального провадження (негласні слідчі (розшукові) дії). Так, наприклад, в структурі Національної поліції діє Департамент кіберполіції (у складі кримінальної поліції), а в СБУ – Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. Слід звернути увагу на те, що такі можливості можуть бути розширені за рахунок співпраці між правоохоронними органами як на національному, так і міжнародному рівнях. Існуючі міждержавні конфлікти та поляризація учасників міжнародних відносин негативно впливають на можливості такої співпраці.

Організаційно-тактичні можливості полягають у тому, що правоохоронні органи мають значні напрацювання та узагальнення власного досвіду у протидії злочинності. Наукові надбання різних галузей знань використано в чисельних працях та рекомендаціях у сфері

криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, а також відображено у відомчих наказах, настановах та інструкціях.

Сьогодні надмірне поширення технологій впливу на окремих індивідів, соціальні групи чи соціальні процеси, створює можливість їх використання представниками злочинних організацій та особами, чії дії та інтереси не узгоджуються із правомірною поведінкою та метою суспільства, заснованого на загальнолюдських цінностях. Із перебігу окремих кримінальних проваджень та показників діяльності судово-правоохоронних органів, що зазначені у цій роботі, вбачається можливість «затягування» кримінальних проваджень, що в свою чергу не може негативно позначитися на досягненні мети кримінального судочинства та притягненні винних до відповідальності. У дослідженні, проведеному майже 20 років тому і присвяченому забезпеченню безпеки учасників кримінального судочинства, було зроблено висновок про необхідність якісного оперативно-розшукового супроводження досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ, по яким чиниться протидія встановленню істини по справі та тиск на учасників провадження. Зазначалось, що комплексні оперативно-розшукові та процесуальні заходи в межах такого супроводження є дієвими для притягнення винних до відповідальності та створення належних умов для відправлення правосуддя [31]. Підтвердження таких висновків та окремі рекомендації можна було побачити у відомчих наказах та рекомендаціях, що розроблялись на підставі досвіду боротьби з організованою злочинністю і були пристосовані під вимоги чинного на той час кримінально-процесуального законодавства. Сьогодні внаслідок суттєвих змін до оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства, що почали відбуватись з 2012 року, а також реформування правоохоронних органів, можливості такого супроводження значно зменшились, оскільки фактично оперативні-підрозділи втратили свою «ініціативність» в межах кримінального провадження. Також цілком логічно дійти висновку, що вказані зміни торкнулись можливостей негласного співробітництва та тих надбань у цій площині, що були створені завдяки часу та зусиллям співробітників оперативно-розшукових підрозділів відповідних правоохоронних органів та їх підрозділів. В цьому сенсі невизначеність, зміни та зменшення довіри до державних органів можуть негативно впливати на якісь негласного співробітництва, яке потребує побудови особливих довірливих відносин. Проте, незважаючи на певні можливості для уникнення від відповідальності та можливості деякого «перехоплення ініціативи» (особливо на стадії закінчення досудового розслідування) у кримінальному провадженні особами, які не зацікавлені у встановленні всіх фактів та обставин, правоохоронні органи мають достатньо

можливостей для досягнення завдань кримінального провадження. Сьогодні можна побачити якісні узагальнення судової, оперативно-розшукової та слідчої практики. Також значної мірою зросли інформаційно-комунікаційні можливості для обміну досвідом, інформацією або ж координації спільних дій. Це дозволяє не тільки удосконалювати діяльність правоохоронних органів та тактику проведення окремих дій, а й здійснювати заходи стратегічного планування, що не притаманне для злочинного середовища. Проте для якісної та скорішої реалізації таких заходів необхідна підтримка як інших органів влади та посадових осіб, так і самого суспільства.

Підсумовуючи викладене в роботі можна зазначити, що сьогодні ми маємо значну взаємопов'язаність процесів, що відбуваються у суспільстві кожної країни та світі в цілому. Недостатньо зважений та поміркований вплив на одні процеси та ціннісні орієнтири суспільних відносин може призвести до непередбачуваних наслідків. В цьому сенсі забезпечення невідворотності відповідальності за кримінальні правопорушення не є примхою влади чи даниною принципу справедливості, це є основа добробуту та побудови суспільства, заснованого на загальнолюдських цінностях. Система правоохоронних органів нашої країни, маючи повноваження, техніко-технологічні та організаційно-тактичні можливості, цілком здатна досягати завдань, що ставляться перед ними як в межах конкретних кримінальних проваджень, так і їх юрисдикції щодо забезпечення правопорядку та безпеки. Протягом останніх років в Україні цілком доречно створено низку органів, що мають за мету протидію корупційним проявам. З огляду попередніх результатів їх діяльності, вбачаються проблемні питання, що потребують вирішення як на законодавчому, так і практичному рівнях. Проте, складності та перешкоди в їх роботі є цілком закономірними та передбачуваними. Вони можуть бути викликані як навмисною протидією досудовому розслідуванню та судовому розгляду з боку осіб, які причетні до таких правопорушень, так і об'єктивними чинниками, що пов'язані із процесом становлення та адаптації нових державних інституцій до суспільних реалій та чинного законодавства. Для належного виконання правоохоронними органами своїх функцій, крім власних можливостей, необхідним є політична воля інших органів влади та спрямування державної політики на протидію, в тому числі внутрішнім загрозам, а також консолідація суспільства та підтримка з боку недержавних суб'єктів громадянського суспільства. Процес створення нових правоохоронних інституцій потребує поміркованості та витримки, як з боку влади так і самого суспільства. В своїй роботі Карл Поппер зазначав, що питання «Чому ми надаємо перевагу жити в добре організованій державі, а не без держави, тобто в анархії?», це «саме те

питання», на яке «повинен намагатися відповісти соціальний технолог, перш ніж він візьметься будувати чи перебудовувати будь-який політичний інститут» [32]. В цьому сенсі сьогодні можна побачити певні кризові явища та недовіру до органів державної влади, що в деяких випадках дійсно була дискредитована неправомірною поведінкою окремих посадових осіб. Проте такі випадки потребують саме законного реагування та притягнення винних до відповідальності, а не дискредитації самих державних та правоохоронних органів чи їх ліквідацію. Підхід до реформування чинного законодавства та системи державних органів повинен відбуватися з урахуванням та забезпеченням здійснення основоположних принципів та підходів, одним з яких є принцип невідворотності юридичної відповідальності.

Список використаної літератури

1. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 29.03.2023).
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?find=1&text> (дата звернення: 29.03.2023).
3. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном : монограф. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев. Дніпро : ДДУВС, 2022. 216 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9736>
4. Kramarenko Yu. Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1 (1). P. 104-116 <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/8200>
5. Edelman Trust Barometer. Website. URL: <https://www.edelman.com/trust/2023/trust-barometer> (accessed 29.03.2023)
6. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол. : С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2016. 284 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/civilization_Ukraine_site_210.pdf (дата звернення: 29.03.2023).
7. An Economy for the 99%: It's time to build a human economy that benefits everyone, not just the privileged few. URL: <https://policy-practice.oxfam.org/resources/an-economy-for-the-99-its-time-to-build-a-human-economy-that-benefits-everyone-620170/>
8. Проблеми реалізації консолідаційного потенціалу Української нації. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019->

09/ANALIT%20STEPYKO%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf (дата звернення: 29.03.2023).

9. Theoretical foundations of state and law: collective monograph / Bondar V., Kuzmenko I., Rudnichenko S., Dumanskyi R. etc. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 2022. 159 p. Available at : DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.1

10. Офіс Генерального прокурора. Статистика. Офіційний вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 29.03.2023)

11. Державна служба статистики. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.03.2023).

12. Населення України становить 37 мільйонів – Дубілет. URL: <https://www.dw.com/uk/населення-україни-становить-37-мільйонів-дубілет/a-52118213> (дата звернення: 29.03.2023).

13. Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування оприлюднених у засобах масової інформації фактів можливих корупційних дій посадових осіб органів державної влади, які призвели до значних втрат дохідної частини Державного бюджету України : Постанова Верховної Ради України від 02.12.2020 № 1034-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-20#Text> (дата звернення: 29.03.2023).

14. Про Державний бюджет України на 2021 рік : Закон України від 15.12.2020 № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення: 29.03.2023).

15. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 № 1928-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення: 29.03.2023).

16. Національне антикорупційне бюро України. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://nabu.gov.ua> (дата звернення 29.03.2023)

17. Національне антикорупційне бюро України. Справи в суді. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://nabu.gov.ua/sprava-stosovno-kerivnyuka-pidrozdilu-zlochynnoyi-organizaciyi-eksprezydenta-vtikacha> (дата звернення 29.03.2023).

18. Національне антикорупційне бюро України. Справи в суді. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/gazova-sprava> (дата звернення: 29.03.2023).

19. Національне антикорупційне бюро України. *Офіційний YouTube-канал*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QAIN3hUoZUs&t=7s> (дата звернення: 29.03.2023).

20. Інформація про кількість засуджених і виправданих осіб та призначені засудженим покарання. URL:

https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/data/conviction_punishment/01-2023.pdf (дата звернення: 29.03.2023).

21. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення: 29.03.2023).

22. Alberto Alesina, Salvatore Piccolo, Paolo Pinotti. “Organized Crime, Violence, and Politics” *The Review of Economic Studies*, Volume 86, Issue 2, March 2019, Pages 457–499, <https://doi.org/10.1093/restud/rdy036>

23. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 29.03.2023).

24. Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки СОСТА Україна: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2022 р. № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2022-п#Text> (дата звернення 29.03.2023).

25. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-р#Text> (дата звернення 29.03.2023).

26. European union serious and organised crime threat assessment 2017. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment-2017> (accessed 29.03.2023).

27. URL: <https://rm.coe.int/-/168070ab45> (дата звернення 29.03.2023).

28. Крамаренко Ю. М. Окремі питання використання світового досвіду боротьби з організованою злочинністю у діяльності правоохоронних органів України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (111). С. 256-263.

29. European Union Serious And Organised Crime Threat Assessment. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment> (accessed 29.03.2023).

30. Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a19655 (accessed 29.03.2023).

31. Крамаренко Ю. М. Правові, організаційні та тактичні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2005. 17 с.

32. Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. / Перекл. з англ. О. Коваленка. Київ : Основи, 1994. 444 с.

Summary. Crime, especially in its organized forms, is a threat to society, which, in turn, requires constant attention and vigilance on the part of authorities and public institutions, which, thanks to their capabilities, counteract this phenomenon. In order to combat crime and to ensure public safety and order in the system of authorities, appropriate bodies that perform law enforcement functions have been created.

Criminal proceedings, as well as combating crime in general, can be imagined as a rivalry between two opposing parties that have different (often mutually exclusive) goals and use different methods to achieve them. For each of the parties, the effectiveness of such rivalry depends on the quality of understanding the behavior of its participants and the processes that occur during such relationships. The issue of ensuring the inevitability of criminal responsibility in every case of committing a criminal offense is one of the main ones in the activities of law enforcement agencies. Violation of this principle can lead to unpredictable consequences, which can be manifested in the feeling of impunity for persons prone to offenses, and hopelessness for those who demonstrate lawful behavior.

Law enforcement agencies of Ukraine, having the authority, technical-technological and organizational-tactical capabilities, are quite capable of achieving the tasks set before them both within the limits of specific criminal proceedings and within their jurisdiction to ensure law and order and security. In recent years, a number of bodies have been created in Ukraine with the aim of combating corruption. Based on the previous results of their activities, problematic issues can be seen that need to be resolved both at the legislative and practical levels. The approach to reforming the current legislation and the system of state bodies should take into account and ensure the implementation of fundamental principles and approaches, one of which is the principle of inevitability of legal responsibility.

Keywords: law enforcement agencies, the inevitability of criminal responsibility, operative investigative activity, criminal proceedings

References:

1. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 roku № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]
2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?find=1&text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

3. Suchasni pytannia protydii orhanizovaniï zlochynnosti v Ukraini ta za kordonom: monohrafiia /Iu.M. Kramarenko, O.S. Skok, T.V. Shevchenko, V.H. Khashev). Dnipro: DDUVS, 2022. 216 s. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9736> [in Ukrainian]

4. Kramarenko Yu. Organized crime as a social system: characteristics and trends / Y. Kramarenko // Philosophy, Economics and Law Review. 2021. Volume 1 (1). C. 104-116 <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/8200> [in English]

5. Edelman Trust Barometer. Website. URL: <https://www.edelman.com/trust/2023/trust-barometer> (accessed 29.03.2023) [in English]

6. Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii : natsionalna dopovid / red. kol.: S.I. Pyrozhekov, O.M. Maiboroda, Yu.Zh. Shaihorodskyi ta in. IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. K. : NAN Ukrainy, 2016. – 284 s. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/civilization_Ukraine_site_210.pdf (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

7. An Economy for the 99%: It's time to build a human economy that benefits everyone, not just the privileged few. URL: <https://policy-practice.oxfam.org/resources/an-economy-for-the-99-its-time-to-build-a-human-economy-that-benefits-everyone-620170/> [in English]

8. Problemy realizatsii konsolidatsiinoho potentsialu Ukrainskoi natsii. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/ANALIT%20STEPYKO%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

9. Theoretical foundations of state and law: collective monograph / Bondar V., Kuzmenko I., Rudnichenko S., Dumanskyi R. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2022. 159 p. Available at :DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.1 [in English]

10. Ofis Heneralnoho prokurora. Statystyka. Ofitsiinyi vebsait. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

11. Derzhavna sluzhba statystyky. Ofitsiinyi vebsait. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

12. Naselennia Ukrainy stanovyv 37 milioniv – Dubilet. URL: <https://www.dw.com/uk/naselennia-ukrainy-stanovyv-37-milioniv-dubilet/a-52118213> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

13. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro poperednii zvit Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan rozsliduvannia opryliudnenykh u zasobakh masovoi informatsii faktiv mozhlyvykh koruptsiinykh diï posadovykh osib orhaniv derzhavnoi vlady, yaki pryzvely do znachnykh vtrat dokhidnoi chastyny Derzhavnoho biudzhetu

Ukrainy» vid 2 hrudnia 2020 roku № 1034-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-20#Text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

14. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2021 rik : Zakon Ukrainy vid 15 hrudnia 2020 roku № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

15. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik : Zakon Ukrainy vid 2 hrudnia 2021 roku № 1928-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

16. Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. Ofitsiinyi vebsait. URL: <https://nabu.gov.ua> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

17. Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. Spravy v sudi. Ofitsiinyi vebsait. URL: <https://nabu.gov.ua/sprava-stosovno-kerivnyka-pidrozdilu-zlochynnoyi-organizaciyi-eksprezydenta-vtikacha> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

18. Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. Spravy v sudi. Ofitsiinyi vebsait. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/gazova-sprava> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

19. Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. Ofitsiinyi YouTube-kanal. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QAIN3hUoZUs&t=7s> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

20. Informatsiia pro kil'kist zasudzhennykh i vypravdannykh osib ta pryznacheni zasudzhenykh pokarannia URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/data/conviction_punishment/01-2023.pdf (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

21. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 r. № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

22. Alberto Alesina, Salvatore Piccolo, Paolo Pinotti. “Organized Crime, Violence, and Politics” *The Review of Economic Studies*, Volume 86, Issue 2, March 2019, Pages 457–499, <https://doi.org/10.1093/restud/rdy036> [in English]

23. Pro skhvalennia Stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 veresnia 2020 r. № 1126-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

24. Deiaki pytannia zaprovadzhennia v diialnist tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady systemy otsinky SOCTA Ukraina: Postanova Kabinetu

Ministriv Ukrainy vid 26 sichnia 2022 r. № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2022-p#Text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

25. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 veresnia 2022 r. № 850-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-r#Text> (data zvernennia 29.03.2023) [in Ukrainian]

26. European union serious and organised crime thre at assessment 2017. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment-2017> (accessed 29.03.2023) [in English]

27. Belaya kniga o transnacional`noj organizovanoj prestupnosti. Sovet Evropy`, 2015 g. 56 s. URL: <https://rm.coe.int/-/168070ab45> (data zvernennya 29.03.2023) [in Russian]

28. Okremi pytannia vykorystannia svitovoho dosvidu borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu u diialnosti pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy / Yu. M. Kramarenko // Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. - 2021. - № 2 (111). – S. 256-263 [in Ukrainian]

29. European Union Serious And Organised Crime Threat Assessment. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment> (accessed 29.03.2023) [in English]

30. Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a19655 (accessed 29.03.2023) [in English]

31. Kramarenko Yu.M. Pravovi, orhanizatsiini ta taktychni aspekty zabezpechennia bezpeky uchasnykiv kryminalnoho sudochynstva : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 21.07.04. Kharkiv, 2005. 17 s. [in Ukrainian]

32. Karl Popper Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy. Tom 1. / Perekl. z anhl. O. Kovalenka. K.: Osnovy, 1994. 444 s. [in Ukrainian]

Кузик В'ячеслав Васильович

кандидат юридичних наук

*старший науковий співробітник 1-го науково-дослідного відділу
Науково-дослідної лабораторії криміналістичної та спеціальної
техніки Державного науково-дослідного інституту МВС України*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5110-8220>

ФОРМИ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

Вступ. Аналіз сучасного стану злочинності в Україні й узагальнення статистичних даних свідчить про зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів із урахуванням їх латентності. Тому стратегічним напрямом протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є запобігання цим кримінально протиправним проявам підрозділами кримінальної поліції.

На сьогодні винятково важливого значення набуває удосконалення організаційних напрямів та практики запобіжної діяльності підрозділів кримінальної поліції, від яких залежить ефективність комплексного застосування можливостей цих підрозділів під час запобігання наркозлочинності.

Проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів досліджували такі вітчизняні науковці, як: М. М. Андреев, А. М. Бабенко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, Є. О. Гладкова, О. П. Горох, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, І. О. Доброрез, Л. В. Дорош, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, Є. М. Карпенко, О. В. Кириченко, О. М. Міщанинець, А. А. Музика, О. В. Наден, Д. Й. Никифорчук, Р. М. Павленко, Ю. Г. Пономаренко, М. Л. Прохорова, В. Г. Пшеничний, Е. В. Расюк, Л. В. Раєцька, А. В. Савченко, О. М. Стрільців, В. А. Тимошенко, Є. В. Фесенко, М. С. Хруппа, В. В. Черней та інших.

У зв'язку з реформуванням Національної поліції України, зміни парадигми протидії злочинності, ускладненням криміногенної обстановки в частині незаконного розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, удосконалення форм

та методів кримінально протиправної діяльності наркозбутників, виникла нагальна потреба у дослідженні форм запобіжної діяльності підрозділів кримінальної поліції під час протидії наркозлочинності.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетним напрямом протидії наркозлочинності є запобігання їй, тобто недопущення вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів на стадії формування кримінальної протиправної поведінки або на різних стадіях кримінальної протиправної поведінки (готування чи замаху на кримінальне правопорушення).

У кримінології «запобігання» розглядається як багаторівнева система державних і суспільних заходів, спрямованих на усунення, послаблення або нейтралізацію причин та умов злочинності. У кожному дослідженні як його кінцевий результат мають бути сформульовані засоби запобігання злочинності або окремих суспільно небезпечних діянь [1, с. 101-102]. Запобігання забезпечується, з одного боку, послідовним перетворенням і вдосконаленням суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності людей, у ході чого криміногенні явища витісняються, а з іншого – активним впливом на останні широкого комплексу спеціальних заходів і протидією злочинним проявам [2, с. 45].

Як зазначив А.П. Закалюк, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється, насамперед, з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їх збільшенню. Крім цього, злочинність, дійсно, є соціальним феноменом, що виявляється у кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні обумовлений певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми попереджувальними заходами [3, с. 318-319].

Таким чином, запобігання злочинності спрямовано на розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності та знешкодження її коріння. Запобігання злочинності розглядається як соціально-правовий процес, який знижує, обмежує, ліквідує явища, що породжують злочинність.

Запобіжна діяльність у сфері наркообігу має спрямовуватися за двома основними напрямками:

- 1) скорочення незаконного попиту на наркотики;
- 2) скорочення незаконної пропозиції наркотиків [4, с. 454].

Підрозділи кримінальної поліції є суб'єктами спеціально-

кримінологічного запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, які спрямовують свою діяльність на скорочення незаконної пропозиції цих заборонених предметів. Разом із тим, слід зазначити, що спеціально-кримінологічне запобігання наркозлочинності не може мати ефекту протидії, якщо не здійснюються загальносоціальні заходи на рівні держави. Такі заходи відносяться до профілактичних та включають в себе заходи соціально-економічного (підвищення та відносно вирівнювання життєвого рівня основних прошарків населення; поліпшення житлово-побутових умов життя людей; створення нормальних умов побуту і змістовного дозвілля населення; створення фондів допомоги, соціального захисту громадян тощо), правового (правове навчання населення у закладах освіти, за місцем проживання, у засобах масової інформації тощо) та культурно-виховного характеру.

Основна мета проведення загальносоціальних заходів спрямована на протидію наркоманії як соціально негативному явищу та зниження рівня наркотизації суспільства. Так, загальна профілактика наркоманії визначена як комплекс заходів щодо виявлення причин, які породжують протиправне діяння, і умов, що сприяють здійсненню правопорушень, з подальшим їх усуненням із метою формування вільного від наркотиків суспільства, а індивідуальна профілактика наркоманії – сукупність заходів впливу на окрему особу з метою недопущення зловживання нею наркотичними засобами і психотропними речовинами з використанням правових, соціальних, психологічних, медичних та інших методів впливу [5, с. 19, 21].

Слід зазначити, що в Європейському Союзі розроблено низку підходів до профілактики осіб за певними критеріями, серед яких приналежність до певних соціальних прошарків, специфіки особистості тощо, зокрема:

а) «вибіркова профілактика», яка ґрунтується на соціальних і демографічних індикаторах, за допомогою яких виявляються групи ризику, а саме: безробітні; бездомні; особи, які потрапляли до поля зору правоохоронних органів у зв'язку з учиненням правопорушень; представники певних соціальних меншин тощо. Така профілактика проводиться через специфічні групи, родини або місцеві громади і спрямована на представників «груп ризику», які найбільш вірогідно можуть бути втягнуті в уживання наркотиків;

б) «індикативна профілактика», спрямована на виявлення індивідуумів, що мають психологічні чи психічні проблеми, які можуть у подальшому призвести до вживання ними наркотичних чи психотропних засобів. До такої категорії належать особи, які залишили роботу чи навчання, мають певні психічні захворювання або вже

вживають деякі психоактивні речовини, схильні до антисоціальної поведінки [6, с. 164].

Вітчизняний досвід і практика наркополітики інших країн свідчить про те, що саме гуманізація щодо споживачів наркотиків, як стратегічний її напрямок, є ключовою складовою нового підходу до вирішення проблеми наркотиків. Суть цього підходу – у наданні переваг заходам медико-профілактичного характеру, зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, повернення хворих на наркоманію в соціум, а не кримінальному їх переслідуванню. Натомість робота правоохоронних органів має фокусуватись на наркобізнесі [7, с. 2].

Таким чином, основним змістом профілактики наркозалежності є здійснення комплексних заходів, спрямованих на зниження рівня первинного вживання наркотиків, а отже, незаконного попиту на них, зменшення шкоди від вживання не за медичним призначенням наркотиків у сфері охорони здоров'я та життєдіяльності суспільства в цілому.

Профілактика наркоманії здійснюється шляхом: 1) впровадження апробованих передовою міжнародною та вітчизняною практикою профілактичних стратегій формування життєвих навичок, розроблення нових і вдосконалення чинних програм та методик розв'язання наркотичних та алкогольних проблем згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України до наукових, науково-методичних та навчальних видань; 2) забезпечення державної підтримки розвитку системи позашкільної освіти; 3) розроблення та запровадження механізмів координації діяльності державних установ і громадських організацій у сфері профілактики вживання психоактивних речовин не за медичним призначенням; 4) реалізації стратегій зниження рівня незаконного попиту на наркотики серед молоді, формування в неї життєвих навичок, уміння протистояти ризикам і загрозам, пов'язаним із наркотиками; 5) підготовки і здійснення комплексу профілактичних заходів, спрямованих на підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків, формування у них свідомого відповідального ставлення до виконання обов'язків, пов'язаних з утриманням, вихованням та освітою дітей; 6) забезпечення навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів достатньою кількістю інформаційної та методичної літератури для проведення профілактичної роботи з учнями, їхніми батьками та педагогічними працівниками; 7) забезпечення розвитку інфраструктури надання комплексної соціально-педагогічної та медико-психологічної допомоги дітям та їхнім батькам; 8) впровадження у програми підготовки та перепідготовки педагогічних працівників і лікарів загальної практики (сімейних лікарів) сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді; 9)

створення і запровадження методики раннього виявлення дітей, які належать до груп ризику через їхню незахищеність та інші чинники, що можуть призвести до початку вживання наркотиків (діти, батьки яких перебувають у трудовій еміграції за кордоном; діти із сімей із проблемами залежності; діти, що отримали психологічні травми внаслідок жорстокого поводження або сексуального насильства, безпритульні), сприяння захисту їхніх прав та недопущення соціального відторгнення; 10) проведення глибокого і систематичного моніторингу, оцінки ефективності профілактики наркоманії і внесення відповідних коректив у її організацію та зміст на основі наявних даних [8].

До загальносоціальних заходів слід віднести й моніторинг ситуації обігу наркотиків в Україні. Єдина система моніторингу ситуації у цій сфері повинна мати на меті: приведення системи національних показників (індикаторів) оцінки наркоситуації у відповідність із критеріями Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності; оцінку фактичного обсягу обігу наркотиків та їх незаконного розповсюдження з урахуванням латентності, прогнозування негативних тенденцій у цій сфері, можливих економічних і соціальних наслідків; відстеження динаміки епідеміологічної ситуації щодо ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, гепатиту та інших соціально небезпечних захворювань серед споживачів наркотиків (зокрема ін'єкційної групи); діагностику соціальних груп підвищеного ризику, які допускають вживання наркотиків не за медичним призначенням; виявлення нових видів психоактивних речовин та прийняття рішення щодо доцільності здійснення заходів контролю за ними; розроблення системи заходів профілактики та протидії наркоманії і наркозлочинності, оцінки ефективності їх впливу на ситуацію; доступ засобів масової інформації, широких верств населення до об'єктивних даних про тенденції зміни наркоситуації; аналіз функціонування міжнародних механізмів захисту прав людини, які безпосередньо чи опосередковано стосуються контролю за наркотиками, та підготовку пропозицій щодо врахування відповідного досвіду у процесі реалізації наркополітики [9, с. 484].

Особливого значення набуває запобігання наркозлочинності на спеціально-кримінологічному рівні.

Як зазначив В. Тимошенко, однією з вирішальних складових успіху в запобіганні наркобізнесу має стати глибоке вивчення криміногенної ситуації на цьому важливому й уразливому напрямі протидії організованій злочинності. Всебічне, об'єктивне дослідження усіх складових кримінологічної характеристики наркобізнесу, його причин і сприятливих умов в Україні та особистості наркозлочинців дозволить зосереджувати увагу на цілеспрямованому, плановому вирішенні завдань, що мають на меті передусім руйнування економічного підґрунтя

наркобізнесу та його інфраструктури [10, с. 93].

Слід зазначити, що ефективна протидія наркозлочинності передбачає: 1) участь усіх служб і підрозділів правоохоронних органів, до компетенції яких входить безпосередній «вихід» на громадян, групи населення, у невідкладній оперативній протидії незаконному обігу наркотиків; 2) реалізацію спеціалізованої оперативно-розшукової протидії підрозділами всіх рівнів – департаментами, управліннями та відділами поліції; 3) співвіднесення заходів протидії, які застосовуються суб'єктами цієї діяльності до учасників незаконного обігу наркотиків, зі ступенем їх небезпеки. Відповідно спеціальна протидія наркозлочинності складається з протидії: незаконному виробництву (збору); незаконному транспортуванню; незаконному збуту (нелегальній торгівлі); незаконному споживанню (зокрема під час лікування наркозалежних та їх подальшої реабілітації) [11, с. 204].

Як свідчать результати опитування працівників кримінальної поліції, 70 % респондентів зазначили, що на сьогодні запобіжна діяльність підрозділів кримінальної поліції щодо протидії наркозлочинності є неефективною [12, с. 154].

Визначальним у протидії наркозлочинності повинно стати саме запобігання цьому суспільно небезпечному явищу, і, в першу чергу, її профілактика, тобто діяльність з виявлення та усунення (нейтралізації) причин наркозлочинності та умов, що їй сприяють.

Як зазначили О. В. Кириченко та О. А. Шевченко, профілактика злочинів є однією із різновидів запобіжної діяльності, яка включає до себе сукупність державних та громадських цілеспрямованих заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, та застосування до них заходів щодо подальшої їх відмови від злочинних намірів [13, с. 201]. При цьому, особлива увага суб'єктів протидії наркозлочинності повинна приділятися профілактиці кримінальних правопорушень на індивідуальному рівні.

Враховуючи те, що підрозділи кримінальної поліції здійснюють оперативно-розшукову діяльність, то актуальним є питання щодо проведення ними оперативно-розшукової профілактики, яка здійснюється за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів.

Так, на загальному рівні оперативно-розшукова профілактика спрямована на обмеження дії негативних явищ і процесів, взаємопов'язаних зі злочинністю; усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинних проявів; ліквідацію криміногенних факторів у мікросередовищі особи, які формують її антигромадську позицію і мотивацію злочинної поведінки. До таких заходів відносяться:

1) профілактика випередження (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які спрямовані на завчасне запобігання виникненню криміногенних явищ і процесів у суспільному житті); 2) профілактика обмеження (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які перешкоджають поширенню в країні або на певній адміністративно-територіальній одиниці криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню особи злочинця); 3) профілактика усунення (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які спрямовані на ліквідування негативних процесів та явищ, та які запобігають новій активізації їх дій); профілактика захисту (сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, що здійснюються з метою усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів, та (опосередковано) антисуспільних поглядів) [14, с. 91].

На індивідуальному рівні оперативно-розшукової профілактики на підставі аналізу інформації, яка була отримана оперативним шляхом щодо осіб, які схильні до вчинення злочинів, та про факти щодо злочинних намірів цих осіб, здійснюється превентивний вплив на особу, яка за своїм антигромадським способом життя спроможна вчинити злочин. До основних заходів індивідуальної профілактики злочинів оперативними підрозділами належать: 1) заходи переконання (процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від антигромадської поведінки, антисуспільних установок); 2) заходи соціальної допомоги (працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо); 3) заходи обмеження (профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку ОВС із залученням громадськості); 4) заходи примусу (адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд та ін.) [14, с. 92].

Отже, найбільш ефективною формою здійснення запобігання наркозлочинності підрозділами кримінальної поліції є її профілактика, яка насамперед повинна бути спрямована на нейтралізацію криміногенних чинників, які з одного боку, сприяють існуванню незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в країні, а з іншого – поширенню наркоманії у суспільстві.

Разом із тим, діяльність підрозділів кримінальної поліції за цим напрямом роботи є не системною. Так, на питання, чи проводяться систематично підрозділом, де Ви працюєте, заходи щодо профілактики наркозлочинності та наркоманії на території оперативного

обслуговування, 14 % респондентів із числа працівників підрозділів кримінальної поліції відповіли «так», 78 % – «ні», 8 % – не дали відповідь на це питання [12, с. 156-157].

Підрозділи кримінальної поліції під час профілактики незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, у першу чергу, повинні здійснювати організаційно-управлінські заходи, до яких належать:

- 1) оздоровлення криміногенної обстановки на території оперативної обслуговування, де мають тенденції розповсюдження збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

- 2) залучення громадськості до протидії поширенню наркоманії та наркозлочинності;

- 3) систематична робота з громадянами та службовими особами щодо негативного ставлення до розповсюдження зазначених заборонених предметів;

- 4) підвищення рівня індивідуальної профілактики з наркоманами та з особами, схильними до вчинення цих видів кримінальних правопорушень.

Як зазначив Е. В. Расюк, лише репресивними заходами правоохоронних органів подолати наркоманію неможливо. Одним із пріоритетних напрямків діяльності ОВС є профілактична робота, яку слід проводити в тісній співпраці з місцевими органами самоврядування із залученням громадських організацій. Необхідно вирішити питання фінансування таких заходів, активізувати антинаркотичну пропаганду і попереджувальну роботу в молодіжному середовищі, і особливо це стосується навчальних закладів, висвітлювати в засобах масової інформації не тільки проблемні питання поширення наркоманії, а й роботу, яку проводять ОВС у питанні протидії цим негативним явищам та наркозлочинності [15, с. 14].

Слід зазначити, що у наказі Національної поліції України від 17.11.2015 р. № 95 «Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України», який на сьогодні втратив чинності, були визначені функції Департаменту протидії наркозлочинності Національної поліції України. Серед основних профілактичних функцій слід виокремити наступні: 1) забезпечує моніторинг стану нелегального та легального обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та поширення наркоманії, виявляє джерела поширення цих засобів та речовин, вивчає причини поширення наркоманії; 2) розробляє та реалізує програми протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та запобігання поширенню наркоманії; 3) здійснює заходи із забезпечення контролю за виробництвом, виготовленням, зберіганням,

обліком, відпуском, розподілом, торгівлею, перевезенням, пересиланням чи використанням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, призначених для виробництва або виготовлення цих засобів і речовин, а також за дотриманням установлених правил посіву або вирощування маку та конопель для промислових цілей; 4) розробляє проекти законодавчих та нормативно-правових актів, інформаційно-аналітичні документи, методичні рекомендації з питань, які належать до компетенції Департаменту, або бере участь у їх розробленні; 5) ініціює проведення антинаркоманійної пропаганди через засоби масової інформації; 6) проводить моніторинг інформації, що публікується в засобах масової інформації, особливо інтернет-виданнях, щодо розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; 7) спільно з підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення НПУ постійно поповнює інформаційні масиви даних оперативно-розшукового і профілактичного призначення, які об'єднують інформацію про осіб криміногенних категорій, фірми та організації будь-якої форми власності, які причетні до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, які підозрюються у цьому [16].

Для успішного виявлення причин та умов, які сприяють незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів працівники підрозділів кримінальної поліції перш за все повинні вивчати оперативну обстановку на обслуговуваній території; ретельно аналізують дані, які можуть свідчити про наміри чи готування до вчинення цих кримінальних правопорушень; аналізувати криміногенні чинники по виявленим кримінальним правопорушенням; перевіряти осіб, які схильні до вчинення таких кримінальних правопорушень та тих, які можуть зберігати за місцем мешкання.

У сільській місцевості необхідно постійно перевіряти ділянки сільськогосподарських підприємств, ферм, які розміщені на території обслуговування, підприємства з перероблення конопель, маку, виготовлення та зберігання ліків, що містять наркотики, найбільш вірогідні місця нелегальних посівів опійного маку та гашишних конопель.

За результатами аналізу практики діяльності підрозділів кримінальної поліції та враховуючи те, що профілактична робота повинна бути спрямована на нейтралізацію криміногенних чинників детермінації наркозлочинності, зазначені підрозділи повинні акцентувати основну увагу на перешкоджанні потраплянню наркотиків на споживчий ринок шляхом здійснення таких заходів:

1) недопущення потрапляння на незаконний споживчий ринок наркотичних засобів та психотропних речовин, які знаходяться у

законному обігу;

2) систематичне проведення спільно з громадськістю рейдів щодо виявлення та вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в місцях ймовірного їх збуту;

3) проведення регулярних планових оперативних перевірок установ, підприємств, організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом або використанням наркотичних засобів, хімічних реагентів, а також житлового сектора, гуртожитків, місць проведення дозвілля, де можливе немедичне вживання наркотиків тощо;

4) систематичне проведення антинаркотичної роботи серед дітей та молоді у закладах освіти;

5) своєчасне виявлення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, викриття системних зв'язків наркобізнесу, припинення корупційних схем, пов'язаних із наркозлочинністю;

6) створення умов, що перешкоджають кримінальній діяльності організованих злочинних об'єднань та корумпованих посадових осіб на підприємствах із виробництва наркотичних засобів;

7) створення перешкод щодо переміщення цих заборонених предметів через територію країни, певної адміністративно-територіальної одиниці.

Зазначене здійснити можливо завдяки проведенню оперативно-профілактичних операцій та комплексних оперативно-профілактичних заходів. Наприклад, оперативні підрозділи органів внутрішніх справ проводили цільові оперативно-профілактичні операції та комплексні оперативно-профілактичні заходи [17]. На той час підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків МВС України здійснювали такі цільові оперативно-профілактичні операції під час протидії наркозлочинності, як «Канал», «Мак», «Генофонд», «Батискаф», «Ліки», але на сьогодні підрозділи кримінальної поліції проводять лише оперативно-профілактичну операцію «Мак». Таке скорочення заходів негативно сприяє профілактичній роботі зазначених підрозділів та негативно впливає на виявлення фактів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Особливого значення має проведення індивідуальної профілактики з боку підрозділів кримінальної поліції, яка спрямована на виявлення осіб, з боку яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, та вплив на них із метою недопущення вчинення цих кримінальних правопорушень.

Як зазначила Є. О. Гладкова, для ефективності індивідуального профілактичного впливу є важливими своєчасність профілактичної

роботи, охоплення нею самої особи, умов її життя й діяльності та найближчого оточення; перенесення центру ваги з вивчення особи й документування зібраних даних на безпосередній особистісний вплив на підставі цих даних; відповідність характеру й інтенсивності стримуючого та коригуючого впливу характеристиці особи та поведінки [18, с. 256].

Заходи індивідуальної профілактики правопорушень, пов'язаних із наркотичними засобами та психотропними речовинами, проводяться планомірно, активно й наступально, з використанням усіх сил і засобів, із тим, щоб виключити формування злочинного умислу, запобігти правопорушенням, пов'язаним із наркотиками, на стадії їх підготовки. У разі виявлення в осіб, що вживають наркотики, психічних відхилень, наявності діагнозу «наркоманія» чи «токсикоманія» індивідуально-профілактична дія планується і здійснюється з урахуванням рекомендацій лікаря психіатра-нарколога, а також за його участі у розробці та проведенні заходів медичного характеру за алгоритмом, близьким до форм і методів віктимологічного запобігання злочинності [18, с. 240].

На наш погляд, індивідуальна профілактика підрозділами кримінальної поліції включає в себе такі етапи:

1) виявлення осіб, з боку яких через їх антисуспільні погляди й поведінку можна очікувати вчинення, у тому числі й у складі організованих злочинних об'єднань, незаконного виготовлення та/або збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

2) організація спостереження й отримання оперативної інформації про поведінку, погляди зазначеної категорії осіб. Після перевірки інформації про них у більшості своїй підлягають профілактичному впливу, крім випадків, коли вони обґрунтовано підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення;

3) організація та здійснення комплексу заходів із метою недопущення вчинення фігурантами зазначених кримінальних правопорушень. При цьому, у разі наявності інформації щодо особи, відносно якої здійснюється система заходів профілактики, про те, що вона вчинила адміністративне або кримінальне правопорушення, не пов'язане з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, застосовуються заходи щодо її притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що до основних заходів, які здійснюють підрозділи кримінальної поліції щодо профілактики незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, слід віднести:

– заходи профілактики (на загальному рівні): систематичний контроль за поведінкою громадян, схильних до вчинення зазначеної кримінально протиправної діяльності, та осіб, які раніше були засуджені за вчинення наркозлочинів; здійснення дієвого контролю за поведінкою громадян, які так або інакше опинилися в групі підвищеного кримінального ризику, зокрема особи, які тривалий час не мають постійного джерела прибутків, безробітні, ті, хто веде аморальний протиправний спосіб життя, наркомани тощо; скорочення незаконного попиту на наркотики шляхом проведення заходів профілактики наркоманії;

– заходи профілактики (на індивідуальному рівні): переконання (процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від участі одноосібно або у складі групи займатися зазначеною кримінально протиправною діяльністю); заходи обмеження (профілактичний контроль з боку працівників підрозділів кримінальної поліції із залученням громадськості за особами, які в силу своїх антигромадських поглядів можуть брати участь у наркобізнесі); примусу (притягнення особи, щодо якої здійснюється система заходів профілактики, до адміністративної відповідальності або до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, не пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів).

Наведений перелік профілактичних засобів, спрямованих на запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, не є вичерпним та потребує постійного вдосконалення.

Попередження кримінальних правопорушень після їх профілактики є другою формою запобіжної діяльності. Попередження має місце тоді, коли кримінально протиправна поведінка проходить етап від моменту формування кримінально протиправного мотиву до початку виконання кримінального правопорушення. На рівні індивідуального запобігання злочинам попередження проявляється як інформування потенційного злочинця про нераціональність спланованого ним кримінального правопорушення [19, с. 107].

У випадку попередження готування тяжкого або особливо тяжкого злочину попередження автоматично перетворюється на наступну, останню форму запобігання – припинення його вчинення. Воно спрямовано на недопущення завершення розпочатого злочину [20, с. 150-151]. Разом із тим, як зазначив В. М. Куц, припинення залишається у сфері запобіжної діяльності за умови, що вчинене в процесі готування діяння не є кримінально караним. Якщо за готування до злочину передбачено кримінальну відповідальність, припинення такого готування слід розцінювати вже не як засіб запобігання, а як правове

реагування на його вчинення. Правовим реагуванням, а не запобіганням слід вважати припинення злочину і на стадії замаху на його вчинення, адже замах визнається кримінально каранним діянням [19, с. 108].

Головною ознакою попередження та припинення кримінальних правопорушень як одних із форм запобігання злочинності є те, що їх утворюють дії, які застосовуються до конкретних осіб, які виношують намір вже вчинити кримінальне правопорушення [20, с. 150-151]. Тобто, попередження та припинення кримінальних правопорушень здійснюється правоохоронними органами на індивідуальному рівні стосовно конкретної особи.

Попередження та припинення кримінально протиправних посягань не можливо здійснити без своєчасного виявлення наміру кримінально протиправної діяльності.

При цьому варто мати на увазі, що, крім виявлення караного готування до нього та замаху на його вчинення, науковці під категоріє «виявлення» охоплюють і так зване «розкриття злочину» [21, с. 10].

Слід зазначити, що своєчасне виявлення фактів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, і осіб, що їх вчинили, притягнення їх до кримінальної відповідальності забезпечує запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, адже схильні до цього особи, часто відмовляються від свого кримінально протиправного наміру лише через страх можливого покарання.

Практика діяльності підрозділів кримінальної поліції свідчить про те, що більшість кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, виявляються через значний термін. Зазначене свідчить й результати опитування, зокрема 75 % респондентів вказали на цю обставину [12, с. 165].

Одним із основних умов результативності здійснення запобігання є:

- 1) отримання упереджувальної інформації про наміри вчинення цих кримінальних правопорушень на території обслуговування;
- 2) визначення найбільш імовірних територій, місць, де можуть бути вчиненні ці кримінальні правопорушення;
- 3) вивчення негативних процесів із метою виявлення причин та умов, що сприяють зазначеній кримінально протиправній діяльності;
- 4) вивчення осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Підрозділам кримінальної поліції необхідно для досягнення мети попередження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів здійснювати такі заходи

попередження, як:

1) заходи переконання, що засновані на інформації щодо осіб, у яких виникли кримінально протиправні наміри щодо здійснення незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

2) заходи обмеження дій цих осіб із метою недопущення початку їх кримінально протиправної діяльності.

З метою запобігання наркобізнесу діяльність підрозділів кримінальної поліції повинна бути спрямована й на виявлення організованих злочинних об'єднань, отримання упереджувальної інформації про їх плани, осіб, які виношують наміри збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, джерела і канали фінансування, забезпечення засобами для здійснення вказаної кримінально протиправної діяльності. При цьому слід враховувати, що в системі запобіжних заходів щодо нейтралізації діяльності членів організованих злочинних об'єднань однією з найбільш дієвих форм є тактика примушення, що містить чинник на випередження, оскільки заснована на процесі психічного або фізичного (превентивного) впливу на свідомість і волю, вчинки й поведінку конкретної особи, яка перебуває на оперативному обліку.

Особливої уваги слід приділяти існуванню на території оперативного обслуговування нарколабораторій.

Про наявність у конкретному місті (районі) підпільних нарколабораторій свідчать дані про:

– наявність серед місцевих споживачів наркотичних засобів чи психотропних речовин осіб, які зловживають напівсинтетичними чи синтетичними речовинами такого роду, але не виготовляють їх самостійно;

– ступінь поширення серед молоді так званих «дискотечних», «тусовочних» і «сексуальних» синтетичних психотропів (ефедрон, «екстазі» тощо) та їхнього попиту на місцевому «чорному» ринку;

– постійне надходження у незаконний обіг наркотичних чи психотропних лікарських засобів за відсутності фактів їхнього розкрадання споживачами наркотиків;

– зростання продажу в спеціалізованих магазинах хімічного лабораторного обладнання (посуд, апаратура), прекурсорів, реагентів чи їхнє розкрадання з об'єктів, де їх використовують;

– наявність акціонерних хіміко-фармацевтичних та біопромислових товариств, яким було відмовлено у видаванні ліцензії щодо діяльності, пов'язаної з виробництвом наркотичних та психотропних речовин, речовин, включених до таблиць II та III, а також придбання прекурсорів, внесених у таблицю IV Переліку;

– вербування наркоділками висококваліфікованих спеціалістів (хіміки, фармацевти тощо) як керівників підпільних нарколабораторій [22, с. 10-11].

Одним із чинників результативності протидії наркозлочинності є створення дієвої системи такої протидії шляхом використання форм і методів оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи під час кримінального провадження з метою отримання своєчасної інформації щодо формування організованих злочинних об'єднань на ранніх стадіях, її використання для їх роз'єднання.

Так, підрозділи кримінальної поліції забезпечуть проведення на території України спеціальних операцій щодо виявлення осіб, які займаються розповсюдженням наркотиків, зокрема у закладах освіти країни та в місцях масового проведення дозвілля молоді, а також інших комплексних заходів, спрямованих на перекриття каналів незаконного надходження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; здійснюють заходи щодо припинення нелегального ввезення в Україну, вивезення з України чи транзиту через її територію наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

У зв'язку з цим їм надано право:

1) організовувати проведення в повному обсязі оперативно-розшукових заходів із виявлення і документування тяжких та особливо тяжких злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, насамперед учинених злочинними групами осіб, які мають міжрегіональні та міждержавні зв'язки, особливо в їх організованих формах;

2) проводити контрольовану поставку та оперативну закупку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у фізичних та юридичних осіб згідно з положеннями ст. 271 КПК України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами МВС України.

Найбільш ефективним методом виявлення та документування кримінально протиправної діяльності наркоділків є оперативна закупка. Так, на сьогодні правоохоронним органам надано право в межах оперативно-розшукового та кримінального провадження проводити оперативну закупку, яка забезпечує можливість документування фактів незаконного обігу як серед роздрібних торговців, так і реалізаторів-оптовиків.

Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений законодавством, з метою викриття й

документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила [23].

З метою встановлення каналів переміщення заборонених предметів оперативним підрозділам правоохоронних органів, у тому числі й підрозділам кримінальної поліції, надано право проводити контрольовано поставку, сутність якої полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [23].

Під час дослідження організаційно-правових основ діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів Р. Р. Грень, встановив, що в 75% випадків контрольованих поставок наркотичних засобів це були факти виявлення оперативними підрозділами Служби безпеки України та Національної поліції України їх незаконного транспортування; 16% склали повідомлення митних органів за фактами виявлення наркотиків у транспортних засобах, вантажах, багажах, ручній поклажі, поштових відправленнях; 7,5% – повідомлення оперативних працівників Державної кримінально-виконавчої служби України та поштових службовців про проходження наркотичних засобів у поштових відправленнях та в передачах засудженим [24, с. 176-177].

Наркоділки усе частіше використовують законспіровані методи розповсюдження наркотичних засобів, при цьому ними застосовуються сучасні досягнення суспільства, зокрема стільникові телефони та мережа Інтернет. Це обумовлено тим, що Інтернет як специфічне соціальне середовище має низку особливостей, які значно ускладнюють контроль з боку правоохоронних структур. До таких особливостей можна віднести відсутність географічних обмежень, відсутність системи автентифікації користувачів, що надає змогу в більшості випадків діяти анонімно.

Як зазначили О. В. Кириченко, О. М. Міщанинець та В. Д. Поливанюк, до способів використання комп'ютерних технологій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів відносяться такі: 1) приховування інформації щодо поставок партій наркотиків шляхом криптографічного кодування електронних посилянь; 2) шифрування інформації щодо номерів банківських рахунків, баз даних фінансових активів, способів зв'язку зі спільниками, даних обліку торгівельних операцій; 3) шляхом використання неконтрольованих засобів електронного зв'язку для передавання інформації, безпосередньо пов'язаної з проведенням

незаконних операцій, у тому числі за допомогою чат-кімнат в Інтернет із обмеженим доступом; 4) «відмивання» доходів від наркобізнесу за допомогою електронних платежів [25, с. 40].

Виявлення осіб, які пропонують наркотичні засоби через мережу Інтернет, здійснюється, окрім застосування класичних оперативно-розшукових методів, також шляхом самостійного пошуку оголошень або інформаційних повідомлень у мережі Інтернет від осіб, які можуть бути причетні до такої злочинної діяльності. З метою пошуку інформації кримінального характеру в мережі Інтернет, найдоцільнішим є використання пошукових систем. Це можуть бути як повідомлення на публічних онлайн ресурсах (форуми, дошки оголошень, соціальні мережі, блоги), так і сайти, спеціально створені зловмисниками з метою створення умов для вчинення злочину [26, с. 115].

Очевидно, що головною умовою припинення кримінальних правопорушень, що вчинюються з використанням мережі Інтернет, є встановлення особи злочинця.

Процес встановлення особи, яка розповсюджує інформацію в мережі Інтернет, можна умовно поділити на такі етапи: 1) пошук інформації в мережі Інтернет щодо фактів збуту наркотичних засобів; 2) встановлення провайдера Інтернет послуг, до мережі якого належить IP-адреса, з використанням якої збуваються наркотичні засоби; 3) встановлення місця знаходження комп'ютера, який мав доступ до Інтернет у вказаний час під встановленою IP-адресою.

Зазначене сприятиме встановленню осіб, які займаються незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, й тим самим попередити або припинити кримінально протиправну діяльність.

Таким чином, систему заходів припинення кримінально протиправних дій, які спрямовані на недопущення завершення розпочатого кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, складають:

– заходи, що створюють умови для добровільної відмови особи від продовження кримінально протиправної діяльності;

– заходи, що створюють умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої кримінально протиправної діяльності;

– негайна реакція підрозділів кримінальної поліції у випадках, коли зволікання потягне за собою безпосереднє посягання.

Підсумовуючи слід зазначити, що підрозділам кримінальної поліції під час запобігання на спеціально-кримінологічному рівні кримінальним правопорушенням, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних

засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, найбільш доцільно провести такі основні заходи:

1) оздоровлення криміногенної обстановки на об'єктах, де існує збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

2) залучення громадськості до протидії поширенню наркоманії та розповсюдженню цих засобів і речовин;

3) підвищення рівня нетерпимості громадян до фактів збуту;

4) підвищення рівня індивідуальної профілактики з наркоманами та з особами, які схильні до вчинення цих видів кримінальних правопорушень;

5) перешкоджання потраплянню наркотиків на споживчий ринок (покращання ефективності діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та запобігання цим фактам, активізації участі населення у профілактиці наркоманії, систематичного проведення працівниками поліції спільно з громадськістю рейдів із виявлення та запобігання фактам незаконного збуту наркотиків, підвищення ролі закладів освіти, сім'ї у проведенні антинаркотичної роботи серед молоді);

6) проведення регулярних планових оперативних перевірок установ, підприємств, організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом або використанням наркотичних засобів, хімічних реагентів, а також житлового сектора, гуртожитків, місць проведення дозвілля, де можливе немедичне вживання наркотиків тощо;

7) своєчасне виявлення контрабанди наркотиків, викриття системних зв'язків наркобізнесу, припинення корупційних схем, пов'язаних із наркозлочинністю;

8) розроблення заходів, що перешкоджають кримінальній діяльності організованих злочинних об'єднань та корумпованих посадових осіб на підприємствах із виробництва наркотичних засобів;

9) удосконалення правової бази протидії наркозлочинності;

10) організація та здійснення комплексу пошукових, оперативно-розшукових та інших заходів із метою недопущення вчинення цими особами зазначених кримінальних правопорушень;

11) організація належного аналізу ефективності профілактичних заходів, своєчасне внесення змін у розміщення сил, в організацію та тактику застосування профілактичних засобів і методів щодо осіб, які підлягають профілактичному впливу.

Висновки. Запобіжна діяльність підрозділів кримінальної поліції щодо протидії наркозлочинності має спрямовуватися за двома основними напрямками: скорочення незаконного попиту на наркотики та скорочення незаконної пропозиції наркотиків.

Найбільш дієвими заходами профілактики, попередження та припинення кримінально протиправних посягань підрозділами кримінальної поліції є:

– заходи профілактики (на загальному рівні): систематичний контроль за поведінкою громадян, схильних до вчинення зазначеної кримінально протиправної діяльності, та осіб, які раніше були засуджені за вчинення наркозлочинів; здійснення дієвого контролю за поведінкою громадян, які так або інакше опинилися в групі підвищеного кримінального ризику, зокрема особи, які тривалий час не мають постійного джерела прибутків, безробітні, ті, хто веде аморальний протиправний спосіб життя, наркомани тощо; скорочення незаконного попиту на наркотики шляхом проведення заходів профілактики наркоманії;

– заходи профілактики (на індивідуальному рівні): переконання (процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від участі одноосібно або у складі групи займатися зазначеною кримінально протиправною діяльністю); заходи обмеження (профілактичний контроль з боку працівників підрозділів протидії наркозлочинності НПУ із залученням громадськості за особами, які в силу своїх антигромадських поглядів можуть брати участь у наркобізнесі); примусу (притягнення особи, щодо якої здійснюється система заходів профілактики, до адміністративної відповідальності або до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, не пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів);

– заходи попередження: заходи переконання, що засновані на інформації щодо осіб, у яких виникли кримінально протиправні наміри щодо здійснення незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; заходи обмеження дій цих осіб із метою недопущення початку їх кримінально протиправної діяльності;

– заходи припинення кримінально протиправних дій, які спрямовані на недопущення завершення розпочатого кримінального правопорушення: заходи, що створюють умови для добровільної відмови особи від продовження кримінально протиправної діяльності; заходи, що створюють умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої кримінально протиправної діяльності; негайна реакція підрозділів протидії наркозлочинності НПУ у випадках, коли зволікання потягне за собою безпосереднє посягання.

Запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів на спеціально-кримінологічному рівні здійснюється шляхом проведення таких основних заходів: 1) оздоровлення криміногенної обстановки на об'єктах, де існує збут

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; 2) залучення громадськості до протидії поширенню наркоманії та розповсюдженню цих засобів і речовин; 3) підвищення рівня нетерпимості громадян до фактів збуту; 4) підвищення рівня індивідуальної профілактики з наркоманами та з особами, які схильні до вчинення цих видів кримінальних правопорушень; 5) перешкоджання потраплянню наркотиків на споживчий ринок (покращання ефективності діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та запобігання цим фактам, активізації участі населення у профілактиці наркоманії, систематичного проведення працівниками поліції спільно з громадськістю рейдів із виявлення та запобігання фактам незаконного збуту наркотиків, підвищення ролі закладів освіти, сім'ї у проведенні антинаркотичної роботи серед молоді); 6) проведення регулярних планових оперативних перевірок установ, підприємств, організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом або використанням наркотичних засобів, хімічних реагентів, а також житлового сектора, гуртожитків, місць проведення дозвілля, де можливе немедичне вживання наркотиків тощо; 7) своєчасне виявлення контрабанди наркотиків, викриття системних зв'язків наркобізнесу, припинення корупційних схем, пов'язаних із наркозлочинністю; 8) розроблення заходів, що перешкоджають кримінальній діяльності організованих злочинних об'єднань та корумпованих посадових осіб на підприємствах із виробництва наркотичних засобів; 9) удосконалення правової бази протидії наркозлочинності; 10) організація та здійснення комплексу пошукових, оперативно-розшукових та інших заходів із метою недопущення вчинення цими особами зазначених кримінальних правопорушень; 11) організація належного аналізу ефективності профілактичних заходів, своєчасне внесення змін у розміщення сил, в організацію та тактику застосування профілактичних засобів і методів щодо осіб, які підлягають профілактичному впливу.

Список використаної літератури

1. Денисов С. Ф., Напиральська О. І. Формування злочинної поведінки молоді через засоби масової комунікації : монограф. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 323 с.
2. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика злочинів. *Радянське право*. 1990. № 8. С. 45–48.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. 424 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і

практика : У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. 712 с.

5. Никифорчук Д. Й., Панок В. Г., Стрільців О. М. Антинаркотична профілактична робота в навчальних закладах : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ, Наук.-метод. центр практ. психол. і соц. роботи Акад. педаг. наук України, 2004. 64 с.

6. Карпенко Є. М. Діяльність правоохоронних органів країн Європейського Союзу щодо запобігання незаконному обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 3. С. 161–165.

7. Гуманізація державної політики щодо людей, які вживають наркотики (результати дослідження кримінологічних та морально-етичних аспектів боротьби з незаконним обігом наркотиків в Україні та її наслідків. Євразійський інститут наркополітики, Міжнародний фонд «Відродження». 10 с.

8. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.02.2013 № 735-р (втратив чинності). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 19.10.2022).

9. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки) : монограф. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Книженко О. О., Литвак О. М., Ярмиш О. Н. та ін. Київ : Вид. центр НАПУ, 2014. 673 с.

10. Тимошенко В. Кримінологічна характеристика наркобізнесу – її сутність та призначення. *Право України*. 2006. № 7. С. 89–93.

11. Гладкова Є. О. Зміст стратегії протидії наркозлочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 201–205.

12. Кузик В. В. Кримінологічні засади діяльності підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 216 с.

13. Кириченко О. В., Шевченко О. А. Оперативно-розшукова профілактика злочинів як вид діяльності ОВС України. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2009. № 2. С.199–206.

14. Кириченко О. В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 91–93.

15. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні : автореф. дис. ... канд.

юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

16. Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 17.11.2015 № 95 (втратив чинності).

17. Про організацію та порядок проведення оперативно-профілактичних заходів: наказ МВС України від 04.07.2008 №324 (втратив чинності).

18. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні : монограф. Харків : Панов, 2019. 416 с.

19. Куц В. М. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112.

20. Куц В. М., Кириченко О. В. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії) : монограф. Київ, Харків : Харків юридичний, 2006. 212 с.

21. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.

22. Виявлення та ліквідація підпільних лабораторій з виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин : метод. реком. / Г. В. Пасічник, М. С. Хруппа, В. М. Жмілько та ін. Київ : РВВ МВС України, 2000. 35 с.

23. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 №114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 12.03.2021).

24. Грень Р. Р. *Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 264 с.

25. Кириченко О. В., Міщанинець О. М., Назаренко В. В., Поливанюк В. Д. Методика виявлення та документування злочинної діяльності осіб, які розповсюджують наркотики за допомогою всесвітньої мережі Інтернет : метод. реком. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 55 с.

26. Кириченко О. В., Міщанинець О. М. Пошук інформації у

мережі Інтернет, пов'язаної з незаконними обігом наркотичних засобів. *Боротьба з інтернет-злочинністю* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 12-13 черв. 2013 р.). Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. С. 115–117.

Summary. The criminal police units are the subjects of a specially criminological prevention of illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, which direct their activities to reduce the illegal supply of these prohibited items.

The most effective form of drug crime prevention by the criminal police units is its prevention, which should primarily be aimed at neutralizing criminogenic factors that, on the one hand, contribute to the existence of illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors in the country, and, on the other hand, to the spread drug addiction in society.

The preventive work of the criminal police units should be aimed at preventing drugs from entering the consumer market by implementing the following measures: preventing legally circulating narcotic drugs and psychotropic substances from entering the illegal consumer market; systematic carrying out, together with the public, of raids to identify and seize narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors in places where they are likely to be sold; conducting regular scheduled operational inspections of institutions, enterprises, organizations whose activities are related to the production or use of narcotic drugs, chemical reagents, as well as the housing sector, hostels, places of leisure where non-medical drug use is possible; systematic implementation of anti-drug work among children and youth in educational institutions; timely detection of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, exposing the systemic ties of the drug business, stopping corruption schemes related to drug crime; creation of conditions preventing the criminal activity of organized criminal associations and corrupt officials at the enterprises for the production of narcotic drugs; creation of obstacles to the movement of these prohibited items through the territory of a country, a certain administrative-territorial unit.

Individual prevention by the anti-drug departments of the NPU includes the following stages: 1) identifying persons who, due to their anti-social views and behavior, can be expected to commit, including as part of organized criminal associations, the illegal manufacture and/or sale of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors; 2) organization of observation and obtaining operational information about the behavior, views of the specified category of persons; 3) organization and implementation of a set of measures in order to prevent the commission by the defendants of these criminal offenses.

To achieve the goal of preventing illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, carry out such preventive measures as: 1) measures to limit the actions of these persons in order to prevent the start of their criminally illegal activities.

In order to prevent the drug business, the activities of the criminal police units should also be aimed at identifying organized criminal associations, obtaining proactive information about their plans, persons hatching the intention of selling narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, sources and channels of financing, providing means for the implementation of this criminal activity.

Keywords: drug crime, counteraction, prevention, prophylaxis, prevention, termination, criminal police, illegal circulation, narcotic drugs, psychotropic substances, analogues, precursors.

References:

1. Denisov S. F., Napiralska O. I. (2012). Formation of criminal behavior of youth through means of mass communication : monograph. Zaporizhzhia : Prosvita. 323 p.

2. Holina V. V. (1990). Criminological crime prevention. *Soviet law*. No. 8. pp. 45–48.

3. Zakaliuk A. P. (2007). Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: In 3 books. Book 1: Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science. Kyiv : "In Yure" Publishing House. 424 p.

4. Zakaliuk A. P. (2007). Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: In 3 books. Book 2: Criminological characteristics and prevention of certain types of crimes. Kyiv : "In Yure" Publishing House. 712 p.

5. Nikyforchuk D. Y., Panok V. G., Striltsiv O. M. (2004). Anti-narcotic preventive work in educational institutions: method. recom. Kyiv : National. Acad. internal of affairs, Science-method. practice center psychol. and social works of Acad. teacher of Sciences of Ukraine. 64 p.

6. Karpenko E. M. (2017). Activities of law enforcement agencies of the countries of the European Union regarding the prevention of illegal drug trafficking. *Scientific bulletin of public and private law*. Issue 3. pp. 161–165.

7. Humanization of state policy towards people who use drugs (results of the study of criminological and moral and ethical aspects of the fight against illegal drug trafficking in Ukraine and its consequences. Eurasian Institute of Drug Policy, International Foundation "Renaissance". 10 p.

8. On the approval of the State Drug Policy Strategy for the period until 2020 : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2013 No. 735-r (expired). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013->

%D1%80#Text (date of application: 10/19/2022).

9. Monitoring criminological analysis of crime in Ukraine (2009–2013) : monograph. / Blazhivskiy E. M., Kozyakov I. M., Knyzhenko O. O., Litvak O. M., Yarmysh O. N. and others (2014). Kyiv : Ed. NAPU center. 673 p.

10. Tymoshenko V. (2006). Criminological characteristics of the drug business - its essence and purpose. *Law of Ukraine*. No. 7. pp. 89–93.

11. Hladkova E. O. (2017). Contents of the strategy for countering drug crime. *Scientific bulletin of public and private law*. Issue 5. Vol. 2. pp. 201–205.

12. Kuzyk V. V. (2021). Criminological principles of activities of the units for combating drug crime of the National Police of Ukraine: diss. ... candidate law Sciences : 12.00.08. Dnipro. 216 p.

13. Kyrychenko O. V., Shevchenko O. A. (2009). Operative and investigative crime prevention as a type of activity of the Security Service of Ukraine. *Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute of the Ukrainian Academy of Sciences*. No. 2. pp.199–206.

14. Kyrychenko O. V. (2010). Classification of measures of operative and investigative prevention. *Prevention of crimes by subjects of operational and investigative activity: Mater. science and practice conf.* (Kharkiv, December 17, 2010). Kharkiv : Kharkiv. national University of Internal Affairs of affairs. pp. 91–93.

15. Rasiuk E. V. (2005). Criminological characteristics and prevention of transnational drug business in Ukraine: autoref. thesis ... candidate law Sciences : 12.00.08. Kyiv. 20 p.

16. On the approval of the Regulations on the Department of Combating Narcotic Crime of the National Police of Ukraine: Order of the National Police of Ukraine dated 11.17.2015 No. 95 (expired).

17. On the organization and procedure of operational and preventive measures: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07.04.2008 No. 324 (expired).

18. Gladkova E. O. (2019). Strategy and tactics of combating drug crime in Ukraine: monograph. Kharkiv: Panov. 416 p.

19. Kuts V. M. (2016). Anti-crime: essence and content. *Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. No. 4. pp. 103–112.

20. Kuts V. M., Kyrychenko O. V. (2006). False notification of a threat to public safety (criminal-legal characteristics and countermeasures): monograph. Kyiv, Kharkiv: Kharkiv Legal. 212 p.

21. Mishchenko S. G. (2011). The role of criminal justice in combating crime: autoref. thesis ... candidate law Sciences: spec. 12.00.08. Kyiv. 19 p.

22. Detection and liquidation of underground laboratories for the

production of narcotic drugs and psychotropic substances: method. river / H. V. Pasichnyk, M. S. Khruppa, V. M. Zhminko, and others. Kyiv : Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 2000. 35 p.

23. On the approval of the Instructions on the organization of secret investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings: order of the Prosecutor General's Office of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Administration of the State Border Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine from 11/16/2012 No. 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (date of application: 12.03.2021).

24. Hren R. R. (2017). Organizational and legal bases of the activity of operational divisions of law enforcement agencies of Ukraine in combating crimes in the sphere of narcotics trafficking : diss. ... candidate law Sciences: 12.00.09. Lviv. 264 p.

25. Kyrychenko O. V., Mishchanynets O. M., Nazarenko V. V., Polivanyuk V. D. (2012). Methodology for detecting and documenting the criminal activity of persons who distribute drugs using the worldwide Internet: method. river Dnipropetrovsk : Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs. 55 p.

26. Kyrychenko O. V., Mishchanynets O. M. (2013). Searching for information on the Internet related to illegal drug trafficking. *Combating Internet crime*: Mater. International science and practice conf. (Donetsk, June 12-13, 2013). Donetsk : State Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. pp. 115–117.

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО : СУТНІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Негодченко Вадим Олександрович

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри права Вищого навчального приватного закладу

«Дніпровський гуманітарний університет»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6643-2322>

Полторацький Олександр Борисович

кандидат юридичних наук

доцент кафедри права Вищого навчального приватного закладу

«Дніпровський гуманітарний університет»

ORCID: <https://orcid.org/https://orcid.org/0000-0002-7689-9011>

Вступ. Сьогодні проблема домашнього насильства обговорюється в суспільстві відкрито. На початку 2000-х років вітчизняні науковці намагалися привернути увагу до проявів, наслідків та способів запобігання домашньому насильству, розглядаючи як психологічні, так і правові аспекти. Дисертаційні дослідження, захищені за останні роки, розкривають глибинну сутність даного явища. Так, у 2021 році захищено дисертацію Шинкарчук А. Я. «Кримінально-правові заходи на прояви домашнього насильства» [1], у 2022 році Притолок Н. М. «Адміністративно-правове регулювання реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї» [2] та Біловолом О. О. «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України)» [3].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, визначає під домашнім насильством «всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» [4]. Не дивлячись на те, що зазначена Конвенція ратифікована Україною у 2022 році, рішучі кроки в напрямку подолання домашнього насильства були розпочаті ще задовго до цього.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» під домашнім насильством визначає

«діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [5]. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [6] встановлено кримінальну відповідальність за домашнє насильство. Відповідно до ст. 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) домашнє насильство визначено як «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [7]. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) регулює питання відповідальності за домашнє насильство у ст. 173-2 в тандемі із насильством за ознакою статі та невиконанням термінового заборонного припису або неповідомленням про місце свого тимчасового перебування. Під домашнім насильством, в адміністративно-правовому сенсі, слід розуміти «... умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого...» [8].

З урахуванням змісту термінології, наведеної у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», способами або формами домашнього насильства можуть бути економічне, психологічне, сексуальне або фізичне насильство.

До проявів фізичного насильства віднесено: ляпаси; стусани; штовхання; щипання; шмагання; кусання; незаконне позбавлення волі; нанесення побоїв; мордування; заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості; залишення в небезпеці; ненадання допомоги особі, яка

перебуває в небезпечному для життя стані; заподіяння смерті; інші правопорушення насильницького характеру [5].

Економічне насильство може бути виражене в умисному позбавленні житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними; залишенні без догляду чи піклування; перешкоджанні в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації; забороні працювати; примушуванні до праці; забороні навчатися; інших правопорушеннях економічного характеру [5].

Психологічне домашнє насильство охарактеризовано як діяння, які викликають у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдають шкоди психічному здоров'ю особи, та можуть проявлятися у формі: словесних образ; погроз, у тому числі щодо третіх осіб; приниженні; переслідуванні; залякуванні; інших діяннях, спрямованих на обмеження волевиявлення особи; контролі у репродуктивній сфері [5].

Сексуальне насильство як одна з форм домашнього насильства, згідно Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», передбачає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини; примушування до акту сексуального характеру з третьою особою; інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [5].

У 2018 році Державний інституту сімейної та молодіжної політики розробив інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з молоддю в громадах та визначив ті ознаки, які можуть охарактеризувати те, що особа потерпає від домашнього насильства. Фахівцями такі ознаки були поділені на чотири групи, з урахуванням базових форм насильства, наведених у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Так, ознаками фізичного насильства можуть бути: синець або поріз, якому немає пояснень; поламані кістки; травматична втрата зубів; відбитки предметів на тілі; залісіна; сліди від укусів людиною; незвичні опіки (цигаркою або гарячим посудом); боязнь дорослих, особливо батьків; агресія; страх фізичного контакту, такого як рукостискання, обійми, будь-якого дотику [9, с. 12].

До ознак сексуального насильства віднесено: таємність; уникнення контактів із ровесниками; знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку; надмірна зацікавленість чи обізнаність у сексуальній темі та предметах, що з нею пов'язані; надмірний прояв уваги до всього, що пов'язане з сексуальною темою;

побоювання певної людини чи члена сім'ї; надмірна піддатливість; агресія; сліди від укусів людиною; біль при сечовипусканні; ускладнення при ходьбі чи сидінні; нетримання сечі; анальний чи вагінальний свербіж, висипи, синці, кровотечі, біль [9, с. 12].

Психологічне насильство може супроводжуватися: відставанням у порівнянні з однолітками у фізичному та соціальному розвитку; замкнутості; тривожності; униканні однолітків, бажанні спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми; швидкій стомлюваності, зниженій спроможності до концентрації уваги; порушенні сну, прийому їжі; систематичному повторюванні дій, зокрема, розкачуванні, смоктанні пальців, кусанні тощо; відсутністю зосередження та уваги; страхом перед фізичним контактом; заниженій самооцінці; відсутності інтересу або емоцій; депресії або віддаленості; насильстві по відношенню до слабших: тварин чи інших живих істот; вживанні алкоголю, наркотиків та інших наркотичних речовин; агресивності, нападах люті, схильності до руйнації, нищення та насильства [9, с. 12].

Ознаками економічного насильства можуть бути: брудний та пошкоджений одяг, невідповідний до сезону; безсоння; постійно голодує через нестачу їжі; має втомлений і хворий вигляд; недотримання гігієнічних норм; медичні проблеми, які не піддаються лікуванню; ховання або крадіжка їжі; відсутність або низький рівень соціальних навичок; уникнення інші діти, однолітків; бездоглядність; нездатність до навчання, невідповідність розумових здібностей віковим нормам; відсутність іграшок, книжок, розваг тощо; жебрацтво, втікання з дому [9, с. 12].

Наказом Міністерства охорони здоров'я України, який затверджує Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги, визначено, що під час обстеження постраждалої від домашнього насильства особи необхідно звертати увагу на певні клінічні симптоми, за наявності яких медичному працівникові необхідно зібрати інформацію про можливість вчинення домашнього насильства. Порядок наводить можливі ознаки фізичного, сексуального та психологічного насильства. Зокрема, ознаками фізичного насильства можуть бути: незвичні опіки (цигаркою або гарячим посудом тощо); зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини, садна; синці з нетиповим місцем розташування (наприклад, на щоках, очах, губах, вухах, сідницях, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо); сліди від укусів; рвані рани і переломи в ділянці обличчя, травматична втрата зубів; ретинальні крововиливи (у сітківку), відшарування сітківки і переломи орбіти; забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають

виразні контури предмета (наприклад, пряжки ремня, лозини); рани і синці у різних фазах загоєння та/або у різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно) або незрозумілого походження [10].

Ознаками сексуального насильства визначені: висипи та/або кровотечі в ділянці паху, геніталій; захворювання, що передаються статевим шляхом; ознаки вагінального або анального проникнення стороннього предмета; примус до проституції; небажана вагітність; вчинення сексуальних злочинів; сексуальні домагання щодо дітей, підлітків, дорослих; нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка; відсутність догляду за собою (недотримання правил особистої гігієни); синдром «брудного тіла» (постійне настирливе перебування у ванній, під душем); боязнь осіб протилежної (або певної) статі; уникнення контактів та боязнь конкретних людей; синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях [10].

Можливими ознаками психологічного насильства є: насильство відносно слабших (тварин чи інших живих істот); замкнутість; страх або навпаки демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; неврівноважена поведінка; агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення та насильства; уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань, відомих дітям відповідного віку (наприклад, невміння читати, писати та рахувати); почуття провини; уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми; занижена самооцінка; тривожність; вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин; наявність невротичних, пов'язаних зі стресом та соматоформних розладів; афективні розлади; спроби самогубства або самоушкодження; схильність до «мандрів», бродяжництва; страх перед фізичним контактом; швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги [10].

Окрім цього, слід звертати увагу на ті клінічні стани, які пов'язані з насильством з боку інтимного партнера: симптоми страху, тривожності, депресії, посттравматичного стресу; порушення сну (короткотривалий сон, безсоння, підвищена потреба у сні, переривчастий сон, нічні кошмари; суїцидальні думки, спроби суїциду або заповідання собі шкоди; вживання алкоголю та інших психоактивних речовин; незрозумілі симптоми хронічних захворювань шлунково-кишкового тракту; незрозумілі симптоми з боку репродуктивної системи, в тому числі болі в ділянці таза, сексуальні розлади; небажані результати з боку репродуктивної системи, в тому числі множинні незаплановані вагітності та (або) переривання вагітності, занадто пізній початок супроводу вагітності, небажані результати пологів; незрозумілі симптоми з боку гінекологічної або урологічної системи, в тому числі часті інфекції сечового міхура або нирок чи інші симптоми; неодноразові кровотечі з

піхви та інфекції, що передаються статевим шляхом; хронічні болі (незрозумілі); травматичні ушкодження, зокрема неодноразові або такі, що супроводжуються незрозумілими або невиразними поясненнями [10].

Також зазначеним Порядком визначено певні типи поведінки осіб, які можуть вказувати на те, що вони піддаються домашньому насильству з боку інтимного партнера. До таких належать садна, гематоми, порізи, крововиливи, забиття, рани, якщо це неодноразово; гематоми та рани різного кольору та різного ступеня нагноєння; переломи; опіки; симптоми тривожності, суїцидальні наміри, самоушкодження, зловживання алкоголем або наркотичними засобами чи психотропними речовинами; усамітнення та обмеження кола спілкування, різка зміна маси тіла; множинні рубці; розлади центральної нервової системи (головні болі, складності сприйняття, втрата слуху, порушення зору); порушення поведінки, свідомості, тремор кінцівок; підвищена плаксивість [10].

Особливості визначення домашнього насильства в законі про кримінальну відповідальність дозволяє виокремити його характерні ознаки :

1) систематичний характер (наприклад, ОСОБА_1, будучи неодноразово притягнутим до адміністративної відповідальності, на шлях виправлення не став та продовжив вчиняти тотожні та об'єднанні спільним умислом дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства. Так, ОСОБА_1, усвідомлюючи та продовжуючи свої умисні протиправні дії, діючи систематично, маючи умисел на заподіяння шкоди психічному здоров'ю своїй дружині, 30.11.2022, близько 09.00 год., перебуваючи за спільним місцем проживання, в присутності своїх чотирьох малолітніх дітей розпочав словесний конфлікт, в ході якого вчинив стосовно потерпілої психологічне насильство, яке виразилось у словесних образах, криках, виразах нецензурною лайкою, погрозах спалити будинок в якому вони проживають та погрозах застосувати фізичне насильство щодо останньої, які викликали у потерпілої психологічні страждання, побоювання за свою безпеку, спричинили її емоційну невпевненість, чим завдав шкоду психологічному здоров'ю. ОСОБА_1 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ст.126-1 КК України та призначено покарання виді громадських робіт на строк сто сімдесят годин [11]);

2) фізичний, психологічний або економічний вплив на потерпілу особу (наприклад, у період з квітня 2022 року по 10.06.2022, ОСОБОЮ_2 по відношенню до своєї матері, якій було заподіяно психологічні та фізичні страждання, вчиняв дії що виражались у словесних образах, погрозах фізичною розправою, приниженні її честі та гідності, спричиненні тілесних ушкоджень, шарпанні за одяг, що неодноразово

викликало у потерпілої побоювання за свою безпеку, спричинили емоційну невпевненість та нездатність захистити себе, а також завдали шкоди її психічному та фізичному здоров'ю. Потерпіла особа в судовому засіданні вказала, що її син тривалий час зловживає алкогольними напоями та вчиняє щодо неї домашнє насильство. На жодні зауваження та прохання син не реагує. Просила суд покарати його суворо. ОСОБУ_2 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, та призначено покарання у виді трьох місяців арешту [12]);

3) спричинення фізичних або психологічних страждань, розладу здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи (наприклад, ОСОБА_3 визнаний винним у вчиненні адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 173-2 КУпАП - у вчиненні домашнього насильства стосовно своєї матері 31 жовтня, 01-08 листопада 2022 р. Згідно з висновком експертизи, потерпіла виявляє ознаки психічного розладу у формі розладу адаптації. Пролонгований характер психотравмуючих факторів, а саме - конфліктна ситуація з сином, його постійна негативна поведінка по відношенню до неї, призвели до закріплення емоційно-афективних розладів, що проявляються різноманітними змінами її психічного функціонування та продуктивної цілеспрямованої діяльності з неможливістю самотійно залишатись та справлятись у даній психотравмуючій ситуації. Наявний у потерпілої психічний стан у формі розладу адаптації виник внаслідок систематичного вчинення сином домашнього насильства у вигляді систематичних сварок, погроз застосуванням насильства та психологічного насильства. Тобто, психічному здоров'ю потерпілої було завдано шкоду. ОСОБУ_3 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст.126-1 КК України та призначено йому покарання у виді трьох місяців арешту [13] Або, наприклад, ОСОБА_4 систематично, а саме: 15 липня 2022 року о 18 годині, 03 вересня 2022 року близько 09 години 05 хвилин, перебуваючи за місцем як свого, так і місця проживання потерпілої, маючи прямий умисел, спрямований на вчинення домашнього насильства, ображав словами нецензурної лайки свою співмешканку, погрожував їй фізичною розправою, тим самим завдав шкоду її психічному здоров'ю. Під час вчинення домашнього насильства у вказані вище дні протиправні дії ОСОБИ_4 припиняли працівники поліції, які склали щодо нього протоколи про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст.173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. За вчинення вказаних адміністративних правопорушень ОСОБУ_4 визнано винуватим та накладено адміністративні стягнення. Також, 08 жовтня 2022 року у

період часу з 16 год. по 17 год. 30 хв. ОСОБА_4, перебуваючи разом із потерпілою, на ґрунті неприязних відносин щодо останньої, вчинив відносно неї психологічне насильство, а саме, ображав її словами брутальної лайки, погрожував фізичною розправою, принижував честь та гідність, чим завдав шкоду її психічному здоров'ю. Крім цього, продовжуючи свої злочинні дії, ОСОБА_4 вчинив відносно потерпілої фізичне насильство, а саме: лівою ногою штовхнув її в область лівого стегна, від чого остання впала тілом на узбіччя дороги. Після цього ОСОБА_4 правою ногою наніс чотири удари по сідницях, голові та тулубу потерпілої, вчинивши таким чином фізичне насильство відносно неї, внаслідок чого остання отримала тілесні ушкодження у вигляді садна, синців голови, лівого стегна, які по своїй категорії відносяться до легкого ступеню тяжкості. ОСОБУ_4 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, та призначено йому покарання у виді громадських робіт на строк сто п'ятдесят годин [14];

4) вчинення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винна особа перебуває/перебувала у сімейних або близьких відносинах (наприклад, незважаючи на неодноразове притягнення до адміністративної відповідальності, ОСОБА_5 належних висновків для себе не зробив та продовжив вчиняти стосовно своєї тещі домашнє насильство. Так, у ніч з 20.06.2022 на 21.06.2022 ОСОБА_5, перебуваючи за місцем проживання потерпілої знову вчинив домашнє насильство стосовно своєї тещі, а саме здійснив умисне систематичне психологічне насильство, яке полягало у висловлюванні в її адресу нецензурною лайкою та погроз фізичною розправою, внаслідок чого завдав шкоди її психічному здоров'ю, що призвело до її психологічних страждань та погіршило якість життя потерпілої. У висновку судово-психологічного експерта відділення амбулаторних судово-психіатричних експертиз зазначено, що ситуація була для потерпілої психотравмувальною та такою, що призвела до певної проблематизації її життя і наповнила його стресогенними факторами у життєво-значущих сферах життєдіяльності та душевними переживаннями у вигляді тривоги, страхів, емоційного напруження; емоційний стан потерпілої в зазначений період характеризувався зниженим настроєм, відчуттям психологічної втоми, потребою в захисті від обставин, які її виснажують та негативно впливають на її здоров'я, потребою у моральній підтримці; нестабільний емоційний стан потерпілої знаходився у причинно-наслідковому зв'язку із вчиненням до неї насильством з боку ОСОБИ_5 та їй завдані психологічні (моральні) страждання; негативний стан потерпілої міг стабілізуватися після усунення психотравмувальних дій з боку її зятя. ОСОБУ_5 визнано винуватим у вчиненні кримінального

правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України та призначено йому покарання у виді позбавлення волі, строком на один рік. На підставі ст. 71, 72 КК України було частково приєднано невідбуту частину покарання за попереднім вироком та призначено остаточне покарання у виді позбавлення волі, строком на чотири роки шість місяців [15]).

Щодо сфери адміністративно-правового регулювання, то до ознак домашнього насильства, слід віднести:

- 1) фізичний, психологічний або економічний вплив на потерпілу особу;
- 2) відсутність тілесних ушкоджень у потерпілої особи;
- 3) здійснення погроз, образ чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпіла особа має передбачене законом право, тощо;
- 4) спричинення або можливість спричинення шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілої особи.

З урахуванням зазначених ознак, домашнє насильство як в адміністративно-правовому, так і кримінально-правовому сенсі може бути виражене у фізичному, психологічному чи економічному насильстві.

Щодо сексуального насильства, яке за Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» може бути однією з форм вчинення домашнього насильства, слід зазначити наступне. Питання про відповідальність за сексуальне насильство врегульовано окремою кримінально-правовою нормою, а саме ст. 153 КК України. Під сексуальним насильством слід розуміти вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство). Досліджуючи основні положення кримінально-правової характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості осіб, О. О. Дудоров визначив дії, які характеризують сексуальне насильство, а саме: «сім'явипорскування на зовнішні геніталії жінки навіть із наступним заплідненням; тертя по зовнішніх геніталіях жінки, її губах і сідницях язиком, руками, статевим членом, штучним фалосом чи іншим предметом; мацання геніталій руками; фроттаж; кунілінгус – оральна стимуляція жіночих геніталій; анілінгус – оральна стимуляція входу в анальний отвір; вестибулярний коїтус – притуляння чоловічого статевого члену до входу в піхву жінки; введення статевого органу чоловіка між молочними залозами жінки; міжстегновий коїтус; орогенітальний контакт жінки з чоловіком; лесбійство – форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з іншою жінкою» [16, с. 52-53].

Враховуючи положення Міжнародного протоколу із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті, до наслідків від сексуального насильства віднесено фізичні, психологічні, соціальні, соціально-економічні та правові наслідки. Так, до фізичних наслідків, які можуть настати у *жінок*, потерпілих від сексуального насильства віднесено : генітальні, тазові та ректальні травми; викидень; небажана вагітність; ускладнення після небезпечних абортів; порушення менструального циклу; ускладнення вагітності; гінекологічні розлади; безплідність; тазовий біль; дисфункція. У *чоловіків*, - ректальні ушкодження; ушкодження пеніса та яєчок; недоїдання, коли жертви відмовляються від їжі, аби мінімізувати подальші ректальні ушкодження; атрофія статевих органів через їх перев'язування, яке може перешкоджати кровообігу; хронічні болі спини та прямої кишки. У *дітей*, - смерть від вагітності в юному віці; тяжкі фізичні травми; підвищений ризик травмування статевих органів [17, с. 25; 18, с. 284]. До соціальних наслідків у *жінок* віднесено культурно-специфічне відчуття порушеної жіночності; відмова від жіночності та жіночої сексуальності; складні стосунки з власними дітьми, народженими від зґвалтування. У *чоловіків*, порушення маскулітності через фізичну нездатність працювати, що загрожує здатності отримувати дохід та забезпечувати свої сім'ї; підвищення ймовірності насильства в сім'ї. У *дітей*, труднощі щодо відчуття довіри або побудови близьких відносин у період зростання [17, с. 26; 18, с. 284]. До психологічних наслідків, які можуть настати як у *жінок*, так і у *чоловіків* та *дітей*, віднесено : гострий стресовий розлад, депресію, гнів, патологічний стан тривоги, страх, сором, самозвинувачення та низьку самооцінку, суїцидальні думки та поведінку, поведінку з високим ризиком щодо здоров'я, емоційний ступор. У *дітей*, також, можуть відбутися неврологічні зміни в мозку внаслідок травми, що, розвиваючись, призводять до дисфункції нервової системи та неврологічних дисфункцій [17, с. 26; 18, с. 284-285]. До соціально-економічних та правових наслідків, які притаманні *жінкам* віднесено : арешт, утримання під вартою та покарання за позашлюбні сексуальні відносини або перелюбство, що може включати у деяких країнах смертну кару / каменування; підвищена гендерна нерівність; *чоловікам*, - арешт, утримання під вартою або покарання за одностатеві акти, зокрема смертна кара у деяких країнах; *дітям*, - втрата доступу до освіти; втрата професійних та економічних можливостей у дорослому житті [17, с. 27].

В КУпАП сексуальне насильство є однією з форм вчинення булінгу учасника освітнього процесу, що впливає зі змісту ст. 173-4. Зокрема, «Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у *психологічному, фізичному, економічному, сексуальному*

насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [8].

На веб-сайті Національної поліції України також визначено, що формами (видами) домашнього насильства є *фізичне* («Це коли вас б'ють чи штовхають, не випускають з власного дому або не пускають до нього, змушують до вживання алкоголю чи наркотиків. Вам погрожують позбавити життя чи навмисно створюють ситуації, які можуть становити загрозу вашому здоров'ю та безпеці. Проти вашої волі вас переміщують у межах однієї держави або за кордон із застосуванням сили, погроз чи обману. Прояви: заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості; ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання; ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані; залишення в небезпеці; незаконне позбавлення волі»); *сексуальне* («Це коли вас примушують до небажаних статевих стосунків, торкаються до інтимних частин вашого тіла без згоди. Вас примушують спостерігати за статевими актами (дивитися порнопродукцію) тощо. Вас примушують займатися проституцією. Прояви: примушування до статевого акту; проникнення в тіло людини без її згоди; примусові пестощі без проникнення у тіло; примушування до зайняття проституцією; примушування до перегляду порнографії»); *психологічне* («Це коли вами маніпулюють задля власної вигоди. Вас систематично шантажують, переслідують та залякують. Вас постійно та цілковито контролюють, зневажають як особистість, критикують та насміхаються над вами. Вам погрожують відібрати ваших дітей, обмежують у контактах з близькими та друзями. Вам або третім особам погрожують вбивством чи каліцтвом. Прояви: приниження, переслідування, залякування; діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи; словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб; контроль у репродуктивній сфері; дії, що завдали шкоди психічному здоров'ю особи»); *економічне* («Це коли вам забороняють працювати, у вас вилучають ваші власні кошти. Ваше особисте майно пошкоджують або ламають. Вам незаконно обмежують доступ до житла чи позбавляють його. Вас позбавляють їжі та води. Прояви: умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів; залишення без догляду чи піклування; заборона працювати, примушування до праці; перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації; заборона навчатися») [19].

Авторами навчального посібника для консультантів «гарячих» ліній щодо попередження домашнього насильства до причин такої протиправної поведінки віднесено: соціальні (напруження, конфлікти,

насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки); економічні (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття); психологічні (стереотипи поведінки); педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини); правові (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; брак правової свідомості); політичні (схильність до гендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків); соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо); фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо) [20, с. 17-18].

Для з'ясування повної картини стану вчинення домашнього насильства в нашій країні, слід звернути увагу на статистичну інформацію, оприлюднену Офісом Генерального прокурора. Так, у 2019 році обліковано 1068 діянь у вигляді домашнього насильства. Кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 778. Кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом – 755. Кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду за клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 4. Зареєстровано 217 випадків вчинення домашнього насильства особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення. Вчинене групою осіб – 2. Вчинене у стані алкогольного сп'яніння – 220. Кримінальні правопорушення у яких провадження закрито – 496 (у т.ч. за ч. 1 п.п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) – 495). Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) – 308 [21].

У 2020 році обліковано кримінальних правопорушень – 2213. Кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 1877. Кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду – 1823 (у тому числі з обвинувальним актом – 1813; з

клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 5; з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 5). Вчинене особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення – 488. Вчинене групою осіб – 2. Вчинене у стані алкогольного сп'яніння – 558. Кримінальних правопорушень у яких провадження закрито – 828 (за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України – 824; у т.ч. за п. 10, абзацом 14 ч. 1 ст. 284 КПК України – 2). Кримінальних правопорушень, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) – 381 [22].

За 2021 рік всього обліковано фактів кримінально караного домашнього насильства – 2432. Кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 2176. Кримінальних правопорушень у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України коли місцезнаходження підозрюваного невідомо – 2. Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України) – 2136 (у т.ч. з обвинувальним актом – 2112, з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 1, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 23). Кримінальні правопорушення, вчинені окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені (особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення – 606, групою осіб – 7, особами у стані алкогольного сп'яніння – 622, неповнолітніми або за їх участю – 1). Кримінальні правопорушення у яких провадження закрито – 906 (за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України – 902, за п. 10, абзацом 14 ч. 1 ст. 284 КПК України – 2). Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) – 290 [23].

У 2022 році обліковано кримінальних правопорушень – 1498. Кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 1341. Кримінальних правопорушень у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України коли місцезнаходження підозрюваного невідомо – 9. Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України) – 1249 (у т.ч. з обвинувальним актом – 1222, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 27). Кримінальні правопорушення, вчинені окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені (особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення – 324, групою осіб – 1, особами у стані алкогольного сп'яніння – 351). Кримінальні правопорушення у яких провадження закрито – 582 (за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України

– 582). Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) – 235 [24].

За три місяці 2023 року обліковано кримінальних правопорушень – 662. Кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 480. Кримінальних правопорушень у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України коли місцезнаходження підозрюваного невідомо – 1. Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України) – 389 (у т.ч. з обвинувальним актом – 385, з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 4). Кримінальні правопорушення, вчинені окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені (особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення – 95, особами у стані алкогольного сп'яніння – 80). Кримінальні правопорушення у яких провадження закрито – 167 (за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України – 164). Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) – 269 [25].

Досліджуючи сутність та зміст феномену насильства в сім'ї, Юрків Я.І. наводить типологію насильства з урахуванням стосунків у яких перебувають винні та потерпілі особи. Зокрема, типами насильства в сім'ї визначено насильство між: подружжям (чоловік – жінка, у більшості випадків насильство здійснює чоловік, але зустрічаються протилежні випадки); батьками і неповнолітніми дітьми (насильство можуть здійснювати як батько, так і мати); дорослими дітьми та батьками (насильство можуть чинити як дорослі діти стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок є більш розповсюдженим); дітьми в одній родині (такі відношення, як правило, виникають на фоні насильницьких відношень між дорослими членами родини і можуть мати різноманітний характер – старші діти можуть скоювати насильство над молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для насильства над кимто одним із дітей); іншими членами сім'ї (насильницькі стосунки між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо) [26, с. 234].

Відповідно до п.п. 1-15 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», до осіб на яких поширюється дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання належать :

1) подружжя (наприклад, ОСОБА_6 в період часу з 25 жовтня 2020 року по 3 жовтня 2021 року, перебуваючи за місцем свого проживання, умисно, систематично вчиняв психологічне насильство щодо своєї дружини, яке виражалось у конфліктах на ґрунті ревнощів, словесних

образах останньої, висловлюваннях в її адресу словами нецензурної лайки, погрозах фізичною розправою, що призвело до психологічних страждань, погіршення якості життя потерпілої, що виразилося у формі втрати енергійності, втоми, фізичного дискомфорту, втрати повноцінного сну та відпочинку, виникнення негативних переживань та втрати позитивних емоцій. Зокрема, 25.10.2020 о 16:00 годині, ОСОБА_6, вчинив відносно своєї дружини дії психологічного насильства, що виразилися у безпричинному конфліктні, словесних образах потерпілої, висловлюваннях в її адресу словами нецензурної лайки. Так, продовжуючи свої умисні злочинні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, 30 липня 2021 року о 17:40 год., ОСОБА_6 перебуваючи за місцем свого проживання, вчинив відносно своєї дружини домашнє насильство, дії психологічного насильства, що виразилися у словесних образах потерпілої, висловлювання в її адресу словами нецензурної лайки. Крім того, ОСОБА_6, продовжуючи свої умисні злочинні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, 31 липня 2021 року о 03:00 год., перебуваючи за місцем свого проживання, вчинив відносно своєї дружини домашнє насильство, дії психологічного насильства, що виразилися у словесному ображанні її в нецензурній формі. Після того, ОСОБА_6, продовжуючи свої умисні злочинні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, 3 жовтня 2021 року, приблизно о 20:10 год., перебуваючи за місцем проживання, вчинив відносно своєї дружини домашнє насильство, дії психологічного насильства, що виразилися у словесних образах потерпілої, висловлювання в її адресу словами нецензурної лайки та шарпанні за верхній одяг. Крім того, 03 січня 2022 року по 15 травня 2022 року, з використанням умов воєнного стану, перебуваючи за місцем свого проживання, умисно, систематично вчиняв психологічне та фізичне насильство по відношенню до своєї дружини, яке виражалося у конфліктах на ґрунті ревнощів, словесних образах останньої, висловлюваннях в її адресу словами нецензурної лайки, погрозах фізичною розправою, що призвело до психологічних страждань, погіршення якості життя потерпілої, що виразилося у формі втрати енергійності, втоми, фізичного дискомфорту, втрати повноцінного сну та відпочинку, виникнення негативних переживань, втрати позитивних емоцій та погіршення якості життя потерпілої особи. Зокрема, 03 січня 2022 року о 22 годині 56 хвилин, ОСОБА_6, перебуваючи за місцем свого проживання, вчинив домашнє насильство психологічного характеру відносно дружини, яке виразилося в тому, що він словесно ображав її у нецензурній формі та вчинив фізичний тиск, внаслідок чого була завдана шкода психологічному здоров'ю потерпілої. Крім того, продовжуючи свої умисні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, 03

грудня 2021 року, близько 23 години 00 хвилин, перебуваючи за місцем проживання, вчинив відносно своєї дружини домашнє насильство, яке виразилося у діях фізичного та психологічного насильства, а саме: у словесних образах потерпілої, висловлювання в її адресу словами нецензурної лайки, шарпанні за верхній одяг, а також, в той час коли дружина перебувала у лежачому положенні на ліжку, умисно наніс останній два удари правою рукою зжатою в кулак в обличчя, один удар правою рукою зжатою в кулак в ліве плече та один удар правою рукою зжатою в кулак в ділянку грудей, чим спричинив потерпілій тілесні ушкодження у вигляді: одного синця на спинці носа, одного синця в тім'яній ділянці зліва, одного синця на лівому плечі на одного синця на грудній клітці, що відносяться до легких тілесних ушкоджень. Крім того, продовжуючи свої умисні злочинні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, 27 квітня 2022 року, близько 17 години 51 хвилини, ОСОБА_6, перебуваючи за місцем проживання вчинив відносно своєї дружини домашнє насильство, яке виразилося в тому, що він погрожував фізичною розправою, внаслідок чого була завдана шкода психологічному здоров'ю потерпілої. Крім того, продовжуючи свої умисні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, розуміючи, що відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення в Україні воєнного стану», Закону України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення в Україні воєнного стану» на території України введено воєнний стан, 15 травня 2022 року о 19 годині 30 хвилин, вчинив відносно своєї дружини домашнє насильство, а саме дії психологічного насильства, що виразилися у словесному ображанні її в нецензурній формі, погрожував фізичною розправою, пошкодив мобільний телефон, внаслідок чого була завдана шкода психологічному здоров'ю потерпілої та погіршено її якість життя. ОСОБУ_6 визнано винним у пред'явленому обвинуваченні за ст. 126-1 КК України, за якою призначено йому покарання у виді трьох місяців арешту [27]);

2) колишнє подружжя (наприклад, 20.06.2022 о 19:00 годині, 22.06.2022 о 13:00 годині, 25.06.2022 о 17:00 годині, 01.07.2022 близько 13:00 години, 04.07.2022 о 18:00 годині, 07.07.2022 о 16:30 годині, ОСОБА_7 на ґрунті особистих неприязних відносин, провокував словесний конфлікт, в ході якого, діючи систематично, умисно та цілеспрямовано, усвідомлюючи характер своїх протиправних дій, вчинював відносно своєї колишньої дружини психологічне насильство у вигляді нецензурної лайки в її бік, приниженні гідності останньої, тому ОСОБУ_7 було визнано винним у скоєнні ряду адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст.173-2 КпАП України - домашнього насильства відносно колишньої дружини, що з огляду на кількість

вчинених правопорушень впродовж певного періоду часу виразилось в систематичному домашньому насильстві психологічного характеру. ОСОБУ_7 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, на підставі якої призначено йому покарання у виді обмеження волі на строк один рік. Відповідно до ст. 75 КК України ОСОБУ_7 звільнено від відбування призначеного йому покарання з випробуванням на один рік [28]);

3) наречені;

4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);

5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти (наприклад, ОСОБА_8 систематично, в період часу із 13 квітня 2020 року по 12 січня 2021 року, перебуваючи за місцем свого проживання, вчиняла домашнє насильство відносно своєї співмешканки. За вчинення насильства в сім'ї протягом вказаного періоду часу на ОСОБУ_8 неодноразово було складено протоколи про вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, за якими постановами міськрайонного суду його було притягнуто до адміністративної відповідальності. Не зважаючи на вищевикладене, ОСОБА_8 на шлях виправлення не стала та продовжила вчиняти домашнє насильство відносно своєї співмешканки. Так, 09 січня 2021 року у вечірню пору доби, точний час слідством не встановлено, ОСОБА_8, маючи прямиий умисел, спрямований на вчинення домашнього насильства, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, безпідставно створив словесний конфлікт зі своєю співмешканкою, в ході якого словесно її ображав, наніс їй один удар металевим рівнем в область кисті правої руки, чим вчинив фізичне та психологічне насильство. Крім того, 11 січня 2021 року близько 19 год. ОСОБА_8, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, знову створив словесний конфлікт зі своєю співмешканкою на ґрунті сімейно-побутових відносин, в ході якого розбив посуд, пошкодив дерев'яний шаф та в подальшому створив словесний конфлікт, який супроводжувався словесними образами та погрозами фізичною розправою відносно останньої, чим вчинив психологічне насильство. Не зупиняючись на вчиненому, продовжуючи свої систематичні неправомірні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, 12 січня 2021 року у вечірню пору доби, ОСОБА_8, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, прийшов до своєї співмешканки та створив словесний конфлікт з нею, який супроводжувався словесними образами, погрозою фізичною розправою, чим вчинив психологічне насильство. Внаслідок таких дій з боку ОСОБИ_8, потерпіла зазнала погіршення якості життя, а також

психологічних страждань у вигляді словесних образ, погроз, приниження та залякування що викликало у неї побоювання за свою безпеку, емоційну невпевненість та нездатність захистити себе. ОСОБУ_8 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, та призначено йому покарання у вигляді шести місяців арешту [29]);

б) особи, які мають спільну дитину (дітей);

7) батьки (мати, батько) і дитина (діти) (наприклад, 04.10.2022 приблизно о 18:00 годині, 13.10.2022 приблизно о 08:30 годині, 14.10.2022 приблизно о 09:25 годині, 09.11.2022 приблизно о 10:16 годині, 26.11.2022 приблизно о 13:00 годині, перебуваючи за місцем свого проживання, ОСОБА_9 на ґрунті особистих неприязних відносин, провокував словесний конфлікт, в ході якого, діючи систематично, умисно та цілеспрямовано, усвідомлюючи характер своїх протиправних дій, вчинював відносно своєї матері, психологічне насильство у вигляді нецензурної лайки в її бік, приниженні гідності останньої, погрозах, погрозах застосування фізичної розправи, тому ОСОБУ_9 було визнано винним у скоєнні ряду адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 173-2 КУпАП - домашнього насильства відносно потерпілої, що з огляду на кількість вчинених правопорушень впродовж певного період виразилось в систематичному домашньому насиллі психологічного характеру по відношенню до своєї матері. ОСОБУ_9 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, на підставі якої призначено йому покарання у виді громадських робіт на строк 150 годин [30] Або, наприклад, ОСОБА_10 умисно та безпричинно, в період часу з 14.08.2022 року по 07.11.2022 року перебуваючи за місцем свого проживання, систематично вчиняв по відношенню до своєї матері фізичне та психологічне насильство, яке виразилось у словесних образах, погрозах фізичною розправою, висловлюваннях нецензурною лайкою в її бік і приниженні, заподіянні тілесних ушкоджень, де такі дії були об'єднані спільним умислом, та призвели до фізичних і психологічних страждань, а також погіршили якість життя потерпілої, викликали в неї побоювання за свою безпеку, спричинили емоційну напруженість, втому та негативні переживання, а також фізичні страждання, що виразилося у заподіянні легких тілесних ушкоджень. Зокрема, 14.08.2022 року приблизно о 00.30 год, ОСОБА_10, вчинив домашнє насильство відносно своєї матері, яку обзивав нецензурними словами, виганяв з будинку, чим завдав шкоду її психічному здоров'ю, за що в подальшому був притягнутий згідно постанови районного суду до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст.173-2 КУпАП до адміністративного стягнення у виді попередження. Крім того, продовжуючи свої умисні дії спрямовані на вчинення домашнього

насильства, ОСОБА_10, 04.10.2022 року приблизно о 23.22 год, вчинив домашнє насильство відносно своєї матері, під час якого виражався в її адресу нецензурними словами, шарпав за верхній одяг, виганяв із житлового будинку, чим завдав шкоду її психічному здоров'ю, за що в подальшому був притягнутий згідно постанови районного суду до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП до покарання у виді штрафу в розмірі десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Крім того, продовжуючи свої умисні дії, спрямовані на вчинення домашнього насильства, ОСОБА_10, 07.11.2022 року приблизно о 14.00 год, вчинив домашнє насильство відносно своєї матері, під час якого ображав її нецензурними словами, виганяв із житлового будинку, принижував її честь та гідність, а також у ході даної суперечки будучи у пориві гніву з силою стиснув своєю рукою її ліве плече та спричинив останній легкі тілесні ушкодження, чим вчинив фізичне та психологічне насильство відносно потерпілої. Між ОСОБОЮ_10 та потерпілою затверджено угоду про примирення у кримінальному провадженні, відомості про яке внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань за обвинуваченням ОСОБИ_10 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого 126-1 КК України яка укладена 24.11.2022 року. ОСОБУ_10 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК та призначено йому узгоджене сторонами покарання у виді двохсот годин громадських робіт [31]);

8) дід (баба) та онук (онука) (наприклад, ОСОБА_11, будучи особою раніше неодноразово притягнутою до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за ст. 173-2 КУпАП, безпричинно, умисно, систематично з 20.10.2019 по 22.07.2021 вчиняв психологічне насильство по відношенню до своєї дружини та онука, а саме висловлювався в адресу дружини та онука нецензурною лайкою та економічне насильство, що виразилось у систематичних погрозах позбавлення житла, що призвело до психологічних страждань, погіршення якості їх життя, що виразилось у втраті енергійності, втоми, втраті повноцінного сну та відпочинку, у тому числі втраті самооцінки, позитивних емоцій на підставі постійних негативних переживань. ОСОБУ_11 визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України та призначено йому покарання у вигляді одного року позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України звільнено засудженого від відбування покарання з випробуванням, строком на один рік [32]. Або, наприклад, ОСОБА_12, будучи особою раніше неодноразово притягнутою до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за ст. 173-2 КУпАП, на ґрунті конфліктних сімейних відносин, умисно, систематично вчиняв

психологічне насильство по відношенню до своєї бабусі, з якою спільно проживав в одному помешканні, що призвело до психологічних страждань, емоційної залежності та погіршенні якості життя потерпілої. Крім цього, 17.09.2021 року, ОСОБА_12, продовжила систематично вчиняти домашнє насильство психологічного та економічного характеру по відношенню до своєї бабусі, що виразилося у наступних діях, а саме: ОСОБА_12 забрала грошові кошти та особисті речі, що належать потерпілій та у подальшому, вчинила сімейну сварку, у ході чого, висловлювалася на її адресу нецензурною лайкою та погрожувала фізичною розправою. Крім цього, 16.11.2021 року, приблизно о 09 годині 30 хвилин, ОСОБА_12, продовжила систематично вчиняти домашнє насильство психологічного характеру по відношенню до своєї бабусі, спричинивши сімейну сварку, грубо ображаючи та принижуючи свою бабусю. Вказані дії з боку ОСОБИ_12 призвели до психологічних страждань потерпілої та змусили її 16.11.2021 року звернутись до поліції з заявою про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України, а також звернутись за психологічною допомогою до районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. ОСОБУ_12 визнано винуватою за ст. 126-1 КК України та призначено їй покарання у виді громадських робіт, строком на двісті годин [33]);

9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка);

10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка) (наприклад, будучи особою раніше неодноразово притягнутою, згідно постанов міськрайонного суду до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за ч.ч. 1, 2 ст. 173-2 КУпАП, продовжуючи свої систематичні протиправні дії щодо свого вітчима, з яким спільно проживає, має взаємні права та обов'язки, 16.08.2021 близько 15 години 30 хвилин ОСОБА_13 вчинив відносно свого вітчима домашнє насильство, що проявилось у словесних образах потерпілого нецензурними словами та погрожуванням фізичної розправи, що призвело до змін в нормальному психоемоційному стані потерпілого, викликало в нього душевні переживання, почуття тривоги, страху, приниженості. Вказані систематичні дії ОСОБИ_13 призвели до психологічних страждань та погіршення якості життя потерпілого - його вітчима. ОСОБУ_13 визнано винним у вчиненні діяння, передбаченого ст. 126-1 КК України та призначено йому покарання у виді позбавлення волі, строком на один рік [34]);

11) рідні брати і сестри (наприклад, 16.03.2021 ОСОБА_14, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинив відносно своєї сестри домашнє насильство, а саме: виривав волосся, наносив удари в область голови, один удар в завушину ділянку зліва, удари ногами в ділянку грудної клітки, рук та живота, висловлювався нецензурною лайкою, чим

завдав фізичне та психологічне насильство. 17.03.2021 ОСОБА_14, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинив відносно своєї сестри домашнє насильство, а саме: розбив скляну пляшку об голову, чим завдав фізичне та психологічне насильство. 18.03.2021 ОСОБА_14, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинив відносно своєї сестри домашнє насильство, а саме: вдарив кулаком в лїве око, чим завдав фізичне та психологічне насильство. 19 березня 2021 року міськрайонним судом ОСОБУ_14 визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП та накладено адміністративне стягнення. Незважаючи на вжиті заходи реагування щодо недопущення вчинення насильства у сім'ї, ОСОБА_14 правильних висновків для себе не зробив, на шлях виправлення не став і продовжуючи свою протиправну поведінку, знову вчинив фізичне та психологічне насильство щодо своєї сестри, що призвело до її фізичних та психологічних страждань та погіршення якості життя потерпілої. Так, 19 березня 2021 року та 20.03.2021 року ОСОБА_14, знову вчинив конфлікт зі своєю сестрою, під час якого застосовуючи фізичне та психологічне насильство, словесно ображав її нецензурними словами, штовхав, та здійснював щодо неї фізичний та психологічний тиск, що призвело до фізичних та психологічних страждань та погіршення якості життя потерпілої. Продовжуючи свою злочинну діяльність, ОСОБА_14, правильних висновків для себе не зробив, на шлях виправлення не став і знову вчинив психологічне та фізичне насильство щодо своєї сестри, що призвело до її фізичних та психологічних страждань та погіршення якості життя потерпілої. Так, 25 березня 2021 року близько 09:30 год., ОСОБА_14, знову вчинив конфлікт зі своєю сестрою, під час якого застосовуючи фізичне та психологічне насильство, словесно ображав її нецензурними словами, штовхав, наніс удар рукою в завушну ділянку голови справа та здійснював щодо неї психологічний тиск, що призвело до фізичних та психологічних страждань та погіршення якості життя потерпілої. Таким чином, вказаними діями, ОСОБА_14, тривалий час систематично заподіював своїй сестрі фізичні страждання, які виразились у нанесенні побоїв та спричиненні тілесних ушкоджень у вигляді синців та саден в ділянці голови, синця завушної ділянки справа, синця завушної ділянки зліва, синця шиї, синця в ділянці грудної клітки, синця правої молочної залози, синця в ділянці правої руки, синця в ділянці лівої руки, синця живота, які згідно висновку експерта відносяться до легких тілесних ушкоджень та психологічні страждання, що виражались у словесних образах, погрозах їй фізичною розправою та приниженні її честі та гідності, що неодноразово викликало у потерпілої побоювання за свою безпеку, спричинили емоційну невпевненість та нездатність захистити себе, а

також завдали шкоди її психічному здоров'ю. ОСОБУ_14 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, та призначено покарання у виді шести місяців арешту [35]);

12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука) (наприклад, ОСОБА_15 безпричинно умисно вчиняв систематичне психологічне насильство по відношенню до своєї тітки, що призвело до певної проблематизації її життя наповнення його стресогенними факторами у життєво значущих сферах життєдіяльності та душевними переживаннями у вигляді тривоги, страхів, емоційного напруження. Так, 10.02.2019 року близько 21 години ОСОБА_15, діючи умисно, з метою приниження гідності потерпілої, з мотивів неповаги до неї, висловлювався на її адресу нецензурною лайкою та погрожував застосувати силу, за що постановою районного суду був притягнутий до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП за домашнє насильство. Крім того, 19.06.2020 року близько 21.30 ОСОБА_15, погрожував тітці фізичною розправою та кинув в її сторону молоток, у зв'язку з чим потерпіла викликала поліцію. Крім того, 21.12.2020 року близько 14 години ОСОБА_15, погрожував тітці фізичною розправою та знищенням майна, у зв'язку з чим потерпіла викликала поліцію. Також, 26.02.2021 року о 9.51 та 11.03.2021 року ОСОБА_15, висловлювався на адресу своєї тітки нецензурною лайкою та погрожував застосувати силу, за що постановою районного суду притягнутий до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП за домашнє насильство. Допитаний в судовому засіданні ОСОБА_15 пояснив, що будинок належав його бабі та діду, які обіцяли, що він та його брат, будуть користуватися цим будинком, проте цього не сталось, після смерті діда та баби, тітка переоформила будинок на себе, це його дратує, тому вони сваряться. Також вказав, що тітці фізичною силою не погрожував та фізичну силу не збирався застосовувати, в тому, що лявся нецензурними словами перед тіткою вибачився. Потерпіла під час допиту в суді пояснила, що її племінник (син її рідного брата, який помер у 2009 році) тривалий час зневажливо до неї ставиться, обзиває нецензурними словами, не дає спокійно жити, за життя її батьків (діда та баби) він нічим не допомагав, після смерті діда та баби виявив ще більшу агресію, ніколи не ніс витрат на обслуговування будинку, запрошував до себе сумнівний контингент, до будинку повертався запізно, навмисне грюкав дверима, створював шум, що заважало відпочивати, поставила під сумнів репутацію племінника, вважала, що він дозволяє собі вживати наркотичні речовини, що суттєво впливає на його поведінку. Крім того вказала, що у ті дні, про які йдеться в обвинувальному акті, вона

викликала поліцію, оскільки дійсно відчувала загрозу для свого життя, по приїзду працівники поліції склали протоколи, проте були випадки, коли племінник тікав до приїзду поліції, тому поліцейські фіксували виклик та відбирали у неї пояснення. 26.02.2021 року у веранді будинку вона побачила пристрій для куріння конопель, племінник разом з товаришем курил коноплі, та з насмішкою запропонував їй покурити, з приводу такої поведінки вона викликала поліцію. 11.03.2021 року ввечері вона розтопила піч, а коли підкидала дрова, до кухні зайшов її племінник та почав безпричинно кричати та троцяти меблі, після чого схопив з печі каструлю з гарячою водою та кинув її у мийник, гаряча вода розплескалась по всій кухні, і потерпілій ледве вдалось уберегтись, після чого племінник став погрожувати, що відправить її на той світ прямо зараз. Також в якийсь день, коли вона була в дворі будинку разом з чоловіком, племінник спровокував сварку, почав кричати образливі слова та в сторону тітки та її чоловіка кинув металевий молот. ОСОБУ_15 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, і призначено йому покарання у виді двохсот сорока годин громадських робіт [36]);

13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;

14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням (наприклад, ОСОБУ_16 27 листопада 2018 року (тричі), 28 листопада 2018 року та 17 грудня 2018 року було притягнуто до відповідальності, передбаченої ч. 2 ст. 173-2 КУАП, за вчинення, відповідно, 06 жовтня 2018 року, 20 листопада 2018 року, 22 листопада 2018 року, 26 липня 2018 року та 30 листопада 2018 року домашнього насильства відносно опікуна, 1948 року народження. Так, ОСОБА_16, кожного разу окремо, на ґрунті особистих неприязних відносин, провокував словесний конфлікт, в ході якого, діючи систематично, умисно та цілеспрямовано, усвідомлюючи характер своїх протиправних дій, вчинив відносно свого опікуна психологічне насильство у вигляді словесних образ і приниження гідності останньої, а також фізичне насильство у вигляді одного удару рукою в область голови (близько 10 години 00 хвилин 15 лютого 2019 року) та одного удару рукою в область плеча (близько 08 години 30 хвилин 26 лютого 2019 року). Відносно ОСОБИ_16 ухвалено новий вирок, яким призначено, за ст. 126-1 КК України, покарання у виді ста п'ятдесяти годин громадських робіт [37]);

15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [5]

Авторами короткого інструктажу для консультантів та консультанток щодо насильства, до ознак-ідентифікаторів насильства віднесено дії, які по-перше, унеможливають ефективний самозахист; по-друге, порушують права і свободи особи; по-третє, завжди умисні й спрямовані на досягнення певної цілі; по-четверте, є насильницькими та такими, що спричиняють шкоду [38, с. 17-18].

У 2017 році Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [6] Загальну частину Кримінального кодексу України було доповнено окремим Розділом, який регламентує застосування до осіб, які вчинили домашнє насильство, обмежувальних заходів. Відповідно до п.п. 1-5 ч. 1 ст. 91-1 КК України, до обов'язків, які можуть бути покладені на засуджену особу віднесено: заборону перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборону наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборону листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми [7].

Зазначені обмежувальні заходи застосовуються наступним чином: по-перше, в інтересах потерпілої особи від діяння, пов'язаного з домашнім насильством; по-друге, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України; по-третє, судом може бути застосовано один або декілька обмежувальних заходів; по-четверте, до повнолітніх засуджених; по-п'яте, на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців; по-шосте, у випадку їх застосування щодо цивільних осіб, контроль за їх поведінкою здійснює орган пробації, а у випадку застосування до військовозобов'язаної особи - командир військової частини [7].

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України під час застосування до особи запобіжного заходу, на неї покладаються відповідні обов'язки, у вигляді прибуття до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; не відлучатися із населеного пункту, в

якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання; здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну; носити електронний засіб контролю. Окрім цього, у випадках, коли особа підозрюється у вчиненні діяння, пов'язаного з домашнім насильством, відповідно до ч. 6 ст. 194 КПК України, судом можуть бути застосовані обов'язки, фактично визначені п.п. 1-4 ч. 1 ст. 91-1 КК України. Також, відповідно до п. 5 ч. 6 ст. 194 КПК України, така особа може бути направлена для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, а також для проходження програми для кривдників [39]. Програми для кривдників, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «передбачають комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків» [5].

В цілому, кримінальне провадження щодо домашнього насильства може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілої особи як кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення [39].

КУпАП, у ст. 39-1, надає право суду одночасно при вирішенні питання про накладення адміністративного стягнення на осіб, які вчинили домашнє насильство, вирішити питання і про направлення їх на проходження програми для кривдників. У випадку вчинення домашнього насильства, відповідно до ст. 15 КУпАП, військовослужбовцем, військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів, а також особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейськими, - вони несуть адміністративну відповідальність на

загальних підставах. Однак, до таких осіб не можуть бути застосовані громадські роботи, виправні роботи та адміністративний арешт. У разі притягнення їх до відповідальності за вчинення домашнього насильства, вони, на загальних підставах, направляються для проходження програми для осіб, які вчинили домашнє насильство [8].

Наказом Міністерства соціальної політики України затверджено Типову програму для кривдників, спрямовану на по-перше, зміну насильницької поведінки кривдника; по-друге, формування соціально прийнятних норм; по-третє, формування гуманістичних цінностей. Типова програма для кривдників передбачає реалізацію певних завдань, зокрема: сприяння зміні насильницької поведінки кривдника; сприяння засвоєнню кривдником моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, взаєморозуміння, взаємоповаги і дотримання прав усіх членів родини, формування у кривдника конструктивної моделі поведінки у приватних стосунках; сприяння оволодінню кривдником знаннями про основні норми законодавства в сфері запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі, а також про види відповідальності за його вчинення; формування у кривдника відповідального ставлення до власної поведінки та її наслідків для себе та оточуючих; сприяння розвитку у кривдника емоційного інтелекту та самосвідомості; розвиток навичок кривдника до конструктивного безконфліктного спілкування, ефективної та ненасильницької комунікації; розвиток здатності кривдника виявляти, аналізувати та усвідомлювати свої негативні думки, когнітивні фільтри, помилки, емоції, керувати ними, розуміти їх наслідки [40].

Така Типова програма, яка спрямована на зміну деструктивних переконань особистості, корекцію когнітивних помилок, зміну дисфункціональної поведінки завдяки усвідомленню особою впливу думок на емоції та поведінку людини, може бути реалізована у форматі діагностування, індивідуальної, групової роботи або змішаного варіанту роботи з кривдником [40].

У 2019 році Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Даний Реєстр являє собою автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему, призначену для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передання), знеособлення і знищення визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Формування такого Реєстру сприяє захисту життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема дітей;

запобіганню повторним випадкам насильства; забезпеченню здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству; обліку випадків насильства, узагальненню та аналізу інформації про насильство; наданні комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству, визначеними ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ст. 7-1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; координації діяльності суб'єктів шляхом оптимізації інформаційної взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству [41].

З метою оцінки вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків вчинення домашнього насильства, смерті потерпілої особи, визначення ефективних заходів реагування, спрямованих на припинення домашнього насильства та попередження його повторного вчинення, у 2019 році Наказом Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України затверджено Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства. При заповненні Форми оцінки ризиків, уповноважена особа з'ясовує стать постраждалої особи та кривдника, характер стосунків між потерпілою та кривдником, а також визначає рівень небезпеки (низький, середній чи високий). Під час спілкування, з'ясовується: «Чи кривдник колись погрожував застосувати та/або застосовував зброю або інші предмети, які можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю постраждалої особи та/або її дітям? Чи кривдник погрожував вбити постраждалу особу та/або її дітей? Чи допускає постраждала особа, що кривдник може спробувати вбити постраждалу особу та/або її дітей? Чи кривдник коли-небудь душив постраждалу особу, або передавлював їй горло, або намагався це зробити? Чи кривдник застосовував раніше фізичне насильство, яке мало наслідки спричинення середнього та/або тяжкого ступеня тілесних ушкоджень? Чи застосовувався протягом останнього року до кривдника терміновий заборонний припис? Чи кривдник має зброю та/або може її легко дістати і застосувати? Чи кривдник схильний до сильних та/або постійних ревнощів та чи контролює більшу частину повсякденного життя постраждалої особи? Чи висловлював кривдник наміри та/або намагався вчинити самогубство? Чи кривдник залякував, переслідував або погрожував постраждалій особі та/або її дітям? Чи здійснював кривдник напади на постраждалу особу та/або її дітей за межами домашнього середовища? Чи утримував кривдник постраждалу особу та/або її дітей проти її волі в певному місці або будь-яким іншим чином обмежував свободу, у тому числі свободу в спілкуванні? Чи вплинула поведінка кривдника на безпеку постраждалої особи та/або безпеку її

дітей? Чи кривдник має алкогольну залежність або зловживає алкогольними напоями? Чи кривдник має наркотичну залежність або зловживає наркотичними речовинами? Чи кривдник коли-небудь погрожував вбити, вбив або завдавав навмисно шкоди домашній та/або іншій тварині? Чи кривдник вчиняв щодо постраждалої особи фізичне та/або сексуальне насильство, коли вона була вагітна або з новонародженою дитиною/немовлям? Чи кривдник має фінансові проблеми? Чи є постраждала особа та/або її діти економічно залежною(ними) від кривдника? Чи були випадки після одруження або проживання разом, коли кривдник покидав на тривалий час (не менше ніж на 10 діб) сім'ю без причини та без надання пояснень? Чи є у постраждалої особи дитина/діти від іншого шлюбу, про яких кривдник знає та/або нещодавно дізнався? Чи перебуває сім'я постраждалої особи під соціальним супроводом? Чи видавав суд кривднику обмежувальний припис? У разі видачі кривднику обмежувального припису, чи порушував він заходи тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків, передбачених таким приписом? Чи відомо постраждалій особі про притягнення кривдника до кримінальної відповідальності за вбивство, спричинення тілесних ушкоджень, зґвалтування та/або інші злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи? Чи кривдник виганяв постраждалу особу та/або її дітей з місця проживання та/або погрожував здійснити такі дії? Чи є щось додаткове, що змушує постраждалу особу турбуватися про її безпеку?» [42].

Відповідно до п.п. 2, 13 розділу II Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України, визначено підстави для постановлення та зняття з профілактичного обліку.

Так, кривдник підлягає постановленню на профілактичний облік якщо: складено адміністративний протокол про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 КУпАП; терміновий заборонний припис стосовно кривдника, винесено працівником уповноваженого підрозділу поліції; отримано уповноваженим підрозділом поліції в установленому законом порядку інформацію про видачу судом обмежувального припису кривднику; є рішення суду про накладення адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 КУпАП; відкрито кримінальне провадження стосовно кривдника у зв'язку з вчиненням ним домашнього насильства чи насильства за ознакою статі; повідомлено установу виконання покарань про звільнення від відбування покарання кривдника,

засудженого за вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі [43].

Натомість зняття кривдника з профілактичного обліку відбувається у тих випадках, коли: відсутні повторні випадки учинення кривдником домашнього насильства впродовж одного року з дня взяття на профілактичний облік; закінчився строк дії обмежувального припису стосовно кривдника; закрито справу про адміністративне правопорушення стосовно кривдника; закрито кримінальне провадження за відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення, розпочатого у зв'язку з вчиненням кривдником домашнього насильства чи насильства за ознакою статі; погашено або знято судимість за кримінальне правопорушення, пов'язане з учиненням домашнього насильства; набрано законної сили виправдувальним вироком суду, вироком суду щодо призначення покарання у вигляді позбавлення волі за кримінальне правопорушення, пов'язане з учиненням домашнього насильства; є рішення суду про оголошення особи померлою чи визнання безвісно відсутньою або отримання свідоцтва про її смерть [43].

З урахуванням положень Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», спеціалізованими службами підтримки постраждалих від домашнього насильства осіб є кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги для осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також заклади та установи, призначені виключно для осіб, які постраждали від домашнього насильства [44].

Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що «будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини» - є жорстоким поведінням з дитиною. [45]. Також відповідно до п.п. «й» п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» та абз. 9 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», домашнє насильство є чинником, який зумовлює складні життєві обставини як дорослих, так і дітей [45, 46].

Методичними рекомендаціями щодо запобігання та протидії насильству, запропоновано напрямки активізації та ефективної профілактичної роботи з протидії домашньому насильству, які передбачають: розроблення і поширення превентивних заходів щодо попередження домашнього насильства з метою охоплення всіх молодих людей; професійну підготовку фахівців, які працюють з дітьми та молоддю за програмами, що стосуються питань домашнього насильства;

посилення захисту і підтримки дітей, які стали свідками насильства або жертвами насильства; вивчення масштабів домашнього насильства; зміцнення знань про ефективні засоби запобігання домашньому насильству [47].

Висновки. Домашнє насильство як вкрай негативне протиправне явище знаходиться як в міжнародному, так і національному правовому полі. Правовий аналіз низки нормативно-правових актів та наукових джерел дозволив виокремити поняття, ознаки, причини та можливі наслідки досліджуваної категорії. Слід звернути увагу на те, що форми вчинення домашнього насильства дещо різняться, з урахуванням змісту ключового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Сфера кримінально-правового та адміністративно-правового регулювання відповідальності за вчинення домашнього насильства охоплює фізичний, психологічний та економічний вплив на потерпілу особу. Згадка про сексуальне насильство як одного з можливих проявів домашнього насильства в нормах, які передбачають кримінальну або адміністративну відповідальність за домашнє насильство, - відсутня. В кримінально-правовому сенсі, пояснити це можна тим, що посягання в даному випадку відбувається на різні об'єкти охорони. Але, враховуючи це, виникає проблемне питання щодо точності правової регламентації домашнього насильства та правильності кваліфікації дій кривдника. Специфіка домашнього насильства полягає в його проникненні фактично в усі сфери суспільних відносин, а наслідки, які настають для потерпілої особи в результаті його вчинення, можуть бути як миттєвими, так і відтермінованими у часі.

Проаналізовані вирокі судів України щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності за домашнє насильство дають змогу зазначити, що судами детально надається повна характеристика діянь винного відносно потерпілої особи, а також визначається форма вчиненого домашнього насильства та наслідки від нього. До найбільш розповсюджених проявів домашнього насильства можна віднести словесні образи, нецензурну лайку, погрози щодо пошкодження або знищення майна, погрози фізичною розправою, приниження честі та гідності, спричинення тілесних ушкоджень, шарпання за одяг, вигнання з будинку, погрози щодо позбавлення житла, відібрання грошових коштів. Натомість статистичні дані в частині зареєстрованих фактів кримінально караного домашнього насильства, за чотири повних роки, вказують на позитивну динаміку зменшення такого виду діянь.

Список використаної літератури

1. Шинкарчук А.Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: автореф. дис. ... д. філософ : **081**. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/0821U102236> (дата звернення 15.02.2023)
2. Адміністративно-правове регулювання реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї.: автореф. дис. ... к. ю. н. : **12.00.07**. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. 2022. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/0422U100183> (дата звернення 15.01.2022)
3. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України).: автореф. дис. ... д. філософ : **081**. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2022. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/0822U100950> (дата звернення 17.02.2023)
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Міжнародний документ від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 5.01.2023)
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 7.01.2023)
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n41> (дата звернення 7.01.2023)
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 10.02.2023)
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 11.02.2023)
9. Запобігання та протидія домашньому насильству : Інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. К.: Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с.
10. Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства

або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text> (дата звернення 03.03.2023)

11. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 07.02.2023. Справа № 570/4988/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109140640> (дата звернення 01.03.2023)

12. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 27.07.2022. Справа № 345/1573/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105436540> (дата звернення 01.03.2023)

13. Вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області від 27.03.2023. Справа № 1-кп/714/42/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109800520> (дата звернення 01.03.2023)

14. Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 08.02.2023. Справа № 283/2198/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108858188> (дата звернення 01.03.2023)

15. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 17.03.2023. Справа № 359/9941/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109704901> (дата звернення 01.03.2023)

16. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник / О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

17. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. URL: https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogo-nasylstva-v-konflikti-2017_compressed.pdf (дата звернення 12.02.2023)

18. Скок О.С., Вербицька К.В. Особливості кримінальної відповідальності за сексуальне насильство. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. № 1. С. 282-289.

19. Що таке «домашнє насильство» згідно із законом?. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/domestic-violence> (дата звернення 14.03.2023)

20. Попереження домашнього насильства. Навчальний посібник для консультантів "Гарячих ліній"/ Упорядники: Краснова О.В., Калашник О.А. Київ, 2016. 90 с.

21. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2019 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani->

kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення 01.02.2023)

22. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2020 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 01.02.2023)

23. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 01.02.2023)

24. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 01.02.2023)

25. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-березень 2023 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 02.04.2023)

26. Юрків Я.І. Сутність та зміст соціального феномену «наси́льство в сім'ї». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Вип. 27. С. 234-237.

27. Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 13.06.2022. Справа № 446/2311/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104834082> (дата звернення 18.03.2023)

28. Вирок Київського районного суду м.Одеси від 29.09.2022. Справа № 947/19637/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106503754> (дата звернення 18.03.2023)

29. Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 04.07.2022. Справа № 285/544/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105083472> (дата звернення 18.03.2023)

30. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 20.12.2022. Справа № 947/28766/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107947277> (дата звернення 18.03.2023)

31. Вирок Турківського районного суду Львівської області від 30.11.2022. Справа № 458/833/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107580406> (дата звернення 18.03.2023)

32. Вирок Ленінського районного суду міста Миколаєва від 18.01.2023. Справа № 489/5929/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108635782> (дата звернення 18.03.2023)

33. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 29.06.2022. Справа № 755/21611/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105193534> (дата звернення 18.03.2023)
34. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 13.03.2023. Справа № 308/12757/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109492315> (дата звернення 18.03.2023)
35. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 02.11.2022. Справа № 345/1164/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107160938> (дата звернення 18.03.2023)
36. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 03.02.2023. Справа № 369/6933/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109028145> (дата звернення 18.03.2023)
37. Вирок Одеського апеляційного суду від 08.04.2021. Справа № 11-кп/813/69/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96328216> (дата звернення 18.03.2023)
38. Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультанток. URL: <https://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Violance-booklet-press.pdf> С. 17-18
39. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 20.03.2023)
40. Типова програма для кривдників : Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.10.2018 № 1434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text> (дата звернення 20.03.2023)
41. Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.03.2023)
42. Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019 № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (дата звернення 22.03.2023)
43. Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.02.2019 № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text> (дата звернення 22.03.2023)

44. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення 10.03.2023)

45. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 10.03.2023)

46. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 25.03.2023)

47. Методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству» : Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (дата звернення 25.03.2023)

Summary. The relevance of the research topic is that today the problem of domestic violence is being discussed openly in society. In recent years, a number of dissertations have been defended that reveal the essence of domestic violence as extremely negative phenomena in society. At the international level, the Istanbul Convention regulates the prevention and combating of violence against women and domestic violence. This Convention was ratified by Ukraine in 2022, but decisive steps towards overcoming domestic violence at the national level were taken long before that. Thus, both international and national regulatory frameworks cover domestic violence. A legal analysis of a number of normative legal act and scientific sources made it possible to identify the meaning, features, causes and possible consequences of domestic violence. Taking into account the terminology used in the Law of Ukraine “On Preventing and Combating Domestic Violence” the ways or forms of domestic violence can be economic, psychological, sexual or physical abuse. Codified normative legal act in both the criminal law and administrative law domains stipulate that domestic violence can be expressed in physical, psychological or economic abuse. There is no mention of sexual abuse as one of the possible forms of domestic violence in the norms that provide for criminal or administrative liability for domestic violence. The specificity of domestic violence means that it encompasses virtually all spheres of social relations, and the consequences that occur for the victim as a result of its commission can be both immediate and delayed in time. Criminally punishable domestic violence is systematic in nature; physically, psychologically or economically affects the injured person; causes physical or psychological suffering, health disorders, disability, emotional dependence or deterioration in the quality of life of the victim; is committed against a spouse or former spouse or another person with whom the perpetrator is (was) in a family or close relationship. Domestic

violence, which provides for the application of an administrative penalty, is characterized by physical, psychological or economic impact on the injured person; does not cause bodily harm to the injured person; involves threats, insults or harassment, deprivation of housing, food, clothing, other property or funds to which the victim has a legally protected right, etc.; causes or may cause harm to the physical or mental health of the injured person. The analyzed verdicts of Ukrainian courts on bringing persons to criminal liability for domestic violence make it possible to note that the courts provide a full description of the perpetrator's actions against the injured person in detail, as well as determine the form of domestic violence committed and the consequences of it. The most common forms of domestic violence include verbal abuse, profanity, threats to damage or destroy property, threats of physical violence, humiliation, bodily harm, tugging on clothes, expulsion from the house, threats of deprivation of housing, and deprivation of funds. According to statistics from the Office of the Prosecutor General, 1068 actions of domestic violence were recorded in 2019; 2213 in 2020; 2432 in 2021; 1498 in 2022; and 662 in the first three months of 2023. Statistical data on the registered facts of criminalized domestic violence for four full years indicate a positive trend in the reduction of this form of action.

Keywords: domestic violence, physical abuse, economic abuse, psychological abuse, sexual abuse.

References:

1. Shynkarchuk A.Ya. (2021) Kryminalno-pravovi zakhody reahuvannia na proiavy domashnoho nasylstva [Criminal and legal measures to respond to manifestations of domestic violence]. Kharkiv. (in Ukrainian).
2. Prytoliuk N.M. (2022) Administratyvno-pravove rehuliuвання realizatsii spetsialnykh zakhodiv z poperedzhennia nasylstva v simi [Administrative and legal regulation of the implementation of special measures to prevent violence in the family]. Kropyvnytskyi. (in Ukrainian).
3. Bilovol O.O. (2022) Kryminalna vidpovidalnist za domashnie nasylstvo (st. 126-1 KK Ukrainy) [Criminal responsibility for domestic violence (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine)]. Kyiv. (in Ukrainian).
4. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy [Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena: International document dated 11.05.2011]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (accessed 5.01.2023)
5. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu [On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine dated

07.12.2017 No. 2229-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (accessed 7.01.2023)

6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu z tsymy yavvyshchamy [On making changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena: Law of Ukraine dated 06.12.2017 No. 2227-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n41> (accessed 7.01.2023)

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 10.02.2023)

8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine dated 07.12.1984 No. 8073-X]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (accessed 11.02.2023)

9. Zapobihannia ta protydiia domashnomu nasylstvu (2018) [Preventing and countering domestic violence: Informational materials for professionals who work with children and youth in communities]. Kyiv. (in Ukrainian).

10. Poriadok provedennia ta dokumentuvannia rezultativ medychnoho obstezhennia postrazhdalykh osib vid domashnoho nasylstva abo osib, yaki ymovirno postrazhdaly vid domashnoho nasylstva, ta nadannia yim medychnoi dopomohy [The procedure for conducting and documenting the results of the medical examination of victims of domestic violence or persons likely to have suffered from domestic violence, and providing them with medical assistance: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated February 1, 2019 No. 278]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text> (accessed 03.03.2023)

11. Vyrok Rivnenskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 07.02.2023 [Verdict of the Rivne District Court of the Rivne Region dated February 7, 2023. Case No. 570/4988/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109140640> (accessed 01.03.2023)

12. Vyrok Kaluskoho miskraionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 27.07.2022 [Verdict of the Kalusa City and District Court of the Ivano-Frankivsk Region dated July 27, 2022. Case No. 345/1573/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105436540> (accessed 01.03.2023)

13. Vyrok Hertsaivskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti vid 27.03.2023 [Verdict of the Hertsaiv District Court of the Chernivtsi Region

dated March 27, 2023. Case No. 1-kp/714/42/23]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109800520> (accessed 01.03.2023)

14. Vyrok Malynskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 08.02.2023 [Verdict of the Malinsky District Court of the Zhytomyr Region dated February 8, 2023. Case No. 283/2198/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108858188> (accessed 01.03.2023)

15. Vyrok Boryspilskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 17.03.2023 [Verdict of the Boryspil City and District Court of the Kyiv Region dated March 17, 2023. Case No. 359/9941/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109704901> (accessed 01.03.2023)

16. Dudorov O.O. (2018) Zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky) [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (main provisions of criminal law characteristics): practice. adviser]. Sievierodonetsk. (in Ukrainian)

17. Mizhnarodnyi protokol iz dokumentuvannia ta rozsliduvannia seksualnogo nasylstva v konflikti [International Protocol on Documenting and Investigating Sexual Violence in Conflict]. Available at: https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogo-nasylstva-v-konflikti-2017_compressed.pdf (accessed 12.02.2023)

18. Skok O.S., Verbytska K.V. (2022) Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za seksualne nasylstvo [Peculiarities of criminal liability for sexual violence]. Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences. 2022. No. 1. P. 282-289.

19. Shcho take «domashnie nasylstvo» zghidno iz zakonom? [What is "domestic violence" according to the law?]. Available at: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/domestic-violence> (accessed 14.03.2023)

20. Poperezhdenia domashnoho nasylstva (2016) [Prevention of domestic violence. Training manual for "Hotlines" consultants]. Kyiv. (in Ukrainian)

21. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za hruden 2019 roku [Unified report on criminal offenses by state for December 2019]. Available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 01.02.2023)

22. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za hruden 2020 roku [Unified report on criminal offenses by state for December 2020]. Available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 01.02.2023)

23. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za hruden 2021 roku [Unified report on criminal offenses by state for December 2021]. Available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 01.02.2023)

24. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za hruden 2022 roku [Unified report on criminal offenses by state for December 2022]. Available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 01.02.2023)

25. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za sichen-berezen 2023 roku [Unified report on criminal offenses by state for January-March 2023]. Available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 01.02.2023)

26. Iurkiv Ya.I. Sutnist ta zmist sotsialnoho fenomenu «nasylstvo v simi» [The essence and content of the social phenomenon «violence in the family»]. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, social work". Vol. 27. P. 234-237.

27. Vyrok Kam`ianka-Buzkoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 13.06.2022 [Verdict of the Kamianka-Buzka District Court of the Lviv Region dated June 13, 2022. Case No. 446/2311/21]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104834082> (accessed 18.03.2023)

28. Vyrok Kyivskoho raionnoho sudu m.Odesy vid 29.09.2022 [Verdict of the Kyiv District Court of Odesa dated September 29, 2022. Case No. 947/19637/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106503754> (accessed 18.03.2023)

29. Vyrok Novohrad-Volynskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 04.07.2022 [Verdict of the Novohrad-Volyn City District Court of the Zhytomyr Region dated July 4, 2022. Case No. 285/544/21]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105083472> (accessed 18.03.2023)

30. Vyrok Kyivskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 20.12.2022 [Verdict of the Kyiv District Court of Odesa dated December 20, 2022. Case No. 947/28766/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107947277> (accessed 18.03.2023)

31. Vyrok Turkivskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 30.11.2022 [Verdict of the Turkiv District Court of the Lviv Region dated November 30, 2022. Case No. 458/833/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107580406> (accessed 18.03.2023)

32. Vyrok Leninskoho raionnoho sudu mista Mykolaieva vid 18.01.2023 [Verdict of the Leninsky District Court of the city of Mykolaiv

dated January 18, 2023. Case No. 489/5929/21]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108635782> (accessed 18.03.2023)

33. Vyrok Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 29.06.2022 [Verdict of the Dnipro District Court of Kyiv dated June 29, 2022. Case No. 755/21611/21]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105193534> (accessed 18.03.2023)

34. Vyrok Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 13.03.2023 [Verdict of the Uzhhorod City and District Court of the Transcarpathian Region dated March 13, 2023. Case No. 308/12757/21]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109492315> (accessed 18.03.2023)

35. Vyrok Kaluskoho miskraionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 02.11.2022 [Verdict of the Kalusa City and District Court of the Ivano-Frankivsk Region dated November 2, 2022. Case No. 345/1164/22]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107160938> (accessed 18.03.2023)

36. Vyrok Kyievo-Sviatoshynskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 03.02.2023 [Verdict of the Kyiv-Svyatoshynsky District Court of the Kyiv Region dated February 3, 2023. Case No. 369/6933/21]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109028145> (accessed 18.03.2023)

37. Vyrok Odeskoho apeliatsiinoho sudu vid 08.04.2021 [Judgment of the Odesa Court of Appeal dated 04/08/2021. Case No. 11-kp/813/69/21]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96328216> (accessed 18.03.2023)

38. Nasylstvo: korotkyi instruktazh dlia konsultantiv ta konsultantok [Violence: a brief briefing for counselors]. Available at: <https://aph.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Violance-booklet-press.pdf>

39. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04.13.2012 No. 4651-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed 20.03.2023)

40. Typova prohrama dlia kryvdnykiv [Model program for offenders: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated October 1, 2018 No. 1434]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text> (accessed 20.03.2023)

41. Poriadok formuvannia, vedennia ta dostupu do Yedynoho derzhavnoho reiestru vypadkiv domashnoho nasylstva ta nasylstva za oznakoiu stati [The procedure for forming, maintaining and accessing the Unified State Register of cases of domestic violence and gender-based violence: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2019 No. 234]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text> (accessed 21.03.2023)

42. Poriadok provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasylstva [The procedure for assessing the risks of committing domestic

violence: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated March 13, 2019 No. 369/180]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> (accessed 22.03.2023)

43. Poriadok vziattia na profilaktychnyi oblik, provedennia profilaktychnoi roboty ta zniattia z profilaktychnoho obliku kryvdnyka upovnovazhenym pidrozdilom orhanu Natsionalnoi politsii Ukrainy [The procedure for taking preventive registration, carrying out preventive work and removing an offender from preventive registration by an authorized unit of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated February 25, 2019 No. 124]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text> (accessed 22.03.2023)

44. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv [On ensuring equal rights and opportunities for women and men: Law of Ukraine dated September 8, 2005 No. 2866-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (accessed 10.03.2023)

45. Pro okhoronu dytynstva [On childhood protection: Law of Ukraine dated 04.26.2001 No. 2402-III]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (accessed 10.03.2023)

46. Pro sotsialni posluhy [On social services: Law of Ukraine dated January 17, 2019 No. 2671-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (accessed 25.03.2023)

47. Metodychni rekomendatsii «Zapobihannia ta protydiia nasylstvu» [Methodological recommendations «Prevention and counteraction of violence»: Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 18, 2018 No. 1/11-5480]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text> (accessed 25.03.2023)

Ткаченко Павло Ігорович
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ДЕТЕРМІНАЦІЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Вступ. В усі часи представники військової сфери, військовослужбовці, солдати були прикладом мужності, честі та відповідальності. Однак вчинення військовослужбовцями злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби підриває становлений авторитет і знижує рівень поваги, а разом з цим і довіри населення до представників армії. Крім цього, вчинення деяких, окремих видів військових кримінальних правопорушень підриває обороноздатність, дисципліну та порядок в лавах військових формувань. Безумовно на значну кількість військових злочинів істотно вплинули події минулих років, а саме проведення антитерористичної операції на сході країни та нині впроваджений воєнний стан. Внутрішніми ж факторами виступили реформування, впровадження новітніх технологій, різноманітні трансформації, методи командування особовим складом, матеріальне та грошове забезпечення, законодавчі зміни та зовнішні впливові фактори. До загальних факторів можливо віднести економічні і соціально-політичні, які формують обстановку в суспільному житті країни. Окрім цього, факторів, які вплинули на поширену динаміку військової злочинності безліч, зокрема щодо індивідуального рівня охарактеризування.

Питанню криміногенної детермінації злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби та кримінально-правовому і кримінологічному дослідженню військових кримінальних правопорушень приділили увагу такі видатні вчені, як О. М. Артеменко, Г. М. Анісімов, В. П. Бондаєвський, В. О. Бугаєв, П. Г. Висоцький, М. Б. Головка, А. В. Градецький, О. В. Дуйловський, М. І. Карпенко, М. Г. Колодяжний, М. І. Мельник, М. І. Панов, М. М. Сенько, Г. П. Середа, О. С. Ткачук, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, С. А. Шалгунова, В. А. Шершенькова, О. О. Шкута та ін.

Актуальність кримінологічного дослідження злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби,

зокрема самовільного залишення військової частини або місця служби зумовлюється значним поширенням, яке фіксується динамікою в зрості порівняно з попередніми роками. Саме так, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби тобто вчиненням злочину, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України (далі – КК України) побила рекорд за останнім 10 років, таким чином у 2022 році обліковано рекордну кількість правопорушень.

В умовах дії правового режиму – воєнного стану, нагальним питанням постає високий рівень обороноздатності військ, необхідністю є виключення всіх негативних явищ, які впливають на зниження рівня обороноздатності. Велика кількість вчених-правників, які присвятили свої роботи саме дослідженню проблем військової злочинності вважають, що збільшення кількості злочинів проти встановленого порядку несення військової служби прямопропорційно сприяють зниженню обороноздатності окремо взятого підрозділу. Безумовно ми погоджуємось із думками вчених щодо такої тенденції адже в ході наукових досліджень зазначеної проблематики встановлено, що самовільне залишення військової частини або місця служби – ст. 407 Кримінального кодексу України, являється найнебезпечнішим, особливо небезпечним військовим злочином. Щодо пояснення до такого характеризування можливо навести наступні факти, а саме під час учинення типового кримінального правопорушення наноситься пряма шкода особовому складу військового формування (військової частини; батальйону); їх скоєння наносить шкоду бойовому духу інших військовослужбовців; заходи, спрямовані на розшук «утікачів», потребують виділення додаткових ресурсів; зазначені злочинні діяння часто супроводжуються вчиненням інших, зазвичай насильницьких, злочинів тощо. Крім того, вчинення військовослужбовцем зі зброєю самовільного залишення військової частини або місця служби становить високий рівень суспільної небезпеки. Таким чином доходимо попереднього висновку, що поширення самовільного залишення військової частини або місця служби становить загрозу національній безпеці, обороноздатності та боєздатності, що в свою чергу потребує запобігання протиправному діянню та ефективної протидії, профілактики останньому.

З метою виокремлення дієвих заходів профілактики, протидії та запобігання вважаємо за доцільне здійснити детальне кримінологічне дослідження виділеного кримінального правопорушення адже заходи спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання в першу чергу мають бути орієнтовані на систему детермінант досліджуваного злочину. Таким чином постала нагальна необхідність в науковому

дослідженні криміногенної детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби крізь призму кримінологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у суспільстві існує злочинність, то виникає запитання: а що її детермінує? Детермінувати (від лат. *determinare*) означає породжувати, припускати, обумовлювати. Відповідь на це запитання є дискусійною. З цього приводу існує ряд висловлювань, теорій. Подібне становище є наслідком різних методологічних підходів і посилянь, з яких виходять автори та прихильники цих теорій. Уявляється, що найбільш плідною методологічною базою для пояснення джерел злочинності можуть служити такі принципи і закони діалектики, як закон про загальний, універсальний зв'язок предметів і явищ всесвіту, концепція соціального детермінізму, принцип історизму, вчення про діалектичні протилежності, вимоги системного підходу при дослідженні соціальних явищ і процесів. Деякі з перелічених філософських категорій були сформульовані ще в давнину, а потім доповнені і розвинуті протягом століть у працях учених різних країн. Усі вони уточнюються і збагачуються в сучасній світовій науці. Вирішуючи проблеми детермінації злочинності, кримінологія повинна скористатися цими перевіреними роками філософськими положеннями [1, с. 29].

Зазвичай кримінологи з огляду на зміст філософських положень виділяють три основні категорії – це закон про загальний універсальний зв'язок, причинно-наслідковий зв'язок та діалектична суперечність. Під кожною окремою категорією стоять свої різні принципи та сутності, зокрема сутність соціального детермінізму, як складова визнання закономірного характеру суспільного розвитку концепція якої дозволяє з найбільшою адекватністю висвітлювати складну своєрідність причинних зв'язків між різними сторонами суспільного життя. До принципів складових причинного закону належить принцип історизму, який дає змогу встановлювати конкретний історичний стан об'єкта, що вивчається, тобто переглядати стан досліджуваного об'єкта в ретроспективі.

Окрім цього кримінологія виділяє системний підхід, який базується на дослідженні явищ і процесів дійсності як систем. Під системою розуміють впорядковану безліч взаємопов'язаних елементів того чи іншого складного цілого. Йдеться про закономірні, об'єктивно цілісні утворення, а не про суб'єктивні, логіко-теоретичні побудови. З огляду на системний метод злочинність являє собою порівняно самостійну динамічну, імовірнісну соціальну систему, елементами якої є конкретні злочини, а також окремі види злочинів, об'єднані в однорідні групи. Специфічний зв'язок цих елементів становить не просто сумарне

утворення, а якісно інше за своїм змістом явище – злочинність, яка має нові ознаки і тільки їй притаманну закономірність [1, с. 31].

Таким чином, детермінація злочинності – це відношення, взаємозв'язок та взаємодія між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність [2, с. 275].

Отже, дослідження криміногенної детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби передбачає в першу чергу визначення спектру негативних факторів та явищ, які породжують передумови та сприяють вчиненню протиправних дій. Водночас до таких можливо віднести різноманітні фактори, такі як недостатнє матеріальне, грошове забезпечення, низький рівень психологічного забезпечення повсякденної службово-бойової та оперативно-службової діяльності, низький рівень професійної компетентності офіцерів, мінімізація просвітницької роботи командирів по роботі з особовим складом та ін. Так чи інакше вказані фактори сприяють деформації свідомості окремих, особливо вразливих категорій військовослужбовців.

Варто відзначити, що негативні економічні, соціальні, суспільно-психологічні, демографічні, організаційно-управлінські, правові чинники значно впливають на рівень військової злочинності, зокрема самовільного залишення військової частини або місця служби.

У юридичній літературі існують різні підходи до класифікації детермінантів злочинності в армії. Одним із таких підходів є дроблення детермінантів цього роду кримінальних правопорушень на групи, причини та умови формування кожної з яких відповідають конкретному життєвому шляху особи суб'єкта кримінального правопорушення військовослужбовця. Наприклад, М. І. Карпенко виділяє детермінанти, які пов'язані з допризовним періодом, а саме несенням військової служби за контрактом чи проходженням строкової служби; виключно військові детермінанти та детермінанти, пов'язані з умовами військової служби [3, с. 65].

Указані групи причин та умов цілком охоплюються детермінантами на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що відповідають діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного [1, с. 31]. Саме так детермінанти злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби на макrorівні постали не лише на арені наукових досліджень, а й приводом парламентських слухань, як актуальні проблеми Збройних Сил України та сектору безпеки і оборони в цілому. Водночас було визначено наступний перелік негативних факторів, які підлягали вирішенню в сфері оборони і національної безпеки, а саме:

– недосконалість законодавчої бази, яка відповідала б викликам ХХІ ст. і забезпечувала належні правові умови для формування надійного воєнного та безпекового середовища;

– відсутність ефективної системи вирішення проблем оборони і безпеки, у тому числі відсутність окремих основоположних документів, які б враховували сучасні тенденції та стан розвитку безпекового середовища, а також необхідність реформування Воєнної організації у відповідності до потреб безпеки і оборони в умовах дотримання Україною політики позаблоковості, недостатнє приділення уваги проблемам військової науки;

– обмежені обсяги бюджетного фінансування на потреби оборони, яке останніми роками не перевищувало 1% валового внутрішнього продукту, що не дає можливості забезпечувати належну підтримку оборонного потенціалу на рівні, який гарантував би Україні високу бойову готовність і боєздатність Збройних Сил та інших військових формувань;

– низький рівень ефективності використання ресурсів, які виокремлюються з державного бюджету для підтримання на належному рівні боєздатності та бойової готовності ЗС України й інших військових формувань;

– несвоєчасне або неякісне виконання чи невиконання вимог чинного законодавства, а також актів і доручень Президента України у сфері національної безпеки та оборони;

– недосконалість державних програм реформування й розвитку ЗС України, інших складових Воєнної організації та сектора безпеки України, розвитку озброєння та військової техніки, неузгодженість їх між собою через брак системності та послідовності в їх розробці, неналежний рівень виконання визначених у державних програмах завдань, а також недостатня ефективність контролю за повнотою та своєчасністю їх виконання;

– відсутність у структурі виконавчої влади інституції, наділеної належними повноваженнями та спроможної ефективно, комплексно й компетентно здійснювати координацію реалізації оборонно-промислової політики, створення військово-технічного забезпечення, а також передбачених Конституцією України інших заходів, спрямованих на забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку та боротьби зі злочинністю;

– не сформованість вітчизняного оборонно-промислового комплексу;

– регрес у розвитку більшості оборонних конструкторських бюро, підприємств, науково-дослідних установ, призначенням яких є створення

й виробництво військової техніки та озброєння сучасного зразка або модернізації існуючих зразків;

- зволікання із позбавленням Міністерства оборони України від виконання невластивих йому функцій;

- недовершеність системи реалізації надлишкового військового майна, у тому числі використання оборонних земель та вивільнюваних у зв'язку з реформуванням ЗС України військових містечок;

- вади кадрової політики, які призводять до зростання рівня плинності офіцерського складу, недостатня укомплектованість первинних офіцерських посад і, як наслідок, низький рівень професіоналізму військових кадрів, дисбаланс у співвідношенні між чисельністю молодшого та старшого офіцерського складу;

- корупційні правопорушення у Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах, особливо це стосується випадків серед вищого командного та начальницького складу;

- нестача дієвих заходів, спрямованих на переведення військових формувань на комплектування за контрактом з урахуванням необхідних для цього фінансово-економічних та соціальних умов;

- загострення соціальних проблем військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу та членів їхніх сімей, осіб, які звільняються із Збройних Сил України та інших військових формувань у зв'язку з їх реформуванням, пов'язане з надзвичайно низьким, порівняно з європейськими державами, грошовим утриманням, незадовільними побутовими умовами та незабезпеченістю житлом;

- обмеженість і недостатня ефективність здійснення демократичного цивільного, в тому числі парламентського, контролю над Збройними Силами України, іншими складовими Воєнної організації та сектору безпеки України. На відміну від практики провідних держав Європи і світу контроль з боку Верховної Ради України не поширюється на здійснення кадрової політики у цій сфері [4].

Водночас вищеперераховані категорії знаходили своє місце у 2012 році, в той час як 2022 рік показав всю місьць та потужність нашого війська. Згодом лєвова частка проблем перелічених парламентськими слуханнями була вирішена шляхом певних нововведень, реформацій та ін. При цьому проблематика поширення військової злочинності не стала від цього значно меншою, а навпаки мала тенденції до збільшення.

Саме так у 2014 році на фоні резонансних подій в державі відчутно змінюється рівень військової злочинності порівняно з попередніми роками. Так, у 2014 році всього обліковано 4045 військових кримінальних правопорушень, з яких 1810 самовільних залишень військової частини або місця служби, при цьому у 2013 році органами військової прокуратури обліковано всього 341 військове кримінальне

правопорушення, з яких 23 самовільних залишень військової частини або місць служби.

Так, дедалі ширшою була реформація війська тим більше сягали показники злочинності, згодом у 2015 році органами прокуратури обліковано 6083 військових злочини, з яких 3916 зареєстровано, за ст. 407 КК України. Найнижчий показник військової злочинності було зафіксовано у 2019 році, де правоохоронцями було обліковано 11 військових кримінальних правопорушень, з яких 9 самовільних залишень військової частини або місця служби.

На фоні введення в дію правового режиму – воєнного стану, а разом з цим загострення суспільно-політичної обстановки в країні, негативних змін в економіці, у 2022 році органами військової юстиції обліковано 13766 військових злочинів, з яких 6183 самовільних залишень військових частин або місць служби.

Не зважаючи на зміни, які введено в діяльності сучасної армії, рівень злочинності не можливо охарактеризувати, як такий, що не становить загрози або є мінімізований. Навпаки останні три роки фіксуються рекордні позначки, які негативно впливають як на обороноздатність так і на національну безпеку в цілому.

Варто наголосити, що в порівнянні з 2012 роком введено досить велику кількість правових новел, які регулюють службово-бойову діяльність, створено сучасні формування, добровольчі батальйони, запроваджено новий курс війська, реформи, трансформації, рекордно збільшено грошове забезпечення військовослужбовцям, впроваджений інноваційний розвиток вищих військових навчальних закладів та ін.

На ряду з цим відмічаємо, що проблеми, які мали місце впродовж 2012 року в значній мірі лишають свою актуальність й в сучасності при цьому маючи відносно нову форму свого існування.

За слушним твердженням В. Д. Суценка та В. В. Лиховея, на стан злочинності у ЗС впливає загальнодержавна криміногенна ситуація, суттєві прорахунки у реалізації молодіжної політики тощо. У першу чергу на ньому позначилися комерціалізація закладів фізичної культури та спорту і, відповідно, закриття спортивних секцій у закладах освіти. Проблемами молоді майже не опікуються органи місцевої влади та інші державні органи, на недостатньому рівні органи місцевого самоврядування, що безпосередньо зумовлює зростання злочинності серед неповнолітніх. Як факт слід відзначити, що ще до призову на військову службу значна кількість молоді стає фактично втягнутою у протиправну, а то й відверто злочинну діяльність. Вже після призову на військову службу колишні правопорушники нерідко продовжують підтримувати зв'язки зі злочинними групами, учасниками яких вони

були до цього та як наслідок задля підтримки таких стосунків вчиняють самовільне залишення військової частини або місця служби [5, с. 7].

Криміногенні чинники, які притаманні самовільному залишенню військової частини або місця служби на макрорівні, зазвичай визначаються, як фонові явища до яких зокрема відносяться економічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, політичні, культурно-виховні та ін.

Поряд з негативним матеріальним забезпеченням, політичними суперечностями нестримно знижується престижність військової служби, авторитет армії, нівелюється повага до захисника Вітчизни, що негативно впливає як на мотивацію військовослужбовців так і на суспільну оцінку армії. Вказане не може не відбиватися на морально-психологічному кліматі у Збройних Силах, на ставленні до права, моралі, прав інших осіб, а отже, і на криміногенній ситуації. Усе перелічене поєднується з кризою самих Збройних Сил, пов'язаною з їх реформуванням [1, с. 268].

Водночас А. С. Лукаш стверджує, що питання детермінації, а саме чинників, які є змістом причин та умов на макрорівні має достатньо яскраве політичне забарвлення, але для досягнення максимальної об'єктивності та політичної нейтральності вчений обмежується наданням фактів без належної політичної оцінки [1, с. 268].

Таким чином, зважаючи на вищевикладене можливо припустити, що детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби на макрорівні мають дедалі глобальні чинники, зокрема такі, що пов'язані із економічними, політичними, соціальними, психологічними, організаційно-управлінськими, культурно-виховними, освітніми та навіть спортивними фоновими явищами. При цьому макрорівень в більшості своєї структури наповнений політичним змістом, який без належної фахової оцінки не можливо дослідити в повній його мірі.

Переходячи до визначення детермінантів, які притаманні мікрорівню досліджуваного виду злочину можливо зазначити, що такі безпосередньо пов'язані зі ставленням військовослужбовців до порядку несення або проходження військової служби. В першу чергу мова йде про психологічні проблеми, які виникають у військовослужбовців, зокрема строкової військової служби (юнаків), які тривалий час перебувають в одностатевому колективі при цьому не завжди маючи можливість потрапити у звільнення задля задоволення власних моральних, психологічних, фізіологічних та інших потреб. На ряду із психологічними аспектами можливо визначати психічні відхилення, які формуються у молодиків через понаднормові робочі графіки, які тривають принаймні весь термін проходження військової служби, в залежності від підрозділу, виснажливі фізичні навантаження, тощо. Окрім цього можливо визначити як результат психічних відхилень

жорстке військове виховання, яке здійснюють командири щодо своїх підлеглих. Так, в більшості випадків встановлено, що таке виховання суперечить психологічним та педагогічним вимогам, порушує становлений і нормалізований мікроклімат у військових колективах та пригнічує у більшості військовослужбовців-індивідуумів загальний психологічно-емоційний стан, негативно впливаючи на самооцінку, що в подальшому продукує логічні несприятливі наслідки, які і можуть наштовхнути солдата на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

В цьому випадку доречно зазначити про неякісну кадрову політику щодо підбору офіцерів на посади командирів, які в свою чергу так би мовити виховують захисників Батьківщини. Зважаючи на дане твердження доцільно зауважити про природу цього фактору, якою є зокрема незадовільна науково-просвітницька робота у вищих військових навчальних закладах та навчальних підрозділах, які здійснюють підготовку офіцерів. Застарілі принципи командування, радянські традиції, відсутність педагогічних орієнтирів, толерантності, ввічливості, зумовлюють майбутніх командирів поводитись із підлеглими так, як їх тому навчили.

Окрім цього, серед детермінантів, які притаманні мікрорівню визначають природну концентрацію в лавах армії, здебільшого молодих людей, які не змогли реалізувати себе ані професійно ані в навчанні. Таким чином, більшість військовослужбовців-строковиків мають загальну середню або середньо-спеціальну освіту, при цьому не маючи вмотивованості до призову на військову службу вступити на навчання до вищих навчальних закладів, навіть за тією ж спеціальністю, яку здобували в середньо-спеціальних закладах освіти.

Вчені-юристи стверджують, що в результаті значного соціального розподілу суспільства в Збройні Сили в останні роки призиваються, як правило, юнаки, які не змогли чи не мали можливості вступити на навчання до вишів чи інші навчальні заклади. А це приводить до перетворення Збройних Сил в армію робітників, до зниження інтелектуального потенціалу Збройних Сил, перетворення армії в «інститут соціального аутсайдерства» [10, с. 63].

Досліджуючи детермінанти на мікрорівні, які притаманні саме самовільному залишенню військової частини або місця служби повертаємось до прогалин в кадровій політиці, яку було визначено на макрорівні та за допомогою принципів і законів діалектики, а саме закону про універсальний зв'язок предметів і явищ викладемо їх серед мікрорівня в деталізованому форматі. Саме так, прогалини кадрової політики, зокрема на місцях тобто в районних, місцевих, обласних територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки

(військкоматах) при здійсненні набору на військову службу за контрактом осіб рядового та сержантського складу та призову на строкову військову службу все дедалі частіше допускають до несення служби осіб, яким до призову були притаманні порушення закону, девіантна поведінка, алкогольна іноді навіть наркотична залежність, антисоціальні установки, негативні психологічні налаштування, тощо. Таким чином, будучи у військових колективах, вказана категорії спецконтингенту продукує іншу половину військовослужбовців до прийняття ними антисоціальних установок та принципів неформальної поведінки, що в свою чергу створює передумови до вчинення злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби.

Поряд з цим, військовослужбовці, які в минулому, до потрапляння на строкову військову службу мали проблеми із алкоголем, наркотичну залежність є першими в групі ризику тих, кому притаманне вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Причиною тому є відсутність можливості вживання алкогольних напоїв на території розташування військової частини та унеможливлення здобуття наркотичних засобів. Таким чином, військовослужбовець, який має набуту до військової служби залежність, всіляким чином буде намагатись задовольнити власні негативні потреби шляхом вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Оскільки в умовах військової частини задовольнити такі негативні потреби не вдається за можливе, солдат неодмінно вирішить умисно вчинити самовільне залишення місця служби тим самим вчинить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України.

Також на мікрорівні можливо виділити проблеми порушення дисципліни та внутрішнього порядку серед військовослужбовців, що може бути спровоковано саме через «криміногенні» зв'язки тих солдатів, які мали проблеми із законом до призову на військову службу. Отже, з метою розширення кола осіб з антисоціальними установками, військовослужбовці з числа спецконтингенту намагаються пропагувати культ злочинної поведінки серед колег та затягувати особливо вразливі категорії юнаків до порушення порядку та дисципліни. До таких порушень можливо віднести вживання алкогольних напоїв на території розташування, вживання наркотичних засобів, розкрадання або пошкодження військового майна, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, опір начальникові, погроза або насильство щодо начальника, викрадення зброї, бойових припасів. Забезпечення знаряддям, а саме алкогольними напоями, наркотичними засобами, психотропними речовинами можливе через зв'язки із зовнішнім світом, окремо взятого військовослужбовця, який до призову

на військову службу мав проблеми із законом та був учасником злочинного угруповання, тощо.

Разом з тим до детермінантів на мікрорівні можливо віднести невисокий рівень культури серед військовослужбовців в тому числі й офіцерів. Саме низький рівень культури здебільшого впливає на формування антисоціальних установок у деяких військовослужбовців, а у іншої, більш чутливої частини юнаків, низький рівень культури, який виражено офіцером по відношенню до солдата може спровокувати зниження, а й інколи навіть падіння самооцінки, що в подальшому наштовхує військовослужбовця на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

В той же час, коли лави Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту України наповнені військовослужбовцями різних прошарків спільноти, соціальних верств населення, відбувається перемішування осіб чоловічої статі серед яких присутні особи зі здобутою середньою загальною освітою, середньо-спеціальною та вищою освітою. Таким чином, вказане перемішування негативно впливає на формування нормального, гармонійного мікроклімату в підрозділах, ротах, взводах та батальйонах. Оскільки військовослужбовці з вищою освітою, відповідно маючи достатній, інколи високий рівень культури та освіченості відчують себе некомфортно, а й іноді пригнічено в середовищі, де панує низький рівень культури. Вказаний факт неодноразово висвітлювався, як такий, що провокує військовослужбовців із високим культурним рівнем до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби з метою уникнення дискомфорту середовища.

Серед детермінантів, які притаманні на мікрорівні, деякі вчені визначають десоціалізований, дисфункційний характер військово-соціального середовища [6, с. 193]. В сучасних умовах системної кризи українського суспільства, радикального перетворення усіх сфер його життєдіяльності, в тому числі радикального реформування Збройних Сил України, функціонування останніх характеризується різким загостренням суперечностей. У своїй сукупності вони можуть бути класифікованими за різними підставами: станом, спрямованістю, типами, видами, формами. Прояви дії основних соціальних суперечностей у практичній площині сучасного функціонування військово-соціального середовища мають переважно дисгармонійну, деструктивну спрямованість. Наявність, гострота суперечностей, основні тенденції функціонування Збройних Сил України як соціального інституту значною мірою опосередковують реальний рівень реалізації їх соціалізаційного потенціалу. Аналіз сучасного стану процесу соціалізації

військовослужбовця свідчить про загрозу дисфункційних тенденції в його характері [7, с. 14].

Окрім цього, можливо виділити детермінантом таке явище, яке пов'язане із недостатнім рівнем профілактичної роботи командирів по роботі з особовим складом. Саме так, в кожній військовій частині, за штатним розписом, передбачена посада заступника командира військової частини по роботі з особовим складом, за радянських часів мала назву «замполіт». Такі посади передбачені і у вищих військових навчальних закладах, де визначені офіцери здійснюють виховну та просвітницьку роботу із курсантами, майбутніми офіцерами. Переважно таку посаду обіймають офіцери, яким присвоєні військові звання майора, підполковника та вище. Відповідно вислуга таких офіцерів переважає 15 і більше років. Так, функціональна діяльність вказаного офіцера здебільшого спрямована на безпосередню роботу з особовим складом, в тому числі з офіцерами, старшинами та рядовим і сержантським складом. Але інколи трапляються такі факти, що офіцер, враховуючи свій досвід, звання, високу посаду та значний стаж в армії, дозволяє собі ігнорувати посадові обов'язки або здійснювати їх на неналежному рівні.

Таким чином, офіцер може перекласти свої обов'язки на командирів рот, взводів, сержантів, які в свою чергу не наділені компетенціями та методичним забезпеченням щодо здійснення профілактичної роботи із особовим складом. Відповідно така робота не проводиться або проводиться в неналежній формі, не маючи бажаного ефекту та результативності.

Свідоме замовчування про факти нестатутних відносин з метою збереження звання та продовження військової кар'єри часто стають детермінантом вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Нестатутні відносини у військових колективах беруть свої витoki за часів існування радянської армії. Так, перша згадка про нестатутні відносини з'явилась у 1919 році, де троє військовослужбовців останнього року служби, дозволили собі вчинити побої по відношенню до молодшого солдата, що призвело до загибелі останнього. Причиною бійки постала відмова молодого бійця виконувати роботу, яка була покладена на військовослужбовців останнього року служби. За законами тих часів винні в смерті солдата були розстріляні.

Саме з тих часів зародилась так звана «дідівщина», яка і по сьогодні знаходить своє місце в лавах Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших військових формуваннях утворених відповідно до законів України. Вказане негативне явище полягає в побудові неофіційних, ієрархічних систем стосунків в яких сторонами найчастіше виступають військовослужбовців першого та останнього року служби але не виключенням є й офіцерський склад, який також знає, а й іноді

користується «дідівщиною» задля власного спрощення виконання службових обов'язків, із перекладанням таких на військовослужбовців останнього року службу, переважно сержантський та старшинський склад.

Щодо практичної площини цього негативного явища, то здебільшого останнє проявляється у формі приниження людської гідності, знущання, нанесення тілесних ушкоджень, цькування та ін. Між тим варто зауважити, що чинне кримінальне законодавство, статтею 406, передбачає відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, де основним безпосереднім об'єктом вказаного злочину визначається порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не знаходяться у відносинах підлеглості, при цьому додатковим обов'язковим об'єктом є честь і гідність людини, додатковим факультативним його об'єктом можуть бути життя і здоров'я людини або інші суспільні цінності [8, с. 102].

Водночас, переважна більшість правознавців та психологів вважають, що саме «дідівщина» постає однією із основних причин самовільних залишень військових частин або місць служби військовослужбовцями строкової служби та самогубств.

Отже, нестатутні відносини – це гостре протистояння закону і беззаконню, обов'язку, честі і безчестя. Тому проблема нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями продовжує залишатися гострою, дискредитуючи статутний порядок і військові формування в очах народу України. З метою якнайшвидшого викорінення і зменшення до мінімуму нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, ця робота офіцерського складу в будь-якому військовому колективі повинна будуватися перш за все на основі ідейного виховання, роз'яснення і впровадження в життя і побут воїнів принципів моралі і вимог статутів Збройних Сил України [9, с. 46].

Серед вище перелічених детермінантів можливо зазначити про такий, що полягає у незадовільній організації побуту військовослужбовців. До речі саме створення здорових умов служби і побуту військовослужбовців закріплено на законодавчому рівні, а саме розділом 6 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України.

На нашу думку організація побуту військовослужбовців не має обмежуватись лише фізичним розвитком, загартовуванням та санітарно-гігієнічними нормами, вважаємо що до змісту побуту варто включати культурне дозвілля військовослужбовців, патріотично-виховну, просвітницьку роботу та інше. Саме так, в кримінологічних дослідженнях щодо особи-військового злочинця, який вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби встановлено, що деяка

частина військовослужбовців-правопорушників мала потребу в культурному дозвіллі, відсутність організації якого в межах розтушування військової частини спонукала останніх до вчинення злочину.

Безумовно культурне дозвілля, розваги є важливою складовою побуту кожного військовослужбовця-строковика, особливо для тих, які призвані на строкову військову службу у 18-річному віці. Саме ця категорія солдат, пубертатний період яких наблизився до завершення, гостро потребують розваг, дозвілля, тощо.

Варто зазначити, що в умовах розташування військової частини категорично заборонено вживання алкогольних та слабоалкогольних напоїв, проте при кожній військовій частині мають бути облаштовані та діючі клуби культурного дозвілля, де кожний військовослужбовець має право на відвідування такого закладу. Організація та проведення регулярних заходів культурно-розважального спрямування – це обов'язок відповідальних офіцерів кожної військової частини в якій присутній такий профільний підрозділ. Здебільшого військові частини мають такі підрозділи при цьому далеко не кожна частина використовує такі регулярно та за напрямом.

Також до детермінантів на мікрорівні, які притаманні саме самовільному залишенню військової частини або місця служби можливо віднести специфічні організаційно-управлінські причини серед яких присутня «кругова порука». Водночас «кругова порука» є основою для створення передумов та необхідного соціально-психологічного клімату для латентності.

На нашу думку латентизація вчинених протиправних дій напряду пов'язана із закритістю системи, що в свою чергу обумовлює цей чинник, як важливу детермінанту на мікросоціальному рівні.

Так, на думку М. І. Карпенко, «кругова порука» є найбільш криміногенною, оскільки дане явище властиве не тільки військовому, але і більшості інших замкнутих чоловічих колективів, сприяє звести нанівець практично любі зусилля військового командування чи органів юстиції по встановленню правопорушників. Природа «кругової поруки» на сьогоднішній день до кінця не вивчена у виду багатоаспектності її прояву і широкого діапазону факторів її обумовлюючих (детермінуючих). Але представляється очевидним, що коріння цього явища лежать у системі суспільного виховання, коли з ранніх років дитині навіують, що ябедничати недобре. В подальшому вироблені психологічні стереотипи знаходять дуже живильний ґрунт у замкнутому середовищі військового колективу. Виникле протиріччя між одним із основних принципів побудови військового колективу – його згуртованістю, і вимогами статутів Збройних Сил України доповідати

командиру про всі пригоди (включаючи нестатутні взаємовідносини) військовослужбовців, у силу недостатнього життєвого досвіду, хибного розуміння військового товаришування і специфіки військових взаємовідносин, своєрідно вирішується на користь «згуртованості колективу». Створюється парадоксальна ситуація: у викритті правопорушника не зацікавлений ніхто: ні сам правопорушник (що закономірно), ні потерпілий (так як побоюється бойкоту зі сторони товаришів по військовій службі), ні офіцер (так як може понести дисциплінарне покарання), ні військовий колектив (так як може отримати статус «відстаючого» підрозділу) [10, с. 66].

При цьому вчений визнає, що існування у військовому колективі неформальної системи взаємовідносин військовослужбовців, є порушенням організаційно – управлінських недоліків, а також використання цієї системи деякими офіцерами для підвищення ефективності виконання поставлених завдань є майже чи не основними причинами порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями і детермінує їх тим сильніше, чим глибша і стійкіша ця система і чим більше терпіння проявляє до неї офіцерський корпус [10, с. 67].

Окрім цього до чинників, які панують на мікрорівні також відносяться формальність через сутність самої системи армії, різноманітність психологічних складів різних груп людей, привнесення ними своїх побутових, моральних, релігійних, політичних та інших традицій та уподобань, присутність неформальних малих соціальних груп. Не можна не обмовитися про детермінанти вже названої вище дієвщини, як прояву негативних міжособистісних стосунків. Тут існує два принципових підходи. Перший полягає у «помсті» військовослужбовців, які раніше пережили знущання. Це є проявом стереотипу: «Так чинили зі мною, так і я чинитиму з іншими». Другий підхід полягає у давній «негативній армійській традиції». Адже, за словами Вольтера, «люди ніколи не відчують мук совісті від вчинків, які стали звичаєм» [1, с. 269].

Досліджуючи детермінацію самовільного залишення військової частини або місця служби крізь призму кримінологічної науки не можливо оминати причини та умови, що існують на індивідуальному рівні. Отже, причини та умови на індивідуальному рівні досліджуються зокрема на основі даних, окремо взятого злочину. Такі фактори можуть бути схожими, типовими іноді ідентичними. Оскільки досліджуваний нами злочин є окремим, а саме такий, що передбачений ст. 407 КК України то вважаємо за доцільне дослідити детермінанти, які можуть бути притаманні окремо взятому військовослужбовцю-правопорушнику. Знову таки повертаючись до філософських принципів зауважимо, що

причини та умови, які належать до детермінантів на індивідуальному рівні так чи інакше сформовані під впливом вищевказаних детермінантів на макрорівні та мікрорівні в яких простежуються лінії взаємозв'язку.

Таким чином до детермінантів самовільного залишення військової частини або місця служби на індивідуальному рівні здебільшого притаманні матеріальні труднощі, психологічні проблеми, алкогольна або наркотична залежність, правовий нігілізм, тощо. При цьому не варто виключати фактори індивідуального рівня, які спровоковані детермінантами на мікрорівні, а саме низьким рівнем освіченості та культури офіцерів, нестатутними відносинами, десоціалізацією, наявністю спецконтингенту та ін.

Отже, матеріальні труднощі та проблеми соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей стають поширеною детермінантою, яка простежується на індивідуальному рівні військовослужбовця-правопорушника, який вчинив самовільне залишення військової частини або місця служби. Військовослужбовці, які призвані на строкову військову службу, а також такі, що потрапили до лав Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших військових формувань утворених відповідно до законодавства України під час мобілізації та мають дружину, неповнолітніх дітей, які потребують належного матеріального забезпечення їх життєдіяльності, не в змозі забезпечувати останніх відповідно до сталого та звичного для них на момент призову рівня. Таким чином мають місце не поодинокі випадки, коли військовослужбовці умисно, усвідомлюючи суспільну небезпеку, самовільно залишали військові частини або місця служби з метою надання матеріальної допомоги своїм сім'ям шляхом влаштування на підробітки поза межами військових частин.

Саме так у кримінальній справі № 405/6088/15-к, яка розглянута у відкритому судовому засіданні щодо військовослужбовця Збройних Сил України, який є винним в рамках кримінального провадження № 42015120050000066 за ч. 4 ст. 407 та ч. 3 ст. 408 КК України, обвинувачений стверджує, що мотивом вчинення самовільного залишення військової частини відіграє бажання надати додаткової матеріальної допомоги своїй родині, яка такої допомоги потребували через поважні причини. Окрім того, суд звертає увагу на те, що відповідно до приведеної довідки про доходи за період лютий 2015 року - липень 2015 року солдату в травні-червні 2015 року заробітна плата не нараховувалась та не виплачувалась, що в свою чергу, також доводить доводи обвинуваченого щодо мотивів самовільного залишення ним військової частини 29 липня 2015 року з метою надання матеріальної допомоги своїй родині шляхом отримання будь-якого іншого доходу поза межами військової частини, влаштувавшись на періодичні підсобні

роботи, оскільки у військовій частині заробітну плату в цей період він не отримував [11].

Вивчення судової практики надає можливості стверджувати, що саме бажання військовослужбовця надати додаткової матеріальної допомоги своїй родині, яка такої потребує постає детермінантом у багатьох випадках, особливо в таких, де призваний військовослужбовець залишає поодиноких батьків похилого віку, непрацюючу дружину з неповнолітньою дитиною, тощо.

Психологічні проблеми військовослужбовця-правопорушника, як індивідуальний детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби. Саме психологічні проблеми, які сформовані у солдата в процесі проходження військової служби можуть стати передумовою до вчинення злочину. До таких психологічних проблем належить широкий спектр, зокрема такий, що сформувався на фоні обмеження в задоволенні потреб. Варто зауважити, що потреби є важливою складовою частиною будь якої психологічної характеристики особи, кожний має певні потреби, не виключенням є й військовослужбовці, які мають індивідуальні, інколи ідентично-схожі потреби. У разі обмеження особи в задоволенні потреб виникають психологічні проблеми, які можуть супроводжуватись різними фоновими явищами.

Саме так, за причини службових обмежень, військовослужбовці, проходячи військову службу, перебуваючи в розташуваннях військових частин, батальйонів, полків, обмежені в своїх діях відносно вільного пересування, оскільки за для виходу за межі військової частини потрібен спеціальний дозвіл, а для виїзду за межі гарнізону необхідна згода вищого керівництва (командування військової частини). Безумовно кожний, принаймні так мало б бути, чоловік розуміє, що зі вступом на військову службу буде обмежений в певних правах та свободах, інколи такі рядки можливо зустріти навіть в положеннях контракту щодо проходження військової служби, які в свою чергу суперечать конституційним нормам.

Таким чином, можливо стверджувати, що військовослужбовці потребують регулярного або періодичного контакту з рідними, друзями та іншим колом осіб. У зв'язку із запровадженням особливого періоду виїзд за межі гарнізону ускладнився для солдат, а в умовах запровадження в дію правового режиму – воєнного стану категорично заборонено.

Вже в цьому випадку ми можемо простежувати деякі причинно-наслідкові явища, які можуть відіграти роль в становленні причин та умов вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Обмеження строковиків в користування мобільними телефонами та іншими гаджетами створюють не аби яку перешкоду до дистанційного контакту особи з членами родини. Також існує практика обмеження в користуванні телефонами й курсантів вищих військових навчальних закладів, особливо в умовах проходження курсу молодого бійця, перепідготовки або проходження першого курсу навчання.

Вказана практика на нашу думку являється негативною, оскільки досить значна кількість військовослужбовців є уродженцями та мешканцями інших міст, а проходять військову службу взагалі в інших регіонах країни, саме в таких випадках виникає нагальна необхідність в регулярному контакті з родиною, особливо в умовах складної суспільної обстановки.

Окремо слід наголосити, що у вищих військових навчальних закладах навчаються та проходять військову службу курсанти першого курсу, вікова категорія яких в середньому становить 17-18 років, більшість таких є мешканцями інших міст, селищ та районів, які переїхали задля здобуття вищої освіти. Таким чином, юнаки перебуваючи в стресовій ситуації, яка викликана на фоні переїзду з домівки, обмеженням себе у вільному часі, спілкуванні та побаченнях з рідними, особливо під час дії воєнного стану, нагально потребують контакту з членами сім'ї. На нашу думку застосовування таких обмежень не є доцільним в повноті свого формату. Вже в процесі навчання у вищому військовому навчальному закладі у майбутнього офіцера формуються негативні уявлення про військову службу, які в подальшому можуть знайти свої витoki в будь якому напрямленні, в тому числі й в такому, що становить суспільно небезпечні діяння.

Окрім цього, до формування психологічних проблем можливо віднести довготривале перебування в одностатевому колективі з обмеженням у вільному пересуванні та/або періодичних відпустках. Виходячи з цього спостерігається очевидний факт, який пов'язаний із необхідністю військовослужбовця-юнака в задоволенні фізіологічних потреб, зокрема сексуальних.

Саме так, військовослужбовці перебуваючи тривалий час в одностатевих колективах, мають нагальну потребу в інтимних стосунках із протилежним полом, особливо така необхідність простежується у солдат строкової служби, які в середньому є 18-23-річними особами та курсантів вищих військових навчальних закладів, серед яких, здебільшого на першому курсі переважають 17-річні юнаки військовослужбовці. Тривала відсутність фізичної близькості є підґрунтям для формування психологічних проблем, які в подальшому можуть відіграти роль детермінанта вчинення кримінального правопорушення.

Водночас психологічні проблеми військовослужбовців можуть бути сформовані як під час проходження військової служби так і до призову на таку та постати детермінантом вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Алкогольна та наркотична залежність, як детермінанта вчинення військового злочину, більшістю вченими, відноситься до мікрорівня. На нашу думку, вказаний криміногенний фактор, можливо розглядати на індивідуальному рівні в процесі дослідження причин та умов окремо взятого військового злочину, а саме самовільного залишення військової частини або місця служби. Військовослужбовці-алкоголіки та наркозалежні особи рідкість, яку майже не можливо зустріти в новинах резонансних подій або судовій практиці. При цьому вчені-юристи розглядають дану категорію, як таку, що має місце серед особового складу.

Раніше нами вже було згадано про місце даної проблеми на мікрорівні, зокрема в частині прогалин кадрової політики, як наслідок потрапляння в лави армії залежного спецконтингенту. Таким чином, на індивідуальному рівні, військовослужбовець, який має алкогольну або наркотичну залежність, так чи інакше буде намагатись досягти її задоволення будь-яким шляхом, в тому числі й протиправним. Оскільки в умовах військової частини задовольнити вказані негативні потреби неможливо, залежна особа вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби задля здобуття того самого задоволення поза межами розташування.

Правовий нігілізм як детермінанта самовільного залишення військової частини або місця служби на індивідуальному рівні. Одним із найбільш небезпечних проявів деформації правової свідомості є саме правовий нігілізм [12, с. 67].

Правовий нігілізм є формою деформації правосвідомості, під якою у сучасній філософсько-правовій літературі розуміють сферу суспільної свідомості, що відображає правову дійсність у формі знань у галузі права і оціночного відношення до самого права і практики його реалізації, соціально-правових установ і ціннісних орієнтацій, які регулюють манеру і поведження індивідуумів в правовій сфері. Сучаснішою інтерпретацією нігілізму в праві є видозмінений стан правосвідомості індивідів, суспільства, групи, що характеризується свідомим нехтуванням вимог та запитів до закону, повної цінності права, зневажливим ставленням до принципів права і традицій, але виключає злочинні наміри [13, с. 293].

Безумовно, ми погоджуємось із думками вчених щодо виключення злочинних намірів в процесі формування та виникнення правового нігілізму у особи, при цьому не виключаємо факт можливості визнання

правового нігілізму детермінантом вчинення протиправного діяння. Відзначено, що нігілістичні прояви є не тільки факторами, що змінюють правосвідомість населення, а і детермінантами злочинності [14, с. 12]. В свою чергу наявність правового нігілізму у військовослужбовців спровоковано не ефективним культурно-правовим вихованням або його відсутністю. Водночас наявність деформації правової свідомості військовослужбовців свідчить про некомпетентність відповідних командирів та офіцерів.

Отже, зважаючи на вищевикладене можливо зробити попередні висновки, а саме віднесення таких факторів, як матеріальні труднощі, психологічні проблеми, алкогольна або наркотична залежність, правовий нігілізм до детермінантів самовільного залишення військової частини або місця служби на індивідуальному рівні. Водночас варто зауважити, що коло причин та умов вчинення вказаного кримінального правопорушення набагато ширше ніж нами досліджено адже виникає таке серед іншого у кожного різноманітно при цьому нами надано визначення основним з таких.

Щодо психологічних проблем, які визначено детермінантою досліджуваного правопорушення варто наголосити, що до структури останніх можуть бути включені різні фактори, які формуються у кожного індивіду окремо в залежності від типу характеру, темпераменту, тощо.

До факторів, що підсилюють дію загальних причин злочинності в армії, належать такі: зосередження в армії молоді у віці 18–25 років, якій властива вища злочинна активність; військову службу проходять переважно чоловіки, коефіцієнт злочинності яких у 6–8 разів вище, ніж у жінок; військовослужбовці, що проходять строкову військову службу при екстериторіальному комплектуванні військ, виявляються відірваними від звичних умов проживання, праці, відпочинку, а також своїх близьких, що виступає соціально-психологічним детермінантом кримінальних мотивацій; поведінка військовослужбовців тісно пов'язана з чіткою регламентацією їх життя, побуту та відпочинку, що створює додаткову внутрішню психологічну напругу, яка досить часто знімається шляхом вчинення протиправних діянь; сфера дії кримінального права в армії ширша, тому що військовослужбовці несуть відповідальність не лише за загальнокримінальні, а й за військові кримінальні правопорушення, питома вага яких у зареєстрованих кримінальних правопорушеннях в армії становить більше ніж 80% [15, с. 75].

Так, дійсно, як показали результати дослідження, злочинній поведінці військовослужбовців сприяє таке: аморальна та протиправна поведінка командирів і начальників на службі та в побуті, їх прагнення підтримувати військову дисципліну лише шляхом заборон; ненормальні взаємини у військовому колективі; неналежна боротьба з пияцтвом

військовослужбовців і вживанням наркотиків; байдуже ставлення керівників до потреб і вимог підлеглих; безкарність, безконтрольність та приховування вчинених кримінальних правопорушень; низький рівень побутової влаштованості; прогалини в організації військової служби, відпочинку та проведення дозвілля військовослужбовцями у майже закритому середовищі [16, с. 126].

Між іншим, ми вважаємо, що в кожному військовому формуванні, перелік детермінантів різниться за своїм змістом та структурою, проте в більшості випадків є взаємопов'язаним. Так, детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби в Збройних Силах України, Державній прикордонній службі України, Національній гвардії України, Державній спеціальній службі транспорту України відрізняються від Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Таким чином на індивідуальному рівні існує достатньо складна система безпосередніх причин та умов, які є певною мірою похідними від негативних факторів на загальносоціальному рівні. Так, економічні протиріччя в країні та недостатнє фінансування Збройних Сил України призводить до матеріальних проблем військовослужбовців, що нерідко постає причиною вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. До того ж системна криза української армії призводить до того, що певна частка військовослужбовців не схильна до виконання своїх першочергових службових обов'язків, зокрема таких, що передбачені законодавством та військовими статутами. Це створює невідповідальність за власні дії, почуття вседозволеності, правового нігілізму, знервованості; стає підґрунтям вчинення не лише самовільного залишення військової частини або місця служби або злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби взагалі, а й суспільно небезпечних діянь, при вчиненні яких до їх об'єктивної сторони входять насильницькі дії. Також дуже вагомими детермінантами вчинення досліджуваного кримінального правопорушення є: 1) скупчення великої кількості молодих чоловіків у замкнених казармених умовах; 2) зміна контингенту призовників, які імовірно можуть мати криміногенні нахили чи навіть криміногенні навички і досвід; 3) найбільш поширений вік початку та проходження військової служби 18–25 років збігається з найбільш криміногенним періодом у рамках загальнокримінальної злочинності. Це час, коли має місце пік фізичної активності, спроб реалізації амбіцій тощо [1, с. 269].

Виходячи з вищенаведеного можливо стверджувати, що детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби становлять цілісну систему, яка включає в себе широкий спектр чинників та явищ, що в свою чергу створюють причини та умови для

вчинення не лише самовільного залишення військової частини, а й військових злочинів в цілому. Таким чином, зважаючи на наявні системні проблеми, зокрема такі, що полягають у створенні причин та умов вчинення військових кримінальних правопорушень, нагальною потребою є визначення ефективних заходів запобігання, зокрема на загально-соціальному, індивідуальному та спеціально-кримінологічному рівнях. Заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в першу чергу мають бути орієнтовані на систему детермінант вказаного злочину задля виокремлення ефективних та більш дієвих методів профілактики, протидії та заходів запобігання.

Висновки. Отже існування різних підходів класифікації детермінантів військової злочинності, зокрема на групи, причин та умови, надає можливості застосувати доцільніший в процесі дослідження криміногенної детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби. Таким чином зважаючи на класифікацію за групами причин та умов можемо зазначити, що такі цілком охоплюються детермінантами на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що відповідають діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного.

Макрорівень вказаного виду злочину зазвичай пов'язаний із економічними, політичними, соціальними, психологічними, організаційно-управлінськими, культурно-виховними, освітніми та навіть спортивними фоновими явищами. При цьому дослідження показало, що макрорівень в більшості змісту своєї структури наповнений політичним аспектами, який без належної фахової оцінки не можливо дослідити в повній його мірі.

Мікрорівень включає в себе психологічні проблеми молодих військовослужбовців; психічні відхилення набуті в процесі безпосереднього проходження військової служби; природну концентрацію, як правило молодих людей, які не змогли себе реалізувати ані професійно ані освітньо; присутність військовослужбовців, які мають приналежність до спецконтингенту, а саме такі, що мали проблеми із законом до призову на військову службу, поведінці яких притаманні зокрема, девіантні нахили, антисоціальні установки, криміногенні навички, тощо. Крім того мікрорівень переповнює детермінант пов'язаний із невисоким інколи навіть низьким рівнем культури як у військовослужбовців рядового складу так і у офіцерського корпусу; десоціалізований, дисфункційний характер військово-соціального середовища; неякісна, некомпетентна профілактична робота відповідальних офіцерів по роботі з особовим складом; нестатутні відносини, «дідівщина», замовчування фактів останньої також відносяться до структури мікрорівню детермінанта самовільного

залишення військової частини або місця служби. Разом з цим неякісна організація побуту та кругова порука військовослужбовців також належать до мікрорівня вказаного виду злочину.

Індивідуальний рівень не можливо дослідити в повній мірі, оскільки такий будується із особливостей окремо взятого суб'єкта злочину та особливостей, які притаманні останньому. При цьому в більшості до індивідуального рівня відносяться такі фактори, як матеріальні труднощі, психологічні проблеми, алкогольна або наркотична залежність, правовий нігілізм, тощо.

Водночас зважаючи на вищевикладене проблема детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби лишається підґрунтям для подальших наукових досліджень, зокрема комплексних та всебічних. Дослідження індивідуального рівня детермінантів потребує психологічного виміру, в той час як макрорівень має бути оцінений з політичної точки зору.

Список використаної літератури

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
2. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–279.
3. Карпенко М. І. Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юрид. наука*. 2012. № 10. – С. 61–70.
4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України»: Постанова Верховної Ради України; Рекомендації від 5 липня 2012 р. № 5086-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17>.
5. Сущенко В. Д., Лиховой В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.
6. Колодязний М. Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 191–197.
7. Дзобань О. П. Соціалізація військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Харків, 2000. 16 с.
8. Ткаченко П. І. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між

військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Грааль науки*. 2021. № 8. С. 101-107.

9. Карпенко М. І. Причини і запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців. *Юрид. наука*. 2012. № 11. С. 42–55.

10. Карпенко М. І. Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юрид. наука*. 2012. № 10. С. 61–70.

11. Вирок у справі № 405/6088/15-к Ленінського районного суду міста Кіровоград, Кіровоградської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/5688697415>.

12. Пильгун Н. В. Правовий нігілізм у сучасній Україні: поняття, причини та методи подолання. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 67.

13. Савіщенко В. М. Проблема правового нігілізму в сучасному суспільстві. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25 лют. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 293–295.

14. Денисова Т. А. Правовий нігілізм і його вплив на злочинність в Україні. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020 : Альманах наукових праць* ; за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : Микол. ін-т права Нац. ун-ту «Одеська юридична академія», 2020. С. 12–19.

15. Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 74–77.

16. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Одеса, 2020. 235 с.

Summary. The relevance of the criminological investigation of crimes against the established order of carrying out or completing military service, in particular, voluntarily leaving a military unit or place of service, is determined by the significant spread, which is recorded by the dynamics in growth compared to previous years. That's right, the number of registered criminal offenses related to the voluntary leaving of a military unit or place of service, that is, the commission of a crime provided for in article 407 of the Criminal Code of Ukraine broke the record for the last 10 years, so in 2022 a record number of offenses was registered.

In the conditions of the legal regime - martial law, a high level of defense capability of the troops is an urgent issue, the necessity is to exclude all negative phenomena that affect the reduction of the level of defense capability. A large number of legal scholars who devoted their work to the study of military crime problems believe that an increase in the number of crimes

against the established order of military service directly contributes to the reduction of the defense capability of an individual unit. We certainly agree with the opinions of scientists regarding such a trend, because in the course of scientific research on the mentioned issue, it was established that the voluntary abandonment of a military unit or place of service – article 407 of the Criminal Code of Ukraine, is the most dangerous, especially dangerous war crime. Regarding the explanation for such characterization, the following facts can be cited, namely, during the commission of a typical criminal offense, direct damage is caused to the personnel of a military formation (military unit; battalion); their commission harms the morale of other servicemen; measures aimed at searching for "fugitives" require the allocation of additional resources; the specified criminal acts are often accompanied by the commission of other, usually violent, crimes, etc. In addition, the act of a military serviceman with a weapon voluntarily leaving a military unit or a place of service constitutes a high level of public danger. Thus, we come to a preliminary conclusion that the spread of arbitrary abandonment of a military unit or place of service poses a threat to national security, defense capability and combat capability, which in turn requires the prevention of illegal activity and effective countermeasures, prevention of the latter.

In order to identify effective measures of prevention, countermeasures and prevention, we consider it expedient to carry out a detailed criminological study of the selected criminal offense, because the measures of special criminological and individual prevention should first of all be focused on the system of determinants of the investigated crime. Thus, there was an urgent need for a scientific study of the criminogenic determination of voluntary abandonment of a military unit or place of service through the prism of criminological science.

Keywords: criminological science, criminological characteristics, determination, criminogenic factors, war crimes, voluntary abandonment of a military unit or place of service, determinants of voluntary abandonment of a military unit.

References:

1. Criminology: General and Special parts: textbook / I. M. Danshin, V. V. Holina, M. Yu. Valuyska, etc.; in general ed. V. V. Holin. 2nd edition. processing and additional. Kh. : Pravo, 2009. - 288 p.

2. Golovkin B. M. *On the determination of crime*. Journal of the Kyiv University of Law. 2020. No. 1. P. 274–279.

3. Karpenko M. I. Causes and prevention of crimes against the established order of military service (military crimes). *Law. science*. 2012. No. 10. P. 61–70.

4. On the Recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "On the state and prospects for the development of the Military Organization

and the Security Sector of Ukraine": Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine; Recommendations dated July 5, 2012 No. 5086-VI. Access mode: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17>].

5. Sushchenko V. D., Lykhowey V. V. About some criminogenic factors contributing to crime in the Armed Forces of Ukraine. *Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*. 2000. No. 1. P. 7–9.

6. Kolodyazhny M. G. Military crimes in Ukraine: determination and prevention. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2013. No. 4 (75). P. 191–197.

7. Dzoban O. P. Socialization of a military serviceman in the conditions of transformation of Ukrainian society (social and philosophical analysis): autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree philosopher. Sciences: 09.00.03 / Kharkiv. Univ. Kh., 2000. - 16 p.

8. Tkachenko P. I. Criminal law and criminological characteristics of violation of statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination relations. *Grail of science*. 2021. no. 8. p. 101-107.

9. Karpenko M. I. Causes and prevention of violent crimes by military personnel. *Law. science*. 2012. No. 11. P. 42–55.

10. Karpenko M. I. Causes and prevention of crimes against the established order of military service (military crimes). *Law. science*. 2012. No. 10. P. 61–70.

11. *Verdict in case No. 405/6088/15-k of the Leninsky District Court of the city of Kirovohrad, Kirovohrad region*. Unified state register of court decisions. Access mode: [<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/5688697415>].

12. Pilgun N. V. Legal nihilism in modern Ukraine: concepts, causes and methods of overcoming. *Legal Bulletin*. 2020. No. 3. P. 67.

13. Savishchenko V. M. The problem of legal nihilism in modern society. *The rule of law: doctrine and practice in the conditions of modern world challenges* : materials of the International. science and practice conf. (Dnipro, February 25, 2021). Dnipro: DDUVS, 2021. P. 293–295.

14. Denysova T. A. Legal nihilism and its impact on crime in Ukraine. *The latest criminal legal studies - 2020: Almanac of scientific works* ; edited by professor O. V. Kozachenko, O. M. Musychenko. - Mykolaiv: Mykolaiv Institute of Law of the National University "Odesa Legal Academy", 2020. P. 12-19.

15. Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. No. 2. P. 74–77.

16. Dmytrenko N. A. Criminological characteristics and prevention of crime in the Armed Forces of Ukraine: dissertation. Ph.D. law Sciences: 12.00.08. Odesa. 2020. P. 235.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Кириченка Олега Вікторовича

